

Mardin Artuklu Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

ASLINDA NEYİ KONUŞUYORUZ:
TÜRKİYE'DE CAMİ TARTIŞMALARINA (2009-2013)
YÖNELİK BİR SÖYLEM ANALİZİ

Emin Selçuk TAŞAR

Mimarlık Anabilim Dalı

Lisansüstü Programı

Yüksek Lisans Tezi

Haziran, 2015

Mardin Artuklu Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

ASLINDA NEYİ KONUŞUYORUZ:
TÜRKİYE'DE CAMİ TARTIŞMALARINA (2009-2013)
YÖNELİK BİR SÖYLEM ANALİZİ

Emin Selçuk TAŞAR

11201301

Mimarlık Anabilim Dalı

Lisansüstü Programı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim DÜZENLİ

Haziran, 2015

TEZ ONAY SAYFASI

Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 11201301 numaralı Yüksek Lisans öğrencisi, Emin Selçuk TAŞAR, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “ASLINDA NEYİ KONUŞUYORUZ: TÜRKİYE'DE CAMİ TARTIŞMALARINA (2009-2013) YÖNELİK BİR SÖYLEM ANALİZİ” başlıklı tezini, aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim DÜZENLİ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Tayfun GÜRKAŞ

Üye : Doç. Dr. Ali UTKU

ONAY:

Bu tezin kabulü; Enstitü Yönetim Kurulu'nuntarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır.

..../..../2015

Enstitü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Yusuf DOĞAN

Teslim Tarihi: 15.05.2015

Savunma Tarihi: 15.06.2015

Önsöz

“Aslında Neyi Konuşuyoruz: Türkiye'de Cami Tartışmalarına (2009-2013) Yönelik Bir Söylem Analizi” başlıklı bu tez, Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda hazırlanmıştır.

Bu çalışma, temel olarak, mimarlık alanında hazırlanmış bir tezdır. Fakat mimarlığın otonom yapısından ziyade, cami meselesi tartışılırken, spesifik olarak cami, genel olarak ise de mimarlığın bu bağlamdaki tartışma güzergâhlarını görmeye, tayin etmeye ve analizini yapmaya niyet etmiştir. 2014 yılı Ocak ayında başlayan bu araştırma 2015 yılı Haziran ayında tamamlanmıştır. Bu süreç boyunca mimarlık, tarih, felsefe, sosyoloji, iletişim ve antropoloji gibi çeşitli alanlarda okumalar yapılmaya çalışılmıştır. Zamanla, tartışmaya çalıştığım mesele, içinden çıkılmaz giriftliklere savruldu. Araştırmanın temel sorunsalını oluşturmakta zorlandığım, söylem analizini hangi omurga üzerinden konuşacağımı, hatta bu çalışmanın cami tartışmalarında bir söylem analizi olduğunu unuttuğum zamanlar oldu. Yüzlerce makale, köşe yazısı ve haberlere ek olarak “cami” meselesi de eklemlenince, tarihsel olanın şu anda yorumlanmasının ya da söylemler üzerinden analiz yapmanın zorluklarını yaşadım. Bütün bu karmaşa içerisinde, cami hakkında yazılan bilgileri seçme ve yorumlama işinin düşüncesi bile tezin başlangıcından itibaren bir yük olmaya devam etti.

Danışmanım Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Düzenli'nin bu çalışma süresince göstermiş olduğu kuşatıcı, müsamahakâr, yönlendirici ve dostane tavrı olmasaydı çalışmanın akıbeti bambaşka olabilirdi. Bu tez, lisans ve yüksek lisans sürecinde, hem kendisinden aldığım hem de asistanlığımı yaptığım derslerdeki ortak çalışmalarımızın ve her fırsatta ettiğimiz muhabbetlerin bir sonucudur diyebilirim. Lisans döneminde tanıştığımız ve kendisinden ders aldığım günden beri bir an desteğini benden esirgemeyen hocama teşekkürü borç bilirim. Onun baskıları olmasaydı, tez muhtemelen daha yazılmamış olacaktı. Yüksek lisans tez izleme jüri üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Tayfun Gürkaş'a da tez ile alakalı ya da alakasız konularda, her fırsatta kafasını şişirdiğim ve türlü türlü nazlanmalarına müsamaha gösterdiği için ayrıca teşekkür ederim. Yüksek lisans tez izleme jüri üyelerinden bir diğeri olan Doç. Dr.

Ali Utku olmasaydı bu tezin omurgası böyle şekillenmeyebilirdi. Üsküdar'da bir çay sohbetinde kararını verdiğim omurga için kendisine minnet borçluyum.

Yüksek lisans derslerinin tamamlandığı sıralarda, hangi konuyu çalışabileceğimi, kendisiyle tartıştığım zamanlarda, bütün gelgitlerimi dindiren hocam Prof. Dr. Uğur Tanyeli'ye teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin son okumasını yapan dostum Arş. Gör. Ömer Faruk Günenç'e ne kadar teşekkür etsem az gelir. Zihnimin girdaplarından beni çekip alan 20 yıllık can dostum, kardeşim Doğukan Hazar Bekircan'a çok ama çok teşekkür ederim. Ayrıca tezimi tartıştığım ve ismini saymadığım nice dostlarıma da şükran borçluyum.

Tezin bitmesiyle birlikte 10. ayını dolduran, tez sürecinde haşarlıklarıyla annesinin yorulmasını sağlayıp tezin yazılmasını zorlaştıran, fakat varlığıyla bütün zihni karmaşıklıkları unutturarak kolaylaştıran oğlum Ali Bera'ya ve oğlumla beraber, bütün cefamı ve krizlerimi göğüsleyen ve hiçbir şekilde de desteğini esirgemeyen sevgili eşim Arş. Gör. Vedia Derda Taşar'a sonsuz teşekkürlerimi sunmak yeterli gelmeyecektir galiba. Çalışma boyunca, ailece cefamızı çeken ve sürece önemli katkıları olan kıymetli kayınvalidem ve kayınpederim Gülten ve Şinasi Gündüz'e ayrıca teşekkür ederim. Bütün bu güzelliklerle tanışmama vesile olan annem ve babam, Hilal ve Kemal Taşar'a da minnet borçlu olduğumu söylemeliyim.

Ve nihayet, gayret bizden takdir Allah'tandır.

Emin Selçuk Taşar

05 Haziran 2015

Üsküdar/İstanbul

İçindekiler

TEZ ONAY SAYFASI	ii
Önsöz.....	iii
İçindekiler.....	v
Tablolar	vii
Şekiller	viii
Ek Tablolar.....	viii
Özet... ..	1
Abstract	3
1. Genel Bilgiler	5
1.1. Giriş.....	6
1.2. Problem, Amaç ve Kapsam.....	7
1.3. Araştırma Sınırları, Yaklaşımı ve Malzemesi	13
1.3.1. Metinler.....	17
1.3.1.1. Gazete Haberleri.....	18
1.3.1.2. Gazete Köşe Yazıları ve Dergi Yazıları.....	18
1.3.1.3. İlgili Yapılara Değinen Köşe Yazıları.....	19
1.3.2. Kavramlar	19
1.3.3. Yapılar	20
2. Söylem Analizi.....	22
2.1. İstatistikî Verilerin Söyledikleri Üzerine	24

2.1.1. Basılı Medya Mecralarının Görünürlük Kalıpları	25
2.1.2. Camilerin Görünürlük “Usulleri”	32
2.1.2.1. Görme, Deneyimleme, Tartışma: Şakirin ve Ataşehir Mimar Sinan Camileri.....	33
2.1.2.2. Bilinme, Tasarlanma, Yazılma: Çamlıca ve Sancaklar Camileri.....	36
2.1.3. Camilerin Görünürlük Aralıkları: Yıllara Göre Bir Analiz	37
2.2. Medya ve Medya Aktörlerinin Mimari ile Olan İlişkileri Üzerine	50
2.3. Bir Aktarım Çeşidi Olarak Mekân Politikası	58
2.3.1. Algı, değer, estetik, sembol, simge.....	64
2.3.2. Siluet ve Konum	71
2.3.3. Tartışma Kapatıcı Pozitivist Dil Araçları: İhtiyaç ve Cemaat	75
2.3.4. Anıt, abide, azamet, büyüklük, ihtişam	79
2.3.5. Türklük, Osmanlılık, İslamlık.....	82
2.3.6. “Tarihüstü” Dikotomiler	85
2.3.6.1. Klasik-Geleneksel ile Modern-Çağdaş	86
2.3.6.2. Dindarlık-Muhafazakârlık ile Sekülerlik	91
3. Değerlendirme ve Sonuç	99
4. Ek Tablolar	108
5. Kaynakça.....	112
5.1. Genel Kaynakça	112
5.2. Cami Hakkında Süreli Yayınlar Kaynakçası	116

Tablolar

Tablo 1 Taranan Gazete ve Dergi Sayıları Grafiği	15
Tablo 2 Gazete ve Dergi Türlerine Göre Taranan Veriler Grafik.....	16
Tablo 3 İçeriğine Göre Tefrik Edilmiş Metinler Grafiği	17
Tablo 4 Yıllara Göre Gazete Haber Sayıları Grafiği	29
Tablo 5 Yıllara Göre Köşe Yazısı ve Makale Sayıları Grafiği	30
Tablo 6 Şakirin Camii Haber Sayısı Grafiği (2009-2011).....	44
Tablo 7 2012 Yılı Haber Sayıları Grafiği	45
Tablo 8 2013 Yılı Haber Sayıları Grafiği	46
Tablo 9 2009-2011 Yılları Arası Köşe Yazısı ve Makale Sayıları Grafiği.....	47
Tablo 10 2010 Yılı Köşe Yazısı ve Makale Sayıları Grafiği.....	48
Tablo 11 2013 Yılı Köşe Yazısı ve Makale Sayıları Grafiği.....	49
Tablo 12 Kavramlar	61
Tablo 13 Değer Kavramı Tamlamaları	65
Tablo 14 Estetik Kavramının Tamlamaları.....	68
Tablo 15 Simge ve Sembol Kavram Tamlamaları.....	71

Şekiller

Şekil 1 *Sempé, International Herald Tribune, 12-13 Ekim 1974* 34

Ek Tablolar

Ek Tablo 1. Makale ve Köşe Yazıları Sayıları Toplu Grafiği 108

Ek Tablo 2. Haber Sayıları Toplu Grafiği..... 109

Ek Tablo 3. Gazete ve Dergilerin Makale/Köşe Yazısı Sayıları Grafiği 110

Ek Tablo 4. Birden Fazla Metin Kaleme Almış Yazar Makale/Köşe Yazısı Sayıları
Grafiği 1 111

Ek Tablo 5. Birden Fazla Metin Kaleme Almış Yazar Makale/Köşe Yazısı Sayıları
Grafiği 2 111

Özet

Aslında Neyi Konuşuyoruz: Türkiye'de Cami Tartışmalarına (2009-2013) Yönelik Bir Söylem Analizi

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 2009-2013 yılları arasında basılı medyadaki yayınlanan haber, köşe yazısı ve makalelerde yapılan cami tartışmalarını “mekan politikası” bağlamında bir söylem analizine tabi tutmaktır. Bu doğrultuda veriler üzerinden olabildiğince fazla soru üretilmeye çalışılmış, yapılan analizin ucu açık bırakılmıştır.

Çalışmanın ana konstrüksiyonu; Genel bilgiler, Söylem Analizi ve bu bölüm içerisinde İstatistikî Verilerin Söyledikleri Üzerine, Medya ve Medya Aktörlerinin Mimari ile Olan İlişkileri Üzerine, Bir Aktarım Çeşidi Olarak Mekân Politikası, Değerlendirme ve Sonuç şeklinde altı bölüme ayrılmıştır. *Genel Bilgiler* bölümünde, Şakirin, Ataşehir Mimar Sinan, Çamlıca ve Sancaklar camileri olarak belirlenen yapıların, basılı medyadaki cami tartışmalarında mimarlık literatürü için önemi, temel bir takım noktalar referanslar alınarak vurgulanmış ve amaçlar belirlenmiştir. Tezin amacı ve kapsamının, 2009-2013 aralığında cami tartışmalarına konu olan metinlerin anlamlandırılabilmesine karar verilerek, bu tarihler arasındaki tartışmalardan yola çıkılarak bir takım istatistikler verilmiştir. *Söylem Analizi* bölümünde bir önceki bölümde anlatılan veriler daha açık hale getirilmiştir. Basılı medyanın hangi şekillerde tartışmaları sunduğu ve bunların görünürlük kalıplarının analizi yapılmıştır. Cami tartışmalarında camiye ait bilginin nasıl elde edildiği üzerinde durulmuştur. Belirlenen tarih aralığından yola çıkılarak basılı medyada tartışmaların nasıl cereyan ettiği istatistiklerle belirlenmiş ve bu istatistikler yorumlanmıştır. Cami tartışmalarında bahsi geçen camilere sadece değinen metinlerin, *Medya ve Medya Aktörlerinin Mimari ile Olan İlişkileri Üzerine* bölümünde ise bu metinlerin kurduğu ilişki ağları tartışılmıştır. *Bir Aktarım Çeşidi Olarak Mekân Politikası* bölümünde “mekân politikası” tanımlanmıştır. Ayrıca, yapılan bu tartışmalarda, köşe yazısı, makale ve röportajlarda en çok kullanılan kavramlar belirlenerek “mekân politikası” bağlamında tartışmaya açılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç bölümünde ise başlangıçtaki amaçlar doğrultusunda sorulan sorulara verilen cevaplara dair değerlendirme ve öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mimarlıkta Söylem Analizi, Cami Tartışmaları, Mekan Politikası, Medya ve Mimarlık, Şakirin Camii, Ataşehir Mimar Sinan Camii, Çamlıca Camii, Sancaklar Camii.

Abstract

Actually, what are we talking about: An Analysis of Discourse on Debates of Mosque in Turkey (2009-2013)

The main aim of this study is to discursively analyze news, articles and columns produced in Turkish visual media between 2009 and 2013 in terms of “politics of space”. Many issues on the basis of data gained from visual media is intended to be problematized. This analysis, in this sense, also should be understood as open-ended discussion.

This study is constructed in separate and interrelated chapters: General Information, Discursive Analysis and An Interpretation of Statistical Data, Media and Its Actors’ Relationship with Architecture, The Politics of Space as a kind of Conveyance, The Evaluation of This Study, and Conclusion. In the chapter of *General Information*, complicated positions of Şakirin, Ataşehir Mimar Sinan, Çamlıca and Sancaklar Mosques are emphasized in terms of the discourse on mosque in Turkish visual media and in light of this, main aims of this study are specified as well. Therefore, many statistics, which are related to 2009-2013, are obtained from visual media in order to shed light on the discourse in a different way. Moreover, in the chapter of *Discursive Analysis*, “how the media present this disputable discourse” and “how the form of visibility about this issue are produced” are analyzed by clarifying the data discussed in the previous chapter. By using this method, how the information about mosque is obtained on the discourse is argued. Also how the discourse is produced in-between 2009-2013 is determined with this statistical analysis.

Furthermore, in the chapter of *Media and Its Actors’ Relationship with Architecture*, the link between articles, which are only textually touched on mosques mentioned above, is problematically discussed. Then, “the politics of space” is identified in the chapter of *The Politics of Space as a kind of Conveyance* in order to interpret and discuss every each frequently used terms in columns, articles and interviews.

In conclusion, some suggestions and interpretations are produced on the basis of questions that can be used a triggering elements of the study.

Key Words: Architectural Discourse Analysis, Discourse on Mosque, The Politics of Space, Media and Architecture, Şakirin Mosque, Ataşehir Mimar Sinan Mosque, Çamlıca Mosque, Sancaklar Mosque.

1. Genel Bilgiler

İbadet mekânlarının mimarlık bilgi alanı içerisindeki yerinin, azımsanamayacak öneme sahip olduğu söylenebilir. İbadet mekânlarının bu öneminin, mekânın fiziksel gerçekliği dışında metafizik göndermelere sahip olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Bu bakımdan mimarlık tartışmalarına en fazla veri sunan alanlardan biridir. Çalışma, bu önemi ve hassas durumu göz önünde bulundurarak, yirmi birinci yüzyılda bir ibadet mekânı olan cami tartışmalarını incelemek istemektedir. “Reel mimarlık bilgisi” içerisinde cami tartışması yapmadan önce bir mimarlık ürünü olan cami üzerine yapılan tartışmaların analiz edilmesi tercih edilmiştir. Bu tercih, cami fikrinin günümüz Türkiye'sinde nasıl algılandığının ortaya çıkması açısından önem arz etmektedir. Cami, çalışma boyunca bir özne olarak değil bir nesne olarak ele alınmıştır. Camiye nesnel bir bakışla bakılması, camiyi anlamak için kuramsal bir etkinlik olarak görülebilir. Bu bakımdan cami tartışmalarının basılı medyadaki tartışmalarını analiz etmek istemektedir. Söylem analizine tabi tutulmak istenen bu tartışmalar, basılı medyanın çeşitli mecralarından elde edilen verilerle yapılmıştır.

1.1 Giriş

Erken 21. yüzyıl yapılan cami mimarisi bağlamındaki basılı medyada zuhur eden tartışmalar, Cumhuriyet tarihi boyunca, mimaride bu güne kadar yapılmış tartışmaların içeriğine kıyasla derin farklılıklar ortaya koymaktadır. Türkiye'nin 2000'li yıllarda içine girdiği siyasal, toplumsal ve ekonomik değişim, dolaylı ya da doğrudan bir şekilde mimarlık tartışmalarını da gündeme getirdiği söylenebilir.

Cami mimarisi söylemlerinin ortaya koyduğu tartışmaların tıkanıklığını ya da açıklığını görmek, mimari tahayyül ve düşünce şekillerinin hal-i pür melalini görmemize yardımcı olacağı gibi, mimarinin ilişkisel bağlarını, bu bağların kırılma düzlemlerini görmemize yardımcı olacağı da düşünülebilir. Bir başka deyişle cami mimarisi tartışmaları, ülkenin farklı katmanlarından aktörlerin kurguladığı ve bu aktörlerin mimariyi ilişkilendirme kodlarını açığa çıkarmaktadır. Cami mimarisi hakkındaki tartışmaların geçmişteki örneklerinin, bu mimari unsurun aşkın bir alana girmesinden dolayı “yeni” camilerin gerçekliği ile karşılaşma anının bir krize neden olduğu ileri sürülebilir.

Bu çalışma, 16. yüzyıl öykünmelerini konuşmaktan ziyade, mimari söylemlerin ortaya çıkardığı kriz anlarında, bazı kavramların mimari olanla nasıl ilişki kurduğuna dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Yıllarca yapılan “büyük” eleştirilerde söylendiği gibi cami mimarisinin “yozlaştığı”, “taklit” vs oluştuğundan bahsetmek yerine, son 6 senede, cami mimarlığını tartışan ülke aydınlarının hangi argümanlarla ve söylemlerle mimariye baktıklarını/düşündüklerini anlamak/anlamlandırmak istemektedir. Görsel olan ile metinsel/düşünsel olan arasında net bir ayırım yapmak yerine bu iki kavramın birbiri ile olan girift ilişkilerini görmeye çalışmaktadır. Mekânın fiziksel bir geçeklik olarak cami özelinde “kutsiyet” kazanması, “yeni” olanla yüz yüze gelmesi, ayrıca mimarinin ülke gündemini meşgul etmesi bakımından kendisini nasıl dönüşüme soktuğunu ve buna ne kadar izin verdiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

1.2 Problem, Amaç ve Kapsam

Mimariyi ya da belirgin bağlamda cami mimarisinin düşünülme/tartışılma biçimlerini belirlemenin en uygun yollarından biri, bu meselenin nasıl ve nerelerden kaynaklandığını saptamak ve onlara ait verilerin “*kolektif belleği*”¹ nasıl oluşturduğunun sorgulanması olarak görünmektedir. Öncelikle okunabilecek ilk saptamanın, ülke genelinde mimarinin düşünülme veya tartışılma şekli ile güzergâhlarını çeşitli analiz ve yorumlamalarla ortaya çıkarma olduğu söylenebilir. Çalışmada, tartışma ve düşünme mecralarından biri olan basılı medya tercih edildi. Bu tercih, mimarinin “hangi düşünce kalıplarıyla ortaya konduğunu”, “yorumlandığını”, “tartışmaya katkı sağladığını” ve “hangi eleştirilerin süzgeçlerinden geçirildiğini” tespit etmek bakımından son derece önemli görülmektedir. “Toplumsal refleksler”i bir veri halinde sunma yetisine sahip olması ve ulaşılabilirlik sıralamasında önemli bir yere sahipliği, basılı medyanın tercih edilmesinde etkin olmuştur.

Bu çalışma, bellek-toplumsallık ilişkilerini çeşitli başlıklarla tartışmak istemektedir. Ayrıca çalışma, “medya içerisinde ya da dışında medyanın var olmasında etkin rol alan aktörlerin mimariye/cami mimarisine nasıl baktığı ve bu bakışı topluma hangi yöntemlerle aktardığı?”, “mimariyi/cami mimarisini nasıl konuştuğu?” ve “gündemi nasıl belirlediği?” soruları ile yola koyulup bir takım analizler yapmaktadır. Çalışma, güncel mimari tartışmalardan beslenerek cami mimarisi tartışmalarının ortaya çıkardığı düzlemin, mimari ile ilişkili başka disiplinlerde, bu konu özelinde bahse değer mimarlığın ya da mimarlık söyleminin yeniden okunmasının mümkün olabileceğini gösterme iddiasını taşır.

Yapının yapıldığı alanda olsun ya da olmasın herkesi ilgilendiren, fakat özelde Müslümanların hayatlarında özel bir yere sahip olan cami meselesi, bütün ülkeyi ilgilendiren bir olguya dönüştü. Cami mimarisi tartışmaları, özelde cami meselesinin genelde ise mimarlığın kendisinin sadece tasarımından ibaret olmadığını; bunun

¹ Recep Yılmaz, "Medya Aracılığı ile Toplumsal Belleğin İnşası", *1. Ulusal Toplumsal Bellek ve Medya Paneli*, Beykent Üniversitesi, 2014.

yanında siyasal, politik, estetik, sosyo-kültürel, ekonomik vb. ilişkileri de kapsayan oldukça geniş kaynağa sahip olduğunu göstermektedir. Bu kaynaklar, bir taraftan mimarinin nasıl tasarım meselesi olduğu gerçeğini, diğer taraftan da toplumu ilgilendiren konuların birçoğuyla nasıl ilişki kurduğunu göstererek, mimarinin, toplumsal olana yansımalarını ya da toplumsal olanın mimarlığa yansımalarını apaçık ortaya koymaktadır. Mimarinin tahrik ettiği bir düşünce ya da düşüncenin tahrik ettiği bir mimarlık alanının az da olsa ortaya çıkmış olması mimariyi tartışabilme açısından umut vericidir.

Türkiye'de 21. yy cami mimarisi tartışmalarının, mimarlık camiasına ek olarak birçok farklı disiplinin meseleye müdahil olması, konunun mimarlık camiasının tekelinde olmaması açısından, verimliliğini arttırdığı düşünülmektedir. Farklı cenahtan insanların mimari hakkındaki görüşleri şüphesiz mimariyi toplumsal olana daha çok yaklaştırması açısından azımsanmayacak bir önem taşımaktadır. Bu verimliliğin nedeni tartışma konusunu krize sokmakta başarılı olmasıdır.

Cami meselesi siyasi erk ve bürokrasi başta olmak üzere, sosyal medya, basılı ve görsel medyada yerini çokça bulan bir konu oldu. Pekâlâ, mimarların da düşünceleri “alan uzmanı” olarak alınmadı değil. Cami tartışması 2009-2013 yılları arasında en popüler anlarını yaşadı. Meselenin yaygın bir zeminde olması, çalışmanın güzergâhını daha da zorlaştırıp kaynak ve düşünce zenginliğinin önünü açmak için fırsat vermektedir.

Çalışmanın hayati sorularından biri yazılı ve görsel medyada, “**mimariyi konuşurken neyin ya da nelerin konuşulduğu?**” sorusudur. Bir konuyu sadece kendi başına konuşmanın imkânsızlığı şüphe götürmez bir gerçektir. Bu gerçekte yüzleşildiği takdirde mimarinin de yalnız mimarlık alanından konuşulamadığı kavranılabilir. Temelde tez mimarlık alanı tezidir. “*Sadece yapıların incelenmesine odaklanmamaktadır. Yapıların ardındaki düşünce yapısı ve zihniyet parametreleri birincil önemdedir. Bu alanda anlamlı bir araştırma yapabilmek için diğer*

disiplinlerin üretimlerinden de faydalanmak gereklidir.”² “Disiplinlerarası” kavramı bu problemi aşmak için kullanılmış bir kavram gibi duruyor. Fakat bu çalışmada yapılmaya çalışılan şey bir ara-lıktan değil, bu konu özelinde bütün meselelerin disiplinler bağlamında nasıl birbirine içkin olarak konuşulduğudur. Bütün ayrımlar yapıldığında bile neyin ara-sında durulduğu saptanamıyorsa ya da saptamaya ihtiyaç kalmıyorsa, o zaman bu ara-lıktan konuşmamaya başlanır. Artık ara-lık kendi önemini yitirmeye başlar. **“Mimariyi konuşurken neyin ya da nelerin konuşulduğu?”** sorusuna tez elden bir cevap verilecek olursa, “evet, mimarlık konuşurken estetik, sosyoloji, psikoloji, antropoloji vb. disiplinleri konuşuruz” cevabı pekâlâ verilebilir. *“Bugüne kadar mimarlığın çeşitli tanımları yapılmış ve yorumlama çerçeveleri kurulmuştur. Bu tanımların ve yorumların içeriği çağa, topluma ve insana göre farklılıklar göstermektedir. Bu tanımlar ve yorumlar mimarlığın özellikle 20. yüzyıldaki konumunu anlamak için kullanılabilir. Mimarlığa bakıştaki bu ayrışmalar ve bakış açılarının yönelimleri ve dolayısıyla çeşitli tartışma alanları ve sorular gündeme gelmektedir. Mimarlık sanat mıdır, bilim midir? Mimarlığı belirleyen estetik alan mıdır, ahlaki alan mıdır yoksa bilimsel alan mıdır? Bu alanlar ayrıştırılabilir mi? Mimarlığın Özekliğinin (otonomisinin) sınırları nedir? Mimarlık belli bir topluma mı aittir? gibi sorular arttıkça mimarlığı anlamak ve yapısını kavramak da bir o kadar zorlaşmaktadır.”*³ Fakat mimarlık, yine de belli disiplinlerin içerisinden konuşulduğu iddiasını taşır ki bu vakıa aynı ara-lığa işaret eder. Burada eğer bir kavram kullanılacaksa belki de post-disipliner kavramı kullanılmalıdır. Çünkü tezin konuşmaya başladığı anda dolaylı olarak itiraz ettiği disiplinlilik durumunu yıkabilecek ve tezi konuşturabilecek tek kavram olarak bu görünüyor. Daha fazla kavram problemi üzerinden tartışmayı yürütmeden yine soruya verilmiş cevaba dönülmeli ve verilen cevaptaki gözden kaçırılanın “Gündelik yaşam” olduğunu vurgulamanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Gündelik yaşam

² Halil İbrahim Düzenli, *Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risâle-i Mi'mâriyye üzerinden 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon, 2009, s. 13

³ Halil İbrahim Düzenli, *Mimari Otonomi ve Medeniyet Ben-İdraki Kavramları Bağlamında Turgut Cansever Projelerinde Biçim İşlev Yapı ve Anlam Analizleri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2005, s. 8

pratikleri hangi disiplin bağlamında olursa olsun, bahsedilecek disiplini kırıp bir diğeriyle ilişki kurmak zorunda bırakacaktır. Bu bağlamda, imgelem dünyamızı oluşturan hafıza ve gündelik hayatın kesişim noktasının analizini cami tartışmalarında görmek istemektedir.

Mimariyi, özelde cami mimarisini konuşurken ya da yazarken kullandığımız kavramların arkeolojisini yapmak okurun ve yazarın imgelem dünyasını anlamakta bize yardımcı olur. Daha doğrusu anlamak/anlatabilmek için yardımlarına başvurduğumuz kavramlar, düşünce yapımızın –herhangi bir konu hakkında– nasıl şekillendiğini açığa vurur. Gündelik olanla olmayan arasındaki temas noktalarımızı hangi mecralarla oluşturduğumuz sorusunun yanıtı, kesişimlerin oluşturduğu algı alanının, düşünsel dünyamızın nasıl mihenk noktası olduğuna açıklık getirir. Ayrıca gündelik olanla olmayanı muğlâk hale getiren noktalar tam da bahsedilen bu kesişim noktalarıdır. Bir toplum, gündelik kavramsal verilerini ve tartışmalarını (düşünsel verileri) oluşturduğu hafıza sayesinde sürdürür. Bu kesişim noktası hafıza ya da bellek kavramlarıyla tanımlanabilir.

Belleğin toplumsal yönü gündelik olaylara içkindir. Çünkü *“kişinin anılarının beyninin neresinde olduğunu bulmaya çalışması anlamsızdır, onları ancak kendi dışında var olan toplumsal ortam ve gruba dâhil olarak hatırlar, yeniden kurar ve kullanır, ancak bu şekilde bir kolektif bellek var olabilir”*⁴. Yani bellek, toplumsallığın dışında değil bilakis toplumsallıkla oluşan bir olgudur. Bir bakıma bu kolektif belleğin de sorgulandığı bu çalışma, cami mimarlığı tartışmalarını iletişim/medya analizi ve mekânın politiği bağlamında meseleyi iki temel ayağa oturtturarak tartışmaya yeni bir boyut getirme çabası taşır. Niceleyici değerlendirmelerin yanında anlamsal birtakım çözümler yaparak bu çözümlere ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymak istemektedir. Çalışmanın bir anlamlandırma çabası olarak ortaya koymak istediği, eleştiriler, sorular ya da yorumların, yapılan tartışmalara ek olarak meseleyi kapatmaktan ziyade, tartışmanın ucunu açık bırakıp, devam ettirme niyeti taşır.

⁴ Recep Yılmaz, a.g.e.

Bu bakımda, tezin yaklaşımı yazım ve metot itibariyle üç ana başlıkta toplanabilir. Bunlar;

- İstatistikî Veriler

İstatistikî veriler, hangi yapıların, hangi yıllarda ne kadar konuşulduğu, kaç adet gazete ve dergi tarandığı, bu dergi ve gazetelerin nitelik açısından kategorikleştirmesinin, zaman-sayı çizelgesi şeklinde sunulduğu bilgilerdir. Bu istatistikler tezin ana kurgusunu oluşturmakta ve tezin bir şeyler söyleyebilme imkânını arttırmaktadır. Bununla birlikte, cami tartışmalarını oluşturan köşe yazısı ve dergi yazılarının kavramsal verileri de bu istatistikî veriler içerisinde yer almaktadır. Kavramların kullanım sıklıkları sayısal olarak önemli görülse de, asıl öneme sahip olan düşünce sistematığının ortaya çıkması olarak görülebilir.

- Söylem Analiz

- İstatistikî Verilerin Söyledikleri Üzerine

- Basılı Medya Mecralarının Görünürlük Kalıpları
- Camilerin Görünürlük “Usulleri”
- Camilerin Görünürlük aralıkları: Yıllara Göre Bir Analiz

- Medya ve Medya Aktörlerinin Mimari ile Olan İlişkileri Üzerine

- Bir Aktarım Çeşidi Olarak Mekân Politikası

Ortaya konan istatistikî verilerin okuyucuya neleri vazettiğinin çözümlemesi yapılmak istenmektedir. Buradaki asıl soru: İstatistikî verilerin ne söylediği olacaktır. Bu soru/sorunun cevabı ilk bakışta bazı tespitleri sunacaktır. Bahse değer dört caminin birbirleriyle olan ilişkisini, çakışmalarını, ayrıldıkları noktaları, gündeme olan “katkı”larının neler olduğunu kabaca gösterecektir. Temel sorgulamaların başlangıç noktası olarak görülebilecek kısım tam da bu noktadır. Zaman-sayı ve kavram sıklığı istatistiklerinin gündemi oluşturan ya da gündemi takip eden düşünce yapılarını anlamada bıraktıkları izlerin takibi şüphe götürmez bir biçimde başka bir takım çıkarımların kapısını aralayacaktır.

Aralanan kapılardan biri olarak, genel bir çerçevede basılı medyanın mimarlık dünyasını gözleme ve etkileme biçimlerini görmek, bu çalışmanın bir diğer

vurgusu olacaktır. Çalışma, sadece bir nesne olarak bahsedilebilecek olan gazete ya da dergilerin birer özneye nasıl dönüştüğünü görmek ve özneleşmesine yardımcı olan aktörler üzerine konuşmak istemektedir. Bir başka yönden, bu aktörlerin “hangi iktidar?”la konuştuğunu, mimarının yönlenmesi ya da yönlendirilmesi bağlamında nerelere dokunduğunu tespit etmeyi amaçlamıştır.

Çalışma, bütün bu yönlenme, yönlendirme ve yönlendirilme meselelerinin aslında “mekânın politikası”ni oluşturma biçimleri tartışılmak istenmektedir. “Bir mekân nasıl politikleşir ya da politikleştirilir?” sorusunun cevabı aranmaya çalışılacak ya da mekânın politiğinden söz etmenin mümkünlüğü sorgulanacaktır. Bu noktada çalışmaya, yapılan kavramsal istatistikler eşlik ederek, kullanılan kavramların bir mekânın politikleşmesine yetip yetmeyeceği irdelenecektir. Bu aşamada tartışma zemininde kendine yer bulmuş kavramlar ve kavram tamlamalarına yer verilecektir.

Kavram ve kavram tamlamalarının çalışmaya katkısı aslında çalışmanın kendi söz söyleyebilme güzergâhını oluşturmaktadır. Elde edilen veriler tartışmalarda mimarının hangi kavramsal düzlem içerisinde inşa edildiğini göstermektedir. Göstergeler, bir taraftan zihin dünyasını ve metin yazarlarının hangi paradigma içerisinden söylem ürettiklerini veri olarak bize sunarken; öte yandan bu kavramsal düzlemin kendi tutarlılığı ve eldeki mevcut durumla olan ilişkisi irdelenmektedir. Tabi ki de bütün bunların en başında “Mekânın Politiği” nedir? sorusuna bir yanıt aranmaktadır. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan bu bölüm, itirazların geliştiği ve yeni bir okuma yapabilme şansını ve iddiasını destekleyen kısımdır.

- Değerlendirme

Bu bölüm ise yukarıda bulunan iki bölümün verilerinin ve metin/kavram/kavram tamlamaları itirazlarının değerlendirilip okumaların yeni tartışmasını destekler bir nitelikte ortaya konacağı yerdir. Bir bakıma tezin sonuç bölümü olan bu hükmün, eksiksiz bir çerçeve oluşturmadığı yönündeki iddiası vurgulanıp, metinlerin ve yapıların incelenmesine değil, metin ve yapı arasındaki bağları kuran düşünce parametrelerini ortaya koyması istenmektedir.

1.3 Araştırma Sınırları, Yaklaşımı ve Malzemesi

Bu çalışma, (gündemde yer edinmesi hasebiyle) İstanbul'da, bir kısmı yapılmış diğer kısmı da hâlihazırda yapılıyor olan dört camiyi konu edinmiştir. Çalışma, bahsi geçen dört caminin, basılı medyadaki tartışmaları merkezine alarak cami mimarisinin bizatihi kendi varlığını da sorunsallaştırır ve arkeolojisini yapar. Tartışılmak istenen dört caminin denetiminin sadece mimarlar tarafından yapılmadığını, meselenin aslında toplumsal bir olgu olduğunu aktörlerin çokluğu ile birlikte ortaya konmak amaçlanmıştır.

Mimarlığın aktörlerinin çok fazla olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalmak, araştırmanın kendinde oluşturacağı alanı daha da verimli kılarak kendi krizini oluşturmaktadır. Birçok aktör, mimarlığı her konuştuğu anda yeniden kurduğu, tanımladığı, inşa ettiği, tekrar yorumladığı ve tekrar inşa ettiği bir alana dönüştürür. Burada, artık, problematiği oluşturan cami meselesi gibi, belli bir mimarlıktan değil, mimarlıklardan bahsetmek daha faydalı gibi görünmektedir.

Her yazar ya da muhabir, bahse değer dört camiyle ilgili tartışmak istediği her anda hem metinsel hem de görsel olarak yeni bir inşa süreci de başlamaktadır. Cami meselesini anlatırken kullanılan kavramlar, ortaya konan metnin kendi söylemini her defasında hem metinsel hem inşaî olarak yeniden üretime tabi tutar. Tam da bu noktada bahsedilen verimlilik ve kriz ortaya çıkar.

Bahsi geçen dört cami (yapım ve tartışma yılları) sırasıyla;

- Şakirin Camii
- Ataşehir Mimar Sinan Camii
- Çamlıca Camii
- Sancaklar Camii

Basılı medyada yapılan tartışmalarda, Şakirin Camii'nin özelinde yapılan sorgulamalar, cami tartışmaları bağlamında kırılma noktası olarak ele alınmış ve böylece araştırmanın kapsamı 2009 ile 2013 tarihleri arasında sınırlandırılmıştır. Çalışmanın kapsamını, mimari söylemlerin parametrelerinin, karşılaşılan aktörlerin

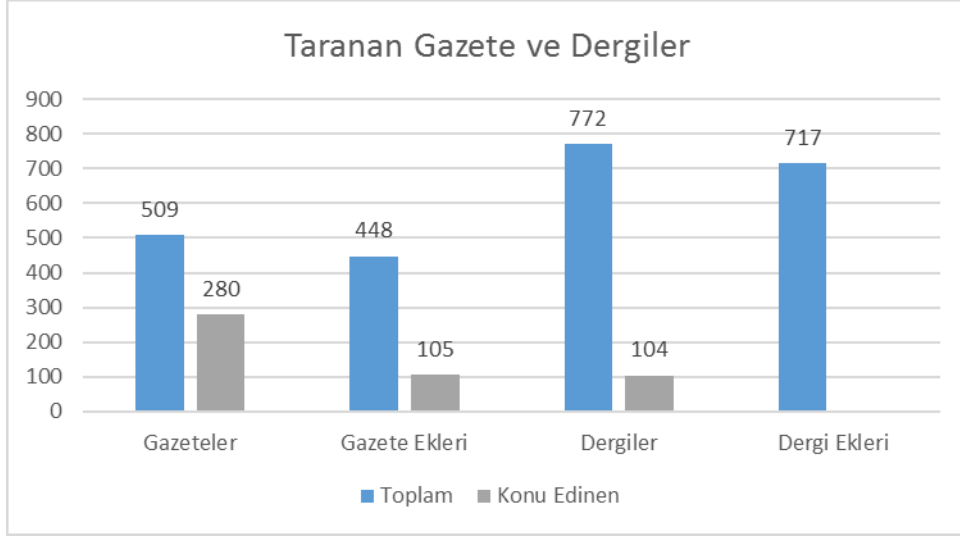
çokluğunun ve bu aktörlerin söylemleri ve kurdukları ilişki ağlarının ürettiği kriz oluşturmaktadır.

Araştırma süresince toplam 8000 yazılı kaynak tespit edilmiştir. Bu kaynaklar, gazete köşe yazıları, gazete haberleri, dergi yazıları diye kategorikleştirilmiştir. Hangi cami hakkında, hangi yıllarda ya da aylarda tartışıldığı, bir cami hakkında hangi yılda ne kadar yazıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca camileri hususiyetle konu edinen köşe ve dergi yazılarının kavramsal istatistikleri çıkartılmıştır. Bu istatistikler hangi kavramlarla meseleye yaklaşıldığını göstermek açısından büyük bir öneme sahiptir. Çalışmanın sınırlarını tamamlayan unsur ise tartışmaların hemen hemen tükendiği tarih olan 2013 Aralık ayıdır.

İstatistikî olarak verilecek olan bütün bu verilere ek olarak, köşe yazısı, makale ve haberlerin ortaya koyduğu kavramlar için tali okumalar yapıp ilişki ağları çoğaltmak istenmektedir. Malzeme açısından “tam”lık amaçlanmıştır. Fakat her konuda olduğu gibi tam ve eksiksizlik iddiası taşımamaktadır.

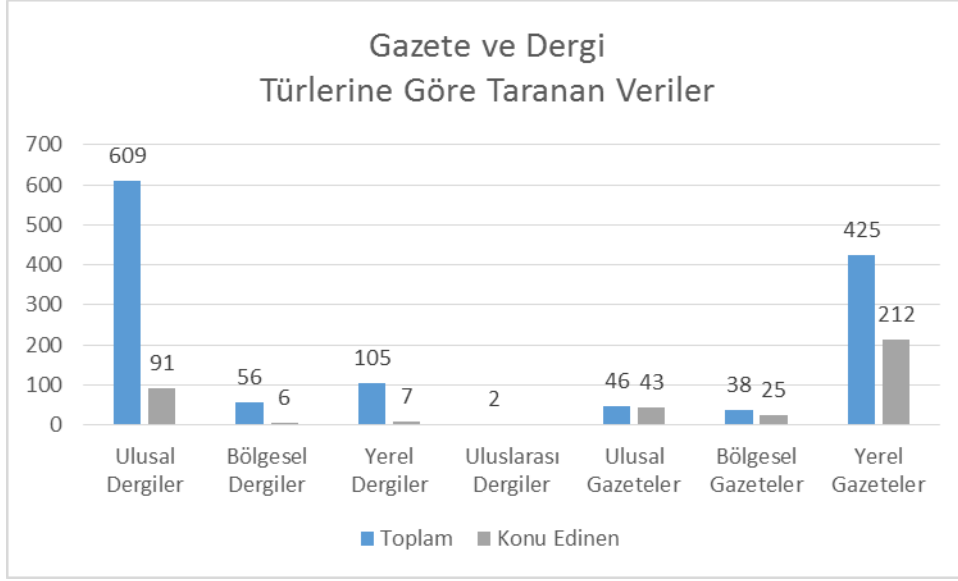
Bu çerçevede birçok dergi ve gazete taraması yapılmış ve Türkiye'de basılı yayın organı olarak belirlenen toplamda 2446 farklı gazete ve dergi taranmıştır. Bu yayın organları, aşağıdaki gibi iki grup halinde özetlenebilir:

- Gazeteler
 - Yerel Gazeteler
 - Bölgesel Gazeteler
 - Ulusal Gazeteler
 - Gazete Ekleri
- Dergiler
 - Yerel Dergiler
 - Bölgesel Dergiler
 - Ulusal Dergiler
 - Uluslararası Dergiler
 - Dergi Ekleri şeklinde kategorize edildi. (bkz: tablo 1)

Tablo 1 Taranan Gazete ve Dergi Sayıları Grafiği

Kategorize edilen gazete ve dergilerin hepsinin, şüphesiz mevzu edilen konuyu –yani cami mimarisi tartışmaları bağlamındaki dört camiyi– gündemlerine almaları beklenemez. Yayın politikası gereği, konu edinen ya da herhangi bir şekilde haberlerinde, makalelerinde ve köşe yazılarında vb. gündeme getiren gazeteler ve dergiler yine istatistikî verilerde tefrik edilmiştir. (tablo 2) Tefrik edilen bu veriler, birtakım niteliklerine göre de sınıflandırılmıştır. Ayrıca gazeteler ve dergiler de kendi içerisinde ulusal, bölgesel ve yerel olmak üzere üç guruba bölünmüştür. Mimari/cami mimarisi Türkiye basılı medyasında ne kadar yer buluyor ve hangi basılı mecralarda konuşuluyor, tartışılıyor ya da bir şekilde isminden söz ediliyor sorularına cevap arama olarak değerlendirilebilen istatistikler Tablo 2'de özetlenmiştir.

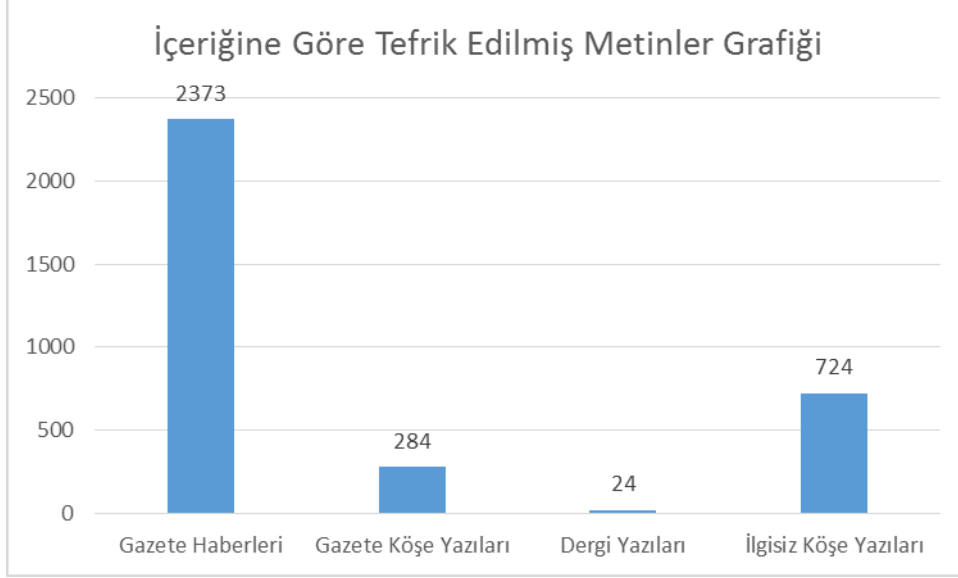

Tablo 2 Gazete ve Dergi Türlerine Göre Taranan Veriler Grafik

Mimarlık alanında yapılan cami ile ilgili tezlerde, genel itibariyle kullanılan teknik çözümlerlerin kullanıldığı pek söylenemez. Bu tür bir çalışmada cami/cami mimarisi alanında yapılmış popüler uygulamaların ele alınması beklenemez. Bir teknik ve yöntem bağlamı düşünülecekse sosyal bilimlere özgü bir teknik analizden de bahsetmek zordur. Yukarıda örneklendirildiği kadarıyla söylemek gerekirse üç tip bir uygulama görmek pekâlâ mümkündür. Birincisi eldeki verilerin istatistiklerinin çıkarılıp bunun çeşitli temalarla analizini yapmak, ikincisi bahse değer metinlerin kavramsal analizini yapıp “mekânın politiği” bağlamında konuyu değerlendirmek ve son olarak tezin bütünsel bir şekilde değerlendirilmesini yapmaktır. Bütün bunları yaparken salt mimarlık disiplini içerisinde konuşmanın zorluğu açıkça görünmektedir. Zira sadece mimarlık alanının imkânları ile açıklanmaya çalışılırsa, bu tutum, araştırmanın düşünce yapısını kısırlaştırıp ilişki ağlarını köreltecektir.

İlk olarak, araştırma malzemesi olarak elde bulunan verilerle yapılacak analizin çerçevesini belirginleştirdi. Eldeki verilerin istatistikleri çıkarılarak, hakkında yapılabilecek analizler daha belirgin hale getirildi. Çalışmanın konuşabilmesi ve tartışabilmesini bu istatistikler sağlamış oldu. Özetle, bütün istatistiklerin oluşturduğu ilişkiler yumağı tek tek çözümlenmeye çalışıldı. Bu çözümlenmenin ana merkezini oluşturan metinler dört kısma ayrıldı. Bunlar; (bkz: Tablo 3)

- Gazete Haberleri
- Gazete Köşe Yazıları
- Dergi Yazıları
- Metinde Sadece Adı Geçen İlgisiz Köşe Yazıları

Tablo 3 İçeriğine Göre Tefrik Edilmiş Metinler Grafiği

1.3.1 Metinler

2009-2013 yılları arasında cami meselesinde, mimari eser ortaya çıkmadan önce ya da çıktıktan sonra, üç boyutlu eserin iki boyutlu metin düzlemine temas noktalarının belirlenmesi için elde bulunan metinleri niteliği itibariyle tefrik etmek, çalışma için zaruri görünmektedir. Bu bölüm, haber metinleri, gazete köşe yazıları ve dergi yazıları olarak üç kısma ayrılmıştır. Yapılan sıralama, toplumla ilişkisi bağlamında en muhkem olanda en özgül olana doğru sıralanmıştır. Toplam 3405 adet, belirtilen camilere kenarından köşesinden değinmiş, hakkında müşahhas olarak köşe yazısı ya da makale yazılmış ya da sadece ismi geçmiş veri bulunmaktadır. Bu veriler, gelişmiş güzel bir haberin herhangi bir yerinde belirtilen mimarlık ürünü olan yapının metin ile mimarlık ilişkisini, belirtilen yapılara ait müşahhas metinlerden daha farklı verecektir. Bu tefrikin, eldeki metni daha anlamlı kılması açısından yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bunlar şöyle ki:

1.3.1.1 Gazete Haberleri

Gazete haberleri okuyucu, kendisine öyle ya da böyle maruz bırakan basılı medyanın asli bir ögesidir. Okuyucu ister gazetenin sadece spor sayfası isterse de bir köşe yazısı okuma arzusu taşısın gazetenin ilk sayfasına maruz kalır. Burada haberin okunmaması sadece haberi anlatabilmek için kullanılan fotoğraflara bile okuyucunun maruz kalması haberin bir kısmına muhatap olmuş anlamına gelir. Bu açıda gazete haberleri çalışma için önemli bir noktada konumlanmış olur.

Araştırma sürecinde, gazete haberleri, istatistiki verilere dönüştürülerek bazı çıkarımlar yapılmasına imkân sağlandı. Bahsi geçen dört caminin gazete haberleri, köşe ve dergi yazılarının bulunduğu istatistikler birbirleriyle üst üste getirilerek bazı okumalar yapıldı.

Mesele cami haberleri olunca cami mimarisi üzerine konuşmayan ilgisiz haberler istatistiklere dâhil edilmedi. Örneğin; eğer Şakirin Camii gibi bir cami 2009'dan beri faaliyet gösteriyorsa o cami hakkında yapılan haberlerde cenaze haberlerinin yer alması kaçınılmaz oluyor. Benzer bir durum Ataşehir Mimar Sinan Camii için de geçerlidir. Bütün haberlerin içerisinden bu ve benzeri haberler ayıklanmış, sadece bahsi geçen caminin mimarisine dair verilen haberler istatistiklere konu olmuştur.

1.3.1.2 Gazete Köşe Yazıları ve Dergi Yazıları

Bir diğer analiz konusu köşe yazıları ve dergi yazılarıdır. Köşe ve dergi yazılarının gazete haberlerinden ayrılıp farklı bir istatistik grubu olarak sunulması, bu yazıların bir söylem üretmesi açısından önemini vurgulamaktadır. Çalışmada belirlenen aralık için en kritik verilere imkân sağlayan kısımdır. Gündemi belirleyen her ne kadar haberler olsa dahi tartışmaların yapıldığı asıl mecra olan köşe ve dergi yazıları, tartışmaların artış ya da azalış tarihlerini sunarak gündelik hayatın gündemine dair veriler sunacaktır. Ayrıca yapılan röportajlar da köşe ve dergi yazıları kategorisinde kendisine yer bulmuştur.

Gazete haberlerinde olduğu gibi çalışmanın konu edindiği dört cami hakkındaki köşe ve dergi yazılarının çakışma noktalarını bulmak, birbirleri ile kurulan ilişki düzlemini kısmen de olsa ortaya çıkaracaktır. Bu ilişki düzlemi yazarların zihinlerinde cami

meselesinin nasıl oluştuğunun haritasını verebilir. Bu çakışmaların ortaya çıkış biçimlerini sorgulayabilme olanağı sunan veriler, mimari ile metin ilişkisini ortaya koyma istidadı taşımaktadır. Ayrıca kavram analizi kısmında ise yine bu bölümden yararlanılacaktır.

1.3.1.3 İlgili Yapılara Değinen Köşe Yazıları

Çalışmada önemli olan nokta, bahsi geçen dört cami ile hangi düşüncelerin ilişkilendirildiğidir. İlgili yapılara değinen köşe yazılarının, köşe ve dergi yazıları istatistiklerine alınmaksızın sadece kendi içerisinde kurduğu ilişki ağları üzerinde konuşulması istenmiştir. İlgili yapılara değinen köşe yazılarından kasıt metnin kurgusunun bahsi geçen dört cami ile alakalı olmadığı, ama yine de isminin zikredildiği yazılardır. Bu yazılar örneğin; kürtaj meselesinin tartışıldığı dönem bazı yazarlar tarafından Çamlıca Camii'nin isminin zikredildiği yazılardır. Çalışma, bu metinlerin, herhangi bir camiye hangi bağlamla ilişki içinde konu edildiği, ilişkisellik açısından söylemsel olarak nerede durduğunu tespit etmek istemektedir.

1.3.2 Kavramlar

Cami mimarisi tartışmaları başlığı altında daha önce de değinildiği gibi dört cami bulunmaktadır. Bu tartışmaları en belirgin kılan ve sürdüren kategori ise köşe yazısı ve dergi yazılarıdır. Gazete haberlerinin bir tartışmayı yürütme yeteneklerinin köşe ve dergi yazıları kadar olmayışı, kavram arayışını köşe yazısı ve dergi yazısına yönlendirmiş oldu. Yapılacak olan kavram analizinde tercih edilen kavramlar, köşe ve dergi yazılarında en fazla kullanılanlar ya da karşıtlık içerenler seçilmiştir. Sadece en fazla tercih edilenler değil, karşılaştırmalı kavramlar da değerlendirmeye alınmiştır. Örneğin; “modern” kavramına karşılık “klasik” ya da “gelenek” kavramlarının hangi sıklıkta kullanıldığı bir çıkarım ya da bir çıkarım ya da yorumlama yöntemi olarak belirlenmiştir.

Toplamda 308 köşe ve dergi yazısının bulunduğu arşivden yazarların çok sıklıkla ya da çok nadiren kullandığı kavram gurupları belirlendi. Bu gurupların, hem bir karşılaştırma hem de mimarlık düşüncesinin bu mecralarda hangi kavramlarla konuşulduğuna dair sunduğu imknlar, pozisyonel olarak tespit edildi.

Bahse değer kavram grupları üzerinden bazı analizler, yorumlar, eleştiriler tartışmaya katkıda bulunması ümidiyle ileri bölümlerde ele alınmıştır.

Verilerden elde edilen tüm istatistikler ve kavramlar “Söylem Analizi” bölümünde çeşitli başlıklarla irdelenmiştir. Yapılan irdemeler bazı kavramsallaştırmalara kapı aralamıştır. Bunlar hem “Söylem Analizi” bölümünde hem de değerlendirme kısmında kendisine yer bulmuştur.

1.3.3 Yapılar

Bütün bahse değer tartışmaların çalışmada konu olmasını sağlayan dört camiyi konuşmak demek, görme, yazma, okuma ilişkisi üzerinden konuşmak anlamına gelmektedir ki, bu da mimarlık alanı açısından çok önemlidir. “Bu dört camiden başka herhangi bir cami tartışılmadı mı?” sorusu pek anlamlıdır. Fakat günümüze en yakın belli bir tarih aralığını analiz etmek tercih edilmiştir. Aynı dönemde bu dört cami kadar tartışılan tek cami, yapılması defalarca planlanan Taksim Camii'dir. Taksim Camii'nin tezde yer almamasının nedeni, bu caminin hikâyesinin geçmiş tarihlere dayanmasıdır. Tezin tarih aralığı 2009-2013 olduğundan dolayı, Taksim Camii'ne ait tartışmalar bulunmamaktadır. Pekâlâ, yapılan çalışmanın konuştuğu bağlam Taksim'de yapılmak istenen cami bağlamında da konuşulabilir.

Üzerinde çalışılan dört cami yukarıda “Araştırma malzemesi” kısmında ele alınmıştır. Burada önemli olan husus, hangisinin görülerek ya da deneyimlenerek, hangisinin de görülmeden ve sadece zihinlerde oluşan imgelerle tartışıldığıdır. Yine sırasıyla, müellifi, yapılış tarihleri ve banileri aşağıda tekrardan iki grup halinde belirtilmiştir.

- ***Görme, Deneyimleme, Tartışma***

- **Şakirin Camii**

7 Mayıs 2009'da hizmete açıldı.

Şakirin ailesi tarafından yaptırıldı.

Mimarı: Hüsrev Tayla

İç Mimarı: Zeynep Fadıllıoğlu

— **Ataşehir Mimar Sinan Camii**

20 Temmuz 2012'de hizmete açıldı.

Toki tarafından yaptırıldı

Temmuz 2010 tarihinde cami hakkındaki tartışmalar başladı

2010 tarihinde yarışma yapıldı

Mimarı: Muammer Hilmi Şenalp

• ***Bilinme, Tasarımlama, Yazılma***

— **Çamlıca Camii**

Mayıs 2012'de yapılacağı açıklandı.

2012'de yarışması yapıldı.

Mimarları: Hayriye Gül Totu, Bahar Mızrak

— **Sancaklar Camii**

2011'de Sancaklar ailesi tarafından yapılması planlandı.

Kasım 2013'de hizmete girdi.

Mimarı: Emre Arolat

Tartışmaların genel atmosferi, metinleri, kavramları ve yapıları daha görünür kılarak, 21. yüzyıl Türkiye'sinin mimarlık düşüncesini, zihin dünyasını, görünürlük kalıplarını mekân politikası bağlamında açıklanabilir ve anlamlandırılabilir kılmaktadır. Aslında, bu çalışmanın da yapmak istediği temel inşâ böyle bir paralellikte tanımlanabilir.

2. Söylem Analizi

Söylem analizi, tikel düzeyde söylem (discourse) kavramının tarihsel gelişimi ve anlamsal muhtevasıyla ilişkili olmakla birlikte bütünsel anlamda bir çerçeveye mukabil gelir. Söylem kavramı, her ne kadar Antik Yunan felsefesinde çokça tartışılmış olsa da söylem analizi terimi yakın tarihte Leo Spitzer tarafından kullanılmıştır. Spitzer'e göre bu kavram, 20.yy ilk çeyreğinde hâsıl olan Stil Çalışmaları (Styl Studies) ile özdeşdir. Foucault'nun katkılarıyla sosyal bilimler alanında ivme kazanan söylem analizi kavramı, Spitzer'den farklı olarak teorik bir bağlam dâhilinde ve söylem kavramıyla da ilişkilendirilerek sosyal bilimler araştırmalarına konu olmuştur.⁵

⁵ Söylem ve Söylem analizi üzerine Bkz. Edibe Sözen, *Söylem Belirsizlik Mücadele Bilgi Güç ve Refleksivite*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, İstanbul, 2014.

Ahmet Cevizci'nin tanımladığı doğrultuda söylem analizi kavramının ana hatlarını belirlemek mümkündür. Buna göre:

“Algılama tarz ya da şemalarının, dil ve bilgi pratiğini yöneten, kontrolü altında tutulan kültürel kod, derin yapı; dilin düşünceyi, bilgiyi ve entelektüel faaliyeti örgütleyen düzenleyen artalanı, ek dilsel yapılar bütününden meydana gelen ideolojik boyutu”nun bütününe a) parçalarının ayrı ayrı incelenmesi, b) parçalarının birbiriyle olan ilişkilerinin incelenmesi ya da c) parçalarının bütünle olan ilişkisinin araştırılması amacıyla, bileşensel öğelerine ayrılması süreci ya da işlemi”⁶ diye tanımlanabilir. Kavramın izlerinin sunulduğu şekliyle, bu bölümün ilerleyen safhalarında, cami tartışmalarının söylem analizini yaparken bir bütün olarak değerlendirilecektir. Daha sonra, bütünü meydana getiren parçalar tartışılarak parçanın bütünle olan epistemolojik ve ontolojik ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Söylem analizini yaparken veri analizi kısmında şunlara dikkat etmek gerekir: “içerik”, etkileşimsel” ve “diğer yapısal” özellikler. İçerik, söylemin hangi kültüre ait olduğunu ve nasıl bir tarihi gelişim süreci içerisinde şekillendiğini, kelam eyleyenin maksadının ne olduğunu soruşturan bir çerçeveye karşılık gelir.⁷ Etkileşimsellik, söylem sahibinin muhatab olduğu kitlele ve kitleye mesajını aktarmak için nasıl bir yöntemle başvurduğuyla ilgilidir.⁸ Diğer kontrüktif özellikler ise söylemin yapısal mahiyeti ve tarzı, tartışma, açıklama ve karşılaştırma gibi alanlarla iştiğal halindedir.⁹

Söylem analizi başlığını taşıyan ilkyazı 1952'de Zellig Harris tarafından kaleme alınmıştır.¹⁰ Söylem analizi üzerine yapılan tartışmalardan birkaçı şöyledir: *“Söylem çözümlenmesi; kuram, yöntem ve uygulamadan oluşan bütünleşmiş bir yapı değildir.*

⁶ Bkz., “Söylem” ve “Analiz” maddeleri, Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2003.

⁷ Hilal Çelik, Halil Ekşi, "Söylem Analizi", Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, İstanbul, 2008, sayı 27, s. 112.

⁸ Hilal Çelik, Halil Ekşi, a.g.e., sy 112.

⁹ Hilal Çelik, Halil Ekşi, a.g.e., sy 112.

¹⁰ Ahmet Kocaman, *Söylem Üzerine*, Metu Press, Ankara, 2003, s. 2.

Daha ziyade, bütün türleri kapsayacak bütünlüklü ve ortak bir kuram olmadan çeşitli disiplinler içinde, farklı araştırma gelenekleriyle gerçekleştirilebilir bir örnek olmaması nedeniyle tanımlanması zordur. Potter ve Wetherell bir taraftan söylem çözümlemesi etiketinin kullanıldığı en az dört araştırma türünden bahsederken, diğer taraftan Coulthard söylem çözümlemesinin tarihsel gelişimine ilişkin genel bir değerlendirme yapar ve bu alana katkıda bulunan farklı disiplinleri örnekler...”¹¹ Öte yandan Punch da söylem analizi için benzer bir sınıflandırma olduğunu ve bu sınıflandırmayı J. P. Gee ve arkadaşlarının şu şekilde yaptığını söyler: “dilbilime vurgu; sosyolojik bir bakış açısından konuşma çözümlemesi; antropolojik ve dilbilimsel yaklaşımlar; sosyal, kültürel, siyasal kurum ve ilişkilerin açıklanması için söylem çözümlenmesi.”¹² Ayrıca bir başka tanıma göre söylem analizi (discourse analysis) “metin veya konuşma biçiminde kullanılan dilin detaylı olarak analiz edilmesidir. Bu analiz bir proje, söylem veya araştırma metodunun arkasındaki ontolojik ve epistemolojik çıkarımlara ulaşmayı sağlayan bir araştırma yöntemidir.”¹³

Dolayısıyla, tanımlanan ve tarihsel süreci ile ortaya konmaya çalışılan “söylem analizi” verilerin değerlendirilmesinin yapılmasına fırsat tanımıştır. Söylem analizinden yararlanılarak cami tartışmalarının düzlemi oluşturulabilir. İlk olarak, istatistikî veriler üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Daha sonra da medya aktörlerinin bu tartışma bağlamında kurdukları ilişkisellik sorgulanacaktır. Söylem analizinin son ayağı olan kavramsal analiz ise “mekan politikası” bağlamında incelenecektir.

2.1 İstatistikî Verilerin Söyledikleri Üzerine

İstatistikî verilerin söyleyebileceği birçok şey olabilir. Peki, bu çalışmanın istatistikî olandan beklentisi nedir? Çalışmanın yapacağı şey sadece grafikleri yorumlamak olmayacaktır. Pekâlâ, grafikler üzerinden bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Ancak

¹¹ Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 215.

¹² Keith F. Punch, a.g.e, s. 215.

¹³ Türker Baş, Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 25

asıl mesele, grafiklerdeki çakışmaların, artış ve azalışların cami tartışmaları metinlerinde neye tekabül ettiğini görmeye çalışmaktır. Bu bakımdan sadece bir grafik okuması değil, grafiksel olanın yardımıyla aslında bir metin okuması yapılmaya çalışılacaktır. Örneğin; Tablo 4'te hangi yılda bahsedilen dört caminin haber sayılarında artış olduğu açıktır. Tablo 5'te ise cami tartışmalarını yürüten köşe ve dergi yazılarının istatistiği bulunmaktadır. Bu iki durum göz önüne alındığında, ülke gündeminin (haberlerin) tartışma sürecine (köşe ve dergi yazılarına) olan etkisi ortaya çıkacaktır. Böylelikle sonraki tabloların analizi de yapıldığında, okuma derinleşecek ve metinlerin özüne nüfuz edildiğinde de durum daha netlik kazanacaktır. Böylece metinlerin ölçekselsel geçişler üzerinde tahlili yapılmış olacak ve bütün içerisinde nerede durduğu, bütünü nasıl etkilediği ya da ondan nasıl etkilendiği ortaya konulmuş olacaktır.

Klasik istatistikî analiz yöntemi bağlamında, bu istatistiğin evreni cami mimarisidir. Ve örnekleme ise bahsi geçen dört caminin 2009-2013 yılları arasındaki basılı medyada çıkan haberleri, köşe yazıları ve dergi yazılarıdır. Her istatistik gibi bu çalışmada da değişkenler mevcuttur. Daha önce bahsedilen metinde sadece değinilen köşe yazıları bu istatistiğin değişkenidir.¹⁴ Genel istatistikleri, gazete haberler, gazete köşe ve dergi yazıları olmak üzere iki kategorik şekilde tasnif edilebilir.

Grafiksel istatistikler dışında tablolar şeklinde hazırlanan kavram sıklıkları mevcuttur. Kavram tabloları dışında bütün istatistiklerde haber, köşe yazısı ve dergi yazıları verilmiş olup, kavramlar kısmında ise sadece köşe yazıları ve dergi yazıları kullanılmıştır.

2.1.1 Basılı Medya Mecralarının Görünürlük Kalıpları

Gazete haberleri, basılı medyada güç hiyerarşisi açısından önemi azımsanmayacak bir yere sahiptir. Güç hiyerarşisi, topluma ulaşması bakımından üç kademeli olarak tasavvur edilebilir. Topluma ulaşması, toplum üzerindeki mukavemetinin sorgulanması anlamına gelir ki, burada haberin hangi konumlandırılmayla verildiği

¹⁴ Bu tasnif, Şener Büyüköztürk, Ömay Çokluk, Nilgün Köklü, *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, Pagem Akademi, 2012, sy 1-11, 'den alınmıştır.

söz konusudur. Konumlandırmadan kasıt, anlamsal bir takım çıkarımların aksine gazete tasarımı açısından nerede durduğudur. Bu üç kademe, görsel etkisi bakımından sırasıyla manşet ve sürmanşet, iç sayfa haberleri ile köşe yazıları şeklinde ayrıştırılabilir/tasnif edilebilir. Benzer şekilde gazete okuyucusunu da şekillendiren bir kademelendirme bahse değer kademelenme.

Okuyucu gazetede ilk manşeti görür ve aslında gündemin medya tarafından belirlenme ya da medyanın gündemi dikkate alma sürecinin bir bakıma başlangıcıdır. Burada manşet, okuyucuya önceki günden/gündemden mülhem, günün “en önemli” başlığını sunar. Artık okuyucunun gündemi bir şekilde gazete manşeti ile oluşmuş ve ilk haber, gazete sayfasının tasarımıyla, kendisine temas edenin gündelik yaşamına girivermiştir. İster medyanın belirlediği gündem olsun, isterse gündem olan bir konuyu medya kendi konusu ilan etsin, her iki durumda yargı ve ideolojik konumlanma tam da bu noktada gerçekleşir. Medya ve iletişim alanındaki çalışmalarıyla bilinen Taun A. Van Dijk¹⁵, Fransız filozof Destutt De Tracy'nin 18. yüzyılın sonunda icat ettiği ideoloji kavramının tanımından yola çıkarak kendi yorumunu şöyle aktarır: “*İdeoloji bir sosyal grubun veya hareketin ortak olarak paylaştığı düşünce sistemidir... Grup üyeleri dünyaya, olaylara getirecekleri yorumlara rehberlik edecek fikirlere ve sosyal pratiklerini gözlemleyecek birçok genel inanca sahiplerdir.*”¹⁶ Bu minvalde ideoloji, gazete ve okuyucu kitlesi arasındaki düşünsel reflekslerin netice verdiği haber/ler söylemi etrafında değerler tasarımı inşa eder.

Böylece manşetin dili/söylemi, ilk olarak bazı aktörlerce okuyucuyu zihni bir bağlam dâhilinde konumlandırmaya başlar. Bu aktörlerden biri haberin muhabiridir. Muhabir hem kendi yorumlama gücü ile (içinde bulunduğu ideoloji ya da toplumu göz önünde bulundurarak) hem de manşetini yaptığı gazetenin konumlanması bakımından önemli bir rol oynar. Bu bakımdan muhabir gazetenin hangi fikri düzlemden/kaynaktan konuştuğunu ve zihin dünyasına sahip olduğunu kısmen de olsa açığa vurur. Zaten

¹⁵ Ömer Özer, *Haber Söylem İdeoloji*, Literatürk, Konya, 2011, s.23.

¹⁶ Taun A. Van Dijk, *Ideology and Discourse*, <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf>, 31 Ekim 2014.

mensubu olduğu gazetenin okuyucularını “hayal kırıklığı”na uğratmaması gerekir. Yani gazete, muhabir aracılığıyla “grup üyelerine, getirecekleri yorumlara rehberlik edecek fikirler” verir ve aslında, haberi veya söylemi ideolojikleştiren de bu yaklaşımın bizatihi kendisidir. Toplumsal refleksler “sosyal inançlar”¹⁷a kapı aralayarak kişisel görüşleri *sosyal inançların* etkisinde bırakır. Bu etki, belirgin bir düşünce tasarımı şekline değil, daha gizlenmiş olana işaretir. Bu konuda Wittgenstein’in önemli tespitleri vardır. Dil ve düşünceyi bir sayfanın iki yüzü şeklinde ele alan Wittgenstein, düşüncelerin analitik tahlilinin yapılabiliğinin dilin çözümlenmesi ile ilişkili olduğunu tartışır. Nitekim Utku, “*Wittgenstein, dilin düşünceyi gizlediğine ve düşüncelerimizin gerçek biçimlerinin, ancak ifade edildikleri dil çözümlendiğinde ortaya çıkacağına inanır*”¹⁸ der. Bu bağlamda haber dilinin çözümlenmesi, aynı zamanda haberin içerdiği fikri çerçevenin de incelenmesi demektir. Bu şekilde yapılan inceleme, bireysel düşüncelerin *sosyal inançlara* dönüşme sürecini, mahiyetini ve haber söyleminin okuyucu kitlesine verdiği fikri mesajın epistemik tahliline imkân sağlayacaktır. Böylece muhabir, haber dilinin kendi içerisindeki gizliliği de, yine kendine has birtakım klikler bularak yorumlar ve düşüncesini/ ideolojisini “destekleyici” unsur haline dönüştürür.

Witgenstein’in aksine Jean Baudrillard bu anlam dünyasının başka bir şekilde okunabileceğini gösterecek ya da anlam dünyasını haberlerle etkisizleştirecektir. Baudrillard'a göre üç varsayımla işin içerisine girilebilir:

- “*Haber, anlam (negantropik unsurdur) üretmekte ancak tüm alanlarda karşılaşılan genel bir anlam kaybını engelleyememektedir. İletişim araçları aracılığıyla istediğimiz kadar mesaj ve içeriği yeniden topluma pompaladığımızı varsayarsak bile anlamın yok oluş hızı, anlamın pompalanma sürecinin hızından daha yüksektir. Bu durumda var olan iletişim araçları yetersiz kalacaklarından devreye ek iletişim araçlarının sokulması gerekmektedir. Bunun adıyla özgür konuşma ya da bireysel yayın hücreleri şeklinde sonsuz sayıda*

¹⁷ Dijk, a.g.e.

¹⁸ Ali Utku, *Wittgenstein Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*, Doğubatı, Ankara, 2014, s.109.

çoğaltılabilen iletişim araçları hatta “anti iletişim araçları” (korsan radyolar, vb) ideolojisidir.

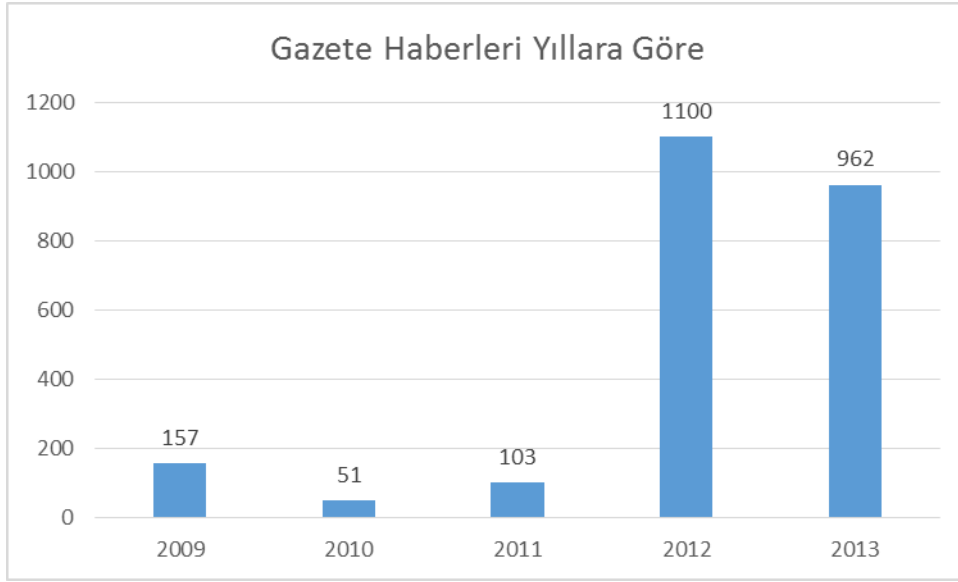
- *Haberin anlamla hiçbir ilişkisi yoktur. Öyleyse, haber bir başka düzen ya da gruba aittir. Haber, anlamla anlam dolanım ya da dolaşım düzeni dışında kalan işlemsel bir modeldir. Bu Shannon varsayımına göre iletişim evreninde üretilen haber saf bir araçtır. Teknolojik özelliğe sahip bu araçların içerdiği herhangi bir anlam yoktur. Öyleyse iletişim araçları tarafından üretilen haberlerin anlamları başka anlamlara özgü değer yargıları tarafından belirlenemez.*
- *Haber, anlamı doğrudan yok ya da nötralize eden bir şey olduğu ölçüde haber enflasyonu ile anlam deflasyonu arasında, oldukça belirgin ve zorunlu bir ilişki vardır. Anlam yitiminin doğrudan iletişim araçlarının müdahaleleriyle bir ilişkisi vardır.”¹⁹*

Baudrillard'ında değindiği gibi en ilginç var sayım sonucusudur²⁰. Fakat bu tutum, kabul gören düşünce sistematığının tam tersidir. Anlamın peşinde “keşfedilecek” unsurları arar ve kimi zaman saklı olan anlamı değil de istediği anlamı bulma tehlikesini taşır. Ancak metnin vazettiğinin dışında anlamlar bulmak kaçınılmaz gibi görünmektedir. Bu çerçevede cami tartışmalarına ilişkin yapılacak analizler, hem bir anlam tahliline, hem de anlamın nasıl buharlaştığını ve bunun sonuçlarının ne olduğu üzerine düşünmeye imkân sağlayacaktır. Örneğin Baudrillard'ın bahsettiği varsayımlardan ilkinin ele alınması koşuluyla Tablo 4 ve Tablo 5 karşılaştırılabilir. Grafikteki verilere göre haber ve köşe-dergi yazıları (tartışmalarının) karşılaştırması yapıldığında, bahsi geçen dört cami bağlamında cami meselesinin yılları içerisinde defalarca haber bombardımanına tutulduğu ortaya çıkacaktır. Haber ve makale oranının en zirve aralığını %21 (haber/makale oranı yüzdeliği) ile 2012 yılı oluşturur. Diğer yıllar arasındaki dağılım ise %11.4 ile 2009, %2 ile 2010, %1 ile 2011 ve %5 ile 2013 şeklindedir.

¹⁹ Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Oğuz Adanır (çev.) Doğubatı, Ankara, 2010, s. 115-116.

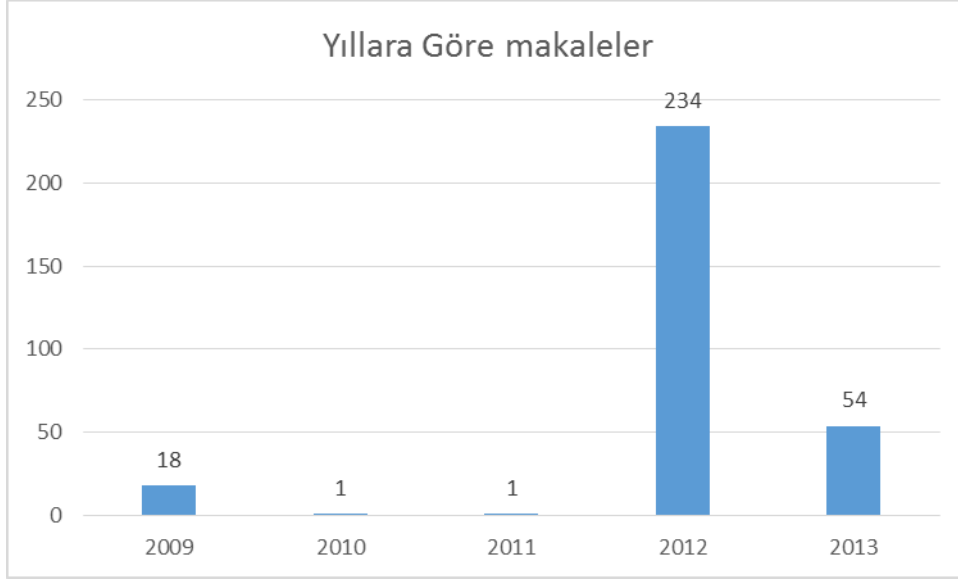
²⁰ Jean Baudrillard, a.g.e, sy 116.

Bu istatistik verilerine bakıldığında, haber ve tartışma arasında değişken bir tutumun olduğu aşikârdır. Meselenin bir süre sonra Baudrillard'ın dediği gibi anlam kaybına uğradığı görünmektedir. Ancak anlam kaybı sadece bu grafiğe bakılarak çıkarılamaz. Burada ilk bakışta söylenebilecek olan, haberin gündemden düştüğü ve anlamını (mahiyetini) yitirmiş olduğudur. Çünkü 2012'den sonra yapılan haberlerin sayısı artacak, fakat tartışmalar epeyce azalacak ve bitecektir. Burada anlamın yitimi, yapılan tartışmalar bağlamında ele alınması daha önceliklidir. Çünkü haberin muhtevası, söylemi ve nihayetinde de yitimi, ancak haber değeri²¹ bağlamında değerlendirilebilir.

Tablo 4 Yıllara Göre Gazete Haber Sayıları Grafiği

²¹ Haber değeri: "... insanın ilgisini çekmeğe yönelik haber anlayışının değerlendirilmesi ve tartışılmasıdır." Bkz. Oya Tokgöz, Temel Gazetecilik, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 62.

Tablo 5 Yıllara Göre Köşe Yazısı ve Makale Sayıları Grafiği

Kategorik olarak, eğer, haberin konusu iç sayfada veriliyorsa, bu durum, haberin haber değerinin azaldığını göstermekle birlikte, haberin gündemini yitirdiği anlamını da gelir.

Üçüncü hiyerarşi olan köşe ve dergi yazıları, gündemle alakalı olmakla birlikte aktörlerin (köşe ve dergi yazarlarının) kendi gündemleri ile de alakalıdır. Köşe ve dergi yazıları bir meselenin tartışmasının asıl yürüdüğü alandır. Bundan dolayı tartışmaya dâhil olanlar ya da tartışmanın nasıl yürüdüğünü görmek isteyenler bu kısım ile ilgilenir. Ancak gazete haberlerine kıyasla niceliksel düşüş bir niteliksel düşüşün olduğunu göstermez. Çünkü herhangi bir meselede tartışma yürütülecekse haber değeri taşımaktadır. Fakat asıl tartışmayı yürüten kısım ise köşe ve dergi yazılarıdır.

Bir eser hakkında yazılmış köşe ve dergi yazıları, ülke mimarlık bilgi alanı bağlamında çok önem taşımaktadır. Mimarının toplumsallığını göstermesi ve bunu ortaya çıkarması bakımından da şüphesiz önemlidir. Bir diğer önemi ise eserin ortaya koyucusu olan mimarın, eseri vasıtasıyla yapılan tartışmalar mimarı toplumsal olanla karşılaştırır ve toplumsallığa değme noktasında farkındalık oluşturur. Köşe ve dergi yazılarının tartışmayı yürütmesi, aynı zamanda eserin taşıdığı “mana”nın, “değer”in ve “misyon”un gündemde kalarak sorgulanması ve irdelenmesi demektir. Bu

tartışmaların bir kimlik yanılması oluşturma “tehlikesi” de taşıması mümkündür. Fakat köşe ve dergi yazılarının gazete haberlerine göre farkı biraz da burada gizlidir. Gazete haberleri, kullanılan kavramların anlam erozyonuna sebebiyet verebilirken, köşe ve dergi yazıları bir “anlam” oluşturma çabası taşır. Bu anlam, aktörün nesnel tavrını teşkil etmez, bilakis öznel tavrı oluşturur. Yani aktörün kendi düşüncesinin bir bakıma dışı vurumudur. Bu dışı vurum, nesnellik ya da öznellik bakımından haberler için de geçerlidir. Haberlerdeki nesnellik ve öznellik durumunun muhtevasıyla ilgili olarak James Cameron şöyle bir açıklama getirir:

“Etik açıdan çatışmalı bir boyut içeren durumu tanımlamaya girişen bir muhabirin, bunu, keyfi bir “nesnellik” kavramını karşılayan, yeterince tanıtılabilir bir yansızlıkla yapabileceği fikri bana hiç ikna edici gelmiyor. Böyle bir durumda ben açık söyleyeyim, olabildiğimce öznel olmanın dışında bir şeye başvurmam. Her zaman çok dengeli davrandığımı belki iddia edemem, ama her zaman gerçekliğin nesnellikten daha önemli olduğunu ve hiçbir görüşün donatmadığı bir teknikle iş gören bir muhabirin çok ciddi bir boyuttan yoksun kaldığını savunuyorum.”²²

Nesnellik problemine ilişkin iki görüşü sunmak faydalı olabilir. Bunlardan birincisi, gazetecilik değerlerinin çerçevesi içinde Cameron’un nesnelliği reddetmesi , ikincisi ise gazetecilik alanında nesnellüğün reddedilmesinin sosyal bilimlerde nesnellüğün geleneksel savunucuları tarafından – Weber, bunların başında gelir- kabul edilen bir iddiaya yaklaşmasıdır. Eğer ampirik gerçeklerin aktarılmasında işin içine değerler girecekse bunun gizli değil açıkça yapılması daha iyidir.²³ Burada James Cameron bir noktaya çok fazla önem gösterir. Bu nokta, öznellik ve gerçeklikle ilişkilidir. Öznel bir yorum ya da tartışma ne kadar gerçekse nesnel bir durum da o kadar gerçektir.

²² James Cameron, *Print of Departure* (London, Graft Books, 169) s. 74, J. Pilger, “A Question of Balance”, *Heroes*, s. 475-507’den aktaran, John O’Neil, *Piyasada Gazetecilik Yapmak, Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, Der: Andrew Besley, Ruth Chadwick, Nurçay Türkoğlu (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 38.

²³ Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, çev. E. Shils ve H. Finch, Newyork, Free Press, 1949’den aktaran, John O’Neil, a.g.e, s. 39.

Tam da bu noktada konuşulabilecek mevzu, haberlere nispetle köşe ve dergi yazılarının farklı tarafı olarak artalan okumasının daha verimli olabileceğidir. Çünkü bu yazıların söylemek istediği şey, okuyucu açısından daha açık ve anlamlı olabilir.

Dergi ve köşe yazılarının daha çok kavramlarla ilişkisi, onları ayrı bir öneme sevk eder. Cami tartışmalarında kullanılan kavramları bu alanda saptamak gündemin cami mimarisini nasıl ve hangi kavramlarla düşündüğünü görebilmek açısından önemlidir. Bu açıdan yapılan çeşitli istatistikler, haber, köşe ve dergi yazılarından elde edilmiş ise de kavramsal analiz bakımından sadece köşe ve dergi yazıları dikkate alınmıştır. Bu kavramsallık probleminden önce görünür olma problemi taşıyan camiler iki şekilde ayrışabilir. Mekânın görünür olması ya da olmaması kaleme alınan metnin içeriğini değiştirecek ve bir takım anlam kapıları aralayacaktır.

2.1.2 Camilerin Görünürlük “Usulleri”

2009-2013 yılları arasında yapılan cami tartışmaları ilk aşamada ikiye ayrılabilir. Çünkü bahsi geçen dört camiden Şakirin ve Ataşehir Mimar Sinan Camilerinin yapımı tamamlandıktan sonra tartışmaları başlarken, Çamlıca ve Sancaklar Camilerinin ise yapımından önce başladığı görülmektedir. Nitekim Sancaklar Camii için yapımı tamamlandıktan sonra da bir takım yazılar, istisna olarak ayrı bir konumda tutulmuştur. Bu noktada mesele, ilk elden iki başlık halinde incelenecektir. Fakat sonraki aşamada bütüncül bir analiz tercih edilecektir. Bunlar:

- Görme, Deneyimleme, Tartışma:
 - Şakirin Camii
 - Ataşehir Mimar Sinan Camii
- Bilinme, Tasarımlama, Yazılma:
 - Çamlıca Camii
 - Sancaklar Camii
- Camilerin Görünürlük Aralıkları: Yıllara Göre Bir Analiz

2.1.2.1 Görme, Deneyimleme, Tartışma: Şakirin ve Ataşehir Mimar Sinan Camileri

“Görme konuşmadan önce gelmiştir.
Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenmiştir.”²⁴

John Berger

Victor Hugo'nun “*Notre-Dame de Paris'de son derece zekice yazdığı çok güzel bir bölüm vardır: 'Bu Onu Yok Edecek'. Bu, yani kitap; O, yani anıt.*”²⁵ Görünen nesne ile yazı arasındaki ilişkiyi böyle özetler Hugo. Nesne, Hugo'nun fikrince sadece görünmez, kendini bir anlama da dokundurur. Bu anlamsal şekillendirmeyi, Roland Barthes'ın dediği gibi oldukça da zekice verir. Hugo'ya göre Notre-Dame zaten insanların zihninde binlerce anlama dönüşmüştür. Kendi yazdığı metinle bunu yıkmak istemiştir.

Cami tartışmalarında kaleme alınan her metin, vurgusunu yaptığı cami için birtakım imgelemlerin/anlamaların oluşma sürecine katkıda bulunur. İmgelemlerin sonucunda ise bir takım göstergelerin oluşması da kaçınılmaz görünmektedir. Cami tartışması için yazılmış her metin, bir bakıma ısmarlama göstergeler oluşturmaktır. Bu ister Hugo gibi “yıkıcı” isterse de “katkı” sunucu olsun, netice itibariyle yeni bir anlam ve gösterge oluşturacaktır. “*Kendisi o şey olmadığı halde o şeyi çağrıştırarak iletişim sağlayan her aracı bir göstergedir.*”²⁶ Yani her metnin, mekâna biçtiği anlam bakımından göstergeler oluşturması zaruri hale gelir. Örneğin; Şakirin Camii hakkında yazılan ilk köşe yazısının başlığı şöyledir: “*Bu Sıradışı Cami Yeni Bir Çığır Açacak*”²⁷. Cami'nin açılmasından bir ay önce yazılmış yazı cami hakkında methiyelerle dolu. Kaleme alınan çalışma, okuyucusunun zihninde göstergeler

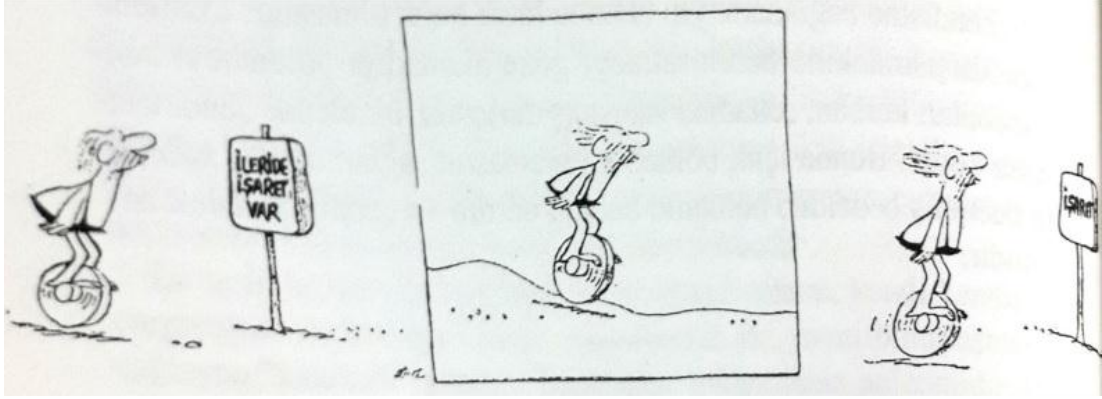
²⁴ John Berger, *Görme Biçimleri*, Yurdanur Salman (çev.), Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 7.

²⁵ Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, Mehmet Rıfat, Sema Rıfat (çev.), Kaf Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 265.

²⁶ Roland Barthes, a.g.e., s. 265.

²⁷ Zehra Çengil'in Zeynep Fadılloğlu ile yaptığı röportaj, "Bu Sıradışı Cami Yeni Bir Çığır Açacak", *Vatan Gazetesi*, 06.04.2009.

oluşturmakta ve camiye bir mekân olarak değil bir gösterge olarak muhatabın zihnine nakşetmektedir. Bir süreçten ibaret olan bu durumu, Roland Barthes kitabında bir karikatürle şöyle özetlemektedir:

Şekil 1 “Sempé, International Herald Tribune, 12-13 Ekim 1974”²⁸

Tıpkı yukarıdaki karikatürün tasvir ettiği gibi metin bir imgelem kurarak göstergeye vardırır ve muhatabına bahsettiği konuya dair verili anlamlar sunar. Muhatap ya ilk heyecanla imgelemin vazettiği göstergeyi “görürerir”, yani Derrida'nın dediği gibi *orda olmadan 'orada olmuş' şeyi ortaya çıkarır*, ya da ilk heyecanla imgeleme bir itiraz oluşturur. Derrida bu noktada “*kavramsal vekâlet*” kavramını kullanır.²⁹ Mekânın ya da başka bir deyişle, bir gerçeklik olarak mekânın yerini kavramlar işgal eder. Aslında göstergeyi oluşturan şey bu imgelemin kendisidir. İmgelem, “*zihinde imge ya da suretler oluşturur.*”³⁰ Suret ya da imge oluşumunun sonucu olarak Şakirin Camii'nin “göstergeleri” meydana çıkar ve muhatap mekânla karşılaştığı anda geriye doğru bir süreç işler. Zaten “*imgelem, geriye doğru izleyen şeydir, algının kayıp nesnesini yeniden-üretim olarak üreten şeydir; (imgelemin, yine de yalnızca kendisinin ilk değişimi) dikkatin, artık algı nesnesini yaşatmak için yetersiz kaldığı*

²⁸ Roland Barthes, *Yazı ve Yorum*, Tahsin Yücel (çev.), Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 62.

²⁹ Jacques Derrida, *Önemsizin Arkeolojisi*, Ali Utku, Mukadder Erkan(çev.), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 71.

³⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003. s. 206.

an, dikkatin ilk değişiminin algıdan koptuğu ve zayıf mevcudiyetten yokluğa geçiş düzenlediği andır.”³¹

Peki, kavramların vekâletindeki mekân, deneyimlenme sonucu neye evrilebilir? İmgelem, camiyi ya da daha geniş ifadesiyle mekânı deneyimlemeden de o mekânı var eden bir süreçtir. Deneyim; mekânla karşılaşma anında mekânın sunduğu algılar ile daha önceden üretilmiş olan imgelemler arasındaki bağlantının çakışarak ya da uzlaşarak ortaya çıkardığı durumdur. Deneyimleyen muhatabın, zihninde oluşan mekân algısı iki farklı düzlemden oluştuğu varsayılabilir. İlk düzlem bir fiziksel gerçeklik olarak mekân iken ikinci düzlem ise imgelemin vazettiği mekândır. Şakirin ve Ataşehir Mimar Sinan Camileri fiziksel bir gerçeklik olarak var oldukları için bunlar hakkında yazılan metinler birer deneyimin ürünü olarak görülebilir. İstisnalar pekâlâ mevcuttur. Örneğin; Dücane Cündioğlu Yeni Şafak Gazetesi’ndeki köşe yazısını³² bu mekânı görmeden kaleme almıştır ve kaçınılmaz olarak bir imgelem üzerine konuşmaktadır. Fakat Ahmet Hakan Hürriyet Gazetesi’ndeki köşe yazısında³³ ise mekânı birebir deneyimlediğini vurgular. Tabi ki burada deneyim derken tekrardan, imgelem ve mekânın sunduğu algıdan oluşan bir deneyim demekte fayda bulunmaktadır.

Şakirin ve Ataşehir Mimar Sinan Camileri özelinde, genel olarak metinlerde deneyimi oluşturan mekânın sunduğu bilgi ve mekân hakkındaki imgelemlerin tartışılabilceği görülmektedir. Fakat benzer bir tartışma süreci Sancaklar ve Çamlıca Camileri için geçerli görünmemektedir. Sancaklar ve Çamlıca Camileri hakkında kaleme alınan metinlerin büyük kısmı, mekân vücut bulmadan başladığı ve sürdüğünden dolayı, metinlerin sadece imgelemden oluştuğu söylenebilir.

³¹ Jacques Derrida, a.g.e., s. 71.

³² Dücane Cündioğlu, "Şakirin Camii’nin ne ‘espri’si var?", *Yeni Şafak Gazetesi*, 10.05.2009.

³³ Ahmet Hakan Coşkun, "‘İstanbul Modern’ tadında bir cami", *Hürriyet Gazetesi*, 10.05.2009.

2.1.2.2 Bilinme, Tasarlanma, Yazılma: Çamlıca ve Sancaklar Camileri

Sancaklar ve Çamlıca Camileri için kaleme alınmış dergi ve köşe yazıları genel olarak yapılar inşa edilmeden önce basılmışlardır. Sadece Sancaklar Camii için şu söylenebilir: Hakkında üretilen yazıların bir kısmı açılışından sonra hayat bulmuştur. Bu bakımdan en problematik olan cami Çamlıca Camiidir. Çamlıca Camii için yapılmış bütün tartışmalar dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 31.05.2012 tarihinde yaptığı bir konuşmada “Çamlıca tepesine bir cami yapılacak”³⁴ sözü ile başlamıştır. Hiç var olmayan, Başbakan'ın sadece metrekaresine ve büyüklüğüne vurgu yaptığı cami hakkında tartışmalara başlandı. Bahse değer mesele, mekânın kendi varlığının ortaya konmadığı, birkaç verili bilgi üzerinden zihinlerdeki imgelerin var oluşunun devreye girip tartışmanın yürümesidir. Sadece bilginin varlığı yazarların zihinlerinde oluşturdukları imgelemler üzerine konuşması ya da tartışmasının, sağlıklı olması bakımından tartışmayı problemlili kılıp zihinlerdeki cami imgesini dışı vurması önemli görünmektedir. Sadece birkaç veri, yazarların zihninde oluşturdukları tasarımsal (göstergesel) durumu ve bu meseleye gösterdikleri tepkileri ortaya koydu ve cami meselesinin imgelem haritasını çıkarılabilecek bir veri topluluğu oluşturdu.

Çamlıca Camiinin ilk aşamada yapılan bu tartışmaları, bir bilme ve bilgi problemidir. Her yazar “bildiği cami” üzerinden konuşmaya başlamış ya da “bildiği” İstanbul'u korumaya çalışmıştır. Yazarlar Çamlıca Camii'nin ister yapılması isterse de yapılmaması taraftarı olsunlar, bir şekilde bahse değer koruma ile kendilerini meşrulaştırmak istemektedirler.³⁵ Çünkü başka bilinmeler de söz konusudur. Örneğin; Çamlıca'yı, İstanbul'u, İstanbul halkını, ülke halkını ve isteklerini, İstanbul silüetini, cami cemaatini, İslam'ı, yapılmasının arkasındaki amacı, caminin orada nasıl konumlanacağını, neyi simgelediğini bilmektedirler. Bu kadar fazla “bilgi”, doğal olarak bitimsiz tartışmalara imkân sağlayabilirdi ve neticede sağladı da. (bkz: Tablo 10)

³⁴ "268 rakımlı tepede tüm İstanbul görececek", *Akşam Gazetesi*, 31.05.2012.

³⁵ Bu analiz "Bir Aktarım Çeşidi Olarak Mekânın Politikası" bölümünde ayrıntılı olarak yapılmıştır.

2.1.3 Camilerin Görünürlük Aralıkları: Yıllara Göre Bir Analiz

Şakirin Camii, Ataşehir Mimar Sinan Camii, Çamlıca Camii ve Sancaklar Camii hakkında çıkan haberleri iki grupta incelemek haberlerin analizini yapabilmek için daha faydalı olabilir. Çünkü 2012 yılına gelene kadar neredeyse tek bir camiden, Şakirin Camii'den söz etmek mümkündür. Bunun sebebi ise diğer camilerin hem yapım yılları hem de yapılacağına haberlerinin Şakirin Camii'ne nispetle çok daha geç olmasıdır. Şakirin Camii haberlerini de kendi içerisinde üçe ayırmak mümkündür. İlki Şakirin Camii'nin bizatihi kendisinin haber oluşu, ikincisi yapının iç mimarı olan Zeynep Fadıllıoğlu hakkında çıkan haberlerin Şakirin Camii ile ilişkilendirilmiş oluşu, üçüncüsü ise bu çalışmada yer verilmeyen cenaze haberleridir.

2009 yılının Mayıs ayında çok katılımlı kokteyle açılışı yapılan Şakirin Camii, gündemde önemli bir yer edindi. Açılışından önce birkaç haberle gündeme gelmiş olsa da açılışı nedeniyle 2009 yılı Mayıs ayı, 2009-2011 yılları arasında, en fazla gündeme geldiği ay olmuştur. Genel bir yanlış anlayış üzerinde ittifak eden haberler, Zeynep Fadıllıoğlu'nu Şakirin Camii'nin iç mimarı değil mimarı olarak ilan etmiş³⁶, daha sonra yayınlanacak haberler de bire bir Zeynep Fadıllıoğlu haberleri olarak Şakirin Camii ile ilişkilendirilmiştir. Mimarı Hüsrev Tayla hakkında yapılmış haber ya da Hüsrev Tayla ile Şakirin Camii'nin ilişkilendirildiği haber sayısı yok denecek kadar azdır. Şakirin Camii, Şakir Ailesi tarafından yapılması ve iç mimarının Zeynep Fadıllıoğlu olması hasebiyle “sosyete cami” olarak nitelendirilmektedir ve açılış kokteyline “sosyete camiasının” katılmasıyla haberlere epeyce konu olmuştur.³⁷ 2010 yılında ise çeşitli vesilelerle haberlere konu oldu. Örneğin; Amerikalı ünlü televizyon yapımcısı, spiker, gurme ve kitap yazarı Martha Stewart şov programı için Türkiye'ye gelip çeşitli yerleri gezerek çekim yaptı³⁸ ve bu haber basılı medyada çeşitli gazetelerde yer edindi. Böylece Şakirin Camii'nin hem bir cami olması hem

³⁶ "Şeyh'in iki camisine Türk imzası", *Sabah Gazetesi*, 11.08.2009.

³⁷ Ahmet Hakan Coşkun, "İstanbul Modern' tadında bir cami", *Hürriyet Gazetesi*, 10.05.2009.

³⁸ "Martha Stewart Türkiye Turunda", *Star Gazetesi*, 25.06.2010.

de “modern”liği temsil etmesi açısından gezilebilir turistik bir değeri olmaya başladı. Yapılan haberde dikkat çekici unsur ise birçok tarihi mekân içerisinde ağdaş dünyada yapılmış neredeyse tek eser olmasıdır. şakirin Camii artık medya açısından bir “ornek”lik teşkil ediyor oldu. Bunun yanı sıra şakirin Camii’nin 2011 yılının Kasım ayında yine bir takım haberlerle gündeme geldiği görünüyor. Kabaca bu gündemin sebebine değinilecek olursa, şunlar söylenebilir: dönemin Başbakan’ı Recep Tayyip Erdoğan’ın geçirdiği bir ameliyatın ardından ilk defa şakirin Camii’nde görüntüleniyor olması.³⁹ Yapımından sonraki yıllarda verilen örneklerde de görülebileceği gibi şakirin Camii’nin tartışma ve var olma süreci normalleşmiş ve cami artık kendini öyle ya da böyle kabul ettirmiş görünmektedir. şakirin Camii mimarisi, yukarıda da bahsedildiği üzere sadece Zeynep Fadıllıoğlu haberleri ile “haber değeri” kazanıyor.

şakirin Camii, Ataşehir Mimar Sinan Camii, Çamlıca Camii ve Sancaklar Camii ile alakalı haberlerin verildiği Tablo 7, 2012 yılını kapsamış ve her cami için ayrı istatistikler verilmiştir.

2012 yılının Temmuz ayında açılışı yapılan Ataşehir Mimar Sinan Camii yılın en fazla haberine bu ayda sahip oldu. Aılışının bürokratik makamlarca yapılması, kendisine, haber değeri ve çokluğu bakımından kaçınılmaz bir avantaj sağladı.⁴⁰ (Bürokratik Makamlar: Başbakan, Gabon Cumhurbaşkanı, Irak Ulusal Meclis Başkanı, bir takım dönem Bakanları ve Milletvekilleri) Açılışından önce zaman zaman inşaatını kontrole giden dönemin Başbakan’ı caminin gündem oluşturmasının diğer bir unsurudur.⁴¹ örneğin: 2012 yılının Ocak ayında Ataşehir Mimar Sinan Camii’nin haber olmasının sebebi budur. Ayrıca Ataşehir Mimar Sinan Camii çok sık şekilde Çamlıca Camii ile ilişkilendirildiği için açılışından önce ve sonra neredeyse birlikte anılmaya başlanmıştır. Bu tarih 2012 yılının Haziran ayına ve sonrasına

³⁹ "Erdoğan Ameliyat oldu", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29.11.2011.

⁴⁰ "Birbirimizi Sevmeye Mecburuz", *Milliyet Gazetesi*, 21.07.2012.

⁴¹ "Caminin ismi 'Mimar Sinan'", *Yeni Asır Gazetesi*, 24.01.2012.

tekabül eder.⁴² Ataşehir Mimar Sinan Camii'nin 2012 yılı Ağustos ayında Tablo 7'de gösterildiği kadar haber olmasının temel nedeni de bürokrasinin cami ziyaretidir. Kartal-Kadıköy metrosu açılışı sonrası Vali ve Bakanlarla Cuma namazı kılmaya giden Başbakan yine caminin haber olmasına sebep oluyor.⁴³

2012 yılı Mayıs ayında, daha önce de zikredildiği gibi dönemin Başbakan'ının "Çamlıca tepesine bir cami yapılacak" sözü ile Çamlıca Camii gündeme geldi. 2012 yılı Mayıs ve Haziran ayları Çamlıca Cami haberleri, "nereye konumlanacağı", "nasıl olacağı", "hangi mimari üslupla yapılacağı" gibi birçok alanda kendini gösterdi. Fakat tablodan da görüleceği gibi en fazla haber yapıldığı dönem 2012 yılı Temmuz ayı oldu. Bunun da nedeni; Temmuz ayında Çamlıca Camii için düzenlenen bir yarışma ilanıydı.⁴⁴ Çamlıca Camii haberlerinde, Tablo 7'deki görüldüğü üzere aynı yılın Kasım ayında ciddi bir hareketlenme olmasının temel nedeni, yarışma sonuçlarının açıklanmasıdır.⁴⁵ Sonuçların açıklanması bir sonraki ay haberlerine de yansımış ve Aralık ayı da yine Çamlıca Camii haberleriyle geçmiştir. 2012 yılı Mayıs ayından itibaren Çamlıca Camii hem haber değeri hem de tartışmaları bakımından cami meselesiyle ve politik iktidarın aldığı kararların ardından yapılan tartışmalarla ilişkilendirilerek gündemini korudu.

2012 yılının başlarında belirli periyotlarda Sancaklar Camii mimarı Emre Arolat hakkında çok az da olsa haberlere yer verildi. 2012 yılı Haziran ayında temeli atılan Sancaklar Camii aynı dönemde tartışılan Çamlıca Camii'nin gölgesinde kalarak haberlerde çok yer edin(e)medi.⁴⁶ Haziran ayından sonra Emre Arolat'ın Singapur'da düzenlenecek olan Dünya Mimarlık Festivali'ne Sancaklar Camii ve dört projeye katılmasının haberleri yine dönem tartışması Çamlıca Camii'ine nazaran çok yer

⁴² "Çamlıca Tepesine Teleferikli Cami", *Milliyet Gazetesi*, 31.05.2012.

⁴³ "İstanbul İçin Gurur Vakti", *Star Gazetesi*, 18.08.2012.

⁴⁴ "Çamlıca Camii projesi yarışmayla belirlenecek", *Vatan Gazetesi*, 24.07.2012.

⁴⁵ "Ödüllük proje yok", *Habertürk Gazetesi*, 15.11.2012.

⁴⁶ "Sancaklar Camii'nin Temeli Törenle Atıldı", *İstiklal Gazetesi*, 06.06.2012.

bulamadı.⁴⁷ Genel itibariyle dergilerin konu edindiği Sancaklar Camii, mimarı Emre Arolat olduğundan dolayı gündeme gelmiş, ancak açılışından sonra birkaç metin kaleme alınmıştır.

Şakirin Camii, Ataşehir Mimar Sinan Camii, Çamlıca Camii, Sancaklar Camii ile alakalı haberlerin verildiği Tablo 8, 2013 yılını kapsamış ve Tablo 7'deki gibi her cami için ayrı istatistikler de verilmiştir.

Ataşehir Mimar Sinan Camii 2013 yılında, artık mimarlık haber değeri olarak değerini yitirerek “gündelik hayat”a geçmiştir. Cami hakkında yapılan haberler Şakirin Camii'nde olduğu gibi normalleşmiş cenaze, ünlü ziyaretçiler, önemli gecelerde düzenlenen etkinlik haberleri yerini almıştır. Ataşehir Mimar Sinan Camii, dönemin Başbakan'ının örneklerinde, camide düzenlenen çeşitli etkinliklerle, ayrıca müezzinleri ve imamlarıyla gündeme gelen bir camiye dönmüştür.⁴⁸ Cami, bu yolla mimarlık haberlerinden sıyrılarak rutinleşmiştir.

2013 yılı boyunca haber değerini yitirmeyen ve gündemi cami meselesi ve kendi ile alakalı birçok mesele ile meşgul eden Çamlıca Camii'nin 2012 yılında yapılan yarışmanın ardından tartışmaları sürmekte, bundan ötürü hala haber değeri taşımaktadır.⁴⁹ Kazanan projenin detayları netleşmekte ve bununla ilgili haberler 2013 yılı Şubat ayında yer almaktadır.⁵⁰

Aynı ay içerisinde çeşitli ulaşım problemi çözüm formülleriyle tartışılan Çamlıca Camii, yeni projelerle haber değeri taşıyarak gündeme gelir.⁵¹ 2013 yılı Şubat ayında gündemde olmasının bir diğer sebebi ise proje inşaatına başlanma zamanının

⁴⁷ "Büyük Finalde 5 Projeye Yarışacak", *Milliyet Gazetesi*, 21.07.2012.

⁴⁸ "Hafızlıkta Ahmet Yılmaz 1. oldu", *Türkiye Gazetesi*, 16.05.2013.

⁴⁹ "Mimarlık dışı, görgüsüz bir proje", *Cumhuriyet Gazetesi*, 15.01.2013.

⁵⁰ "Çamlıca'ya Türk-İslam eserleri müzesi", *Sakarya Gazetesi*, Eskişehir, 24.01.2013.

⁵¹ "Cemaati yeni yapılacak camiye taşımak için formül aranıyor Mecidiyeköy-Çamlıca arasına teleferik", *Cumhuriyet Gazetesi*, 06.02.2013.

açıklanacak oluşudur.⁵² Nitekim aynı yılın Mart ayı sonrası Çamlıca Camii inşaat haberleriyle gündeme gelmeye başladı.⁵³ Çamlıca Camii değinildiği gibi birçok konuyla ilişkilendirilerek haber yapıldı. Örneğin: Taksim Meydanı ve Taksim Camii (28.11.2012), Haliç köprüsü (01.01.2013, 23.12.2012), Emek Sineması (08.04.2013), Alkol yasağı (24.05.2013), 3. Köprü (29.05.2013), Gezi olayları (Haziran 2013), Mimar A.V. Alp'ın Taksim Camii'nin ödül alması (5.11.2013) gibi olaylar ve konularla ilişkilendirilerek gündeme tekrar ve tekrar geldi. Tablo 8'den de anlaşılacağı üzere yıl boyunca gündemden hiç düşmedi. En önemlisi diğer camilerle de ilişkisi kuruldu. Örneğin; 2013 Kasım ve aralık aylarında Sancaklar Camii'nin açılmasıyla Çamlıca Camii gündemi yinelendi.

2013 yılı Kasım ayında açılışı yapılan Sancaklar Camii yıl içerisinde, mimarı Emre Arolat'tan ötürü gündeme gelmiş, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında ise cami açılışıyla birlikte haber değeri kazanmış, gündeme konu olmuştur.⁵⁴ Ayrıca açıldıktan sonra da cami hakkında çeşitli köşe ve dergi yazılarına yer verilmiştir.

Gazetelerin köşe yazılarında ve dergi yazılarında bahsi geçen Şakirin Camii, Ataşehir Mimar Sinan Camii, Çamlıca Camii, Sancaklar Camii ile alakalı çeşitli köşe yazıları yayınlandı. Bu köşe ve dergi yazılarının tamamına yakını tartışma metinleri diyebileceğimiz bir içeriğe sahiptir.

2009-2011 yılları arasında sadece, gazete haberlerinde olduğu gibi, Şakirin Camii konu edildi. Bunun tek istisnası 2010 yılı 12 Aralık'ta yayınlanan Ataşehir Mimar Sinan Camii alakalı metindir.⁵⁵ Tablo 9'da da görüldüğü gibi Şakirin Camii tartışması 2009 yılı Nisan ayı sonu gibi başlamış Mayıs ayında ise en zirve noktasını yaşamıştır. Bunun sebebi ise yine haber grafiğinde olduğu gibi caminin açılış törenidir. Çeşitli dergi ve gazetelerde metinlere konu olan Şakirin Camii, Zeynep Fadilloğlu mimarı olarak lanse edildiği için birçok metin bizatihi onunla alakalı

⁵² "Çamlıca'ya cami projesinde ilk kazma Mart'ta vurulacak", *Yeni Akit Gazetesi*, 06.02.2013.

⁵³ "En büyük caminin inşaatı başladı", *Posta Gazetesi*, 31.03.2013.

⁵⁴ "Klasik aşan cami tasarımı", *Sabah Gazetesi*, 18.11.2013.

⁵⁵ Hikmet Çetinkaya, "Mimar Sinan, Cami, Özgürlük ve Din...", *Cumhuriyet Gazetesi*, 12.12.2010.

olmaya başladı. Hatta 2009 Ağustos ayında mimarlık camiasında önemli bir yeri olan Yapı dergisinde kaleme alınan bir metinde şu cümleler geçmektedir: “Caminin önce dekoratörünün adıyla anılması, ardından mimarının Hüsrev Tayla olduğunun ortaya çıkması alışlageldik camilerden farklı görünen bu camiye “medyatik” ilgiyi de artırdı.”⁵⁶ Ülke mimarlık camiasının önemli dergisinin de kabulü ile cami mimarının isminin sürekli yanlış verilmesi ayrıca bir gündem meselesi oldu.

Dört cami içerisinde tartışmayı başlatması açısından Şakirin Camii önemli görünmesine rağmen 2012 yılında neredeyse yok denecek kadar az tartışma gündemi olur. Sadece 2012 yılında değil, bu çalışmada belirlenen zamansal aralıkta cami mimarlığının tartışma sürecinde, tartışmayı çoğaltan ve kışkırtan, tartışmanın kırılma noktasını oluşturan cami Çamlıca Camii olarak görünmektedir. Çünkü her ne kadar Şakirin Camii ve Ataşehir Mimar Sinan Camii hakkında çeşitli metinler ortaya çıkmış olsa da bunlar birtakım değerlendirme ve küçük tartışma süreci sunmuştur. Oysa Çamlıca Camii, tartışılmaya başlandığı andan itibaren, özelde cami mimarisi meselesi olarak tartışıldığı için diğer camilerle olan ilişkisi doğal olarak kuruldu. Çamlıca Camii'nin ortaya çıkardığı özel ve önemli bu durum, şüphesiz yazarları Çamlıca Camii'ni diğer üç cami ile ilişkilendirmeye zorladı. Tablo 10'da da görüldüğü üzere Çamlıca Camii meselesinin ortaya çıkmasının ardından diğer camilerle ilgili yazılan metinler tekrardan ortaya çıkmaya başladı. Ya da tam tersi de düşünülebilir, diğer camiler tartışmaya açıldığı anda Çamlıca Camii ile ilişkilendirildi. Çamlıca Camii sorunu, sadece cami meselesiyle değil, politik erkin ortaya koymak istediği birçok projeye de ilişkilendirildi.⁵⁷ Benzer bir şekilde 3. Köprü, gezi olayları, içki yasağı, kürtaj meselesi, kilise yapımı⁵⁸ vs. ile doğrudan ya da dolaylı ilişkiler kuruldu. Çamlıca Camii 2012 yılı Haziran ayında yapılacağı haberiyle tartışmalara sebep olurken Temmuz ayında ise açılan yarışma sebebiyle tartışmalara çok defa konu oldu. Yine 2012 yılının Kasım ayı yarışmanın

⁵⁶ Yazarı yok, "Şakirin Camisi ve Çağdaş Cami Tasarımı", Yapı Dergisi, İstanbul, Ağustos 2009.

⁵⁷ Doğan Hasol, "Taksim Cumhuriyet Meydanı ve Çamlıca Camisi'nin Düşündürdükleri", Yapı Dergisi, İstanbul, Aralık 2012, s. 6.

⁵⁸ Bayram Coşkun, "Akp Yeşilköy'e kilise yapıyor", *Yeni Mesaj Gazetesi*, 14.12.2012.

sonuçlarının ilan edildiği dönem olması hasebiyle tartışmalar tekrar aynı heyecanla Tablo 10'daki gibi gün yüzüne çıktı.

Aynı yılın Temmuz ayında Ataşehir Mimar Sinan Camii'nin bu kadar fazla konu olmasının sebebi ise, açılışının yapılmasıdır.⁵⁹ Ataşehir Mimar Sinan Camii açılışından önce ve sonra, zaman zaman dergi ve gazetelerdeki tartışmalarda konu olmuştur.⁶⁰

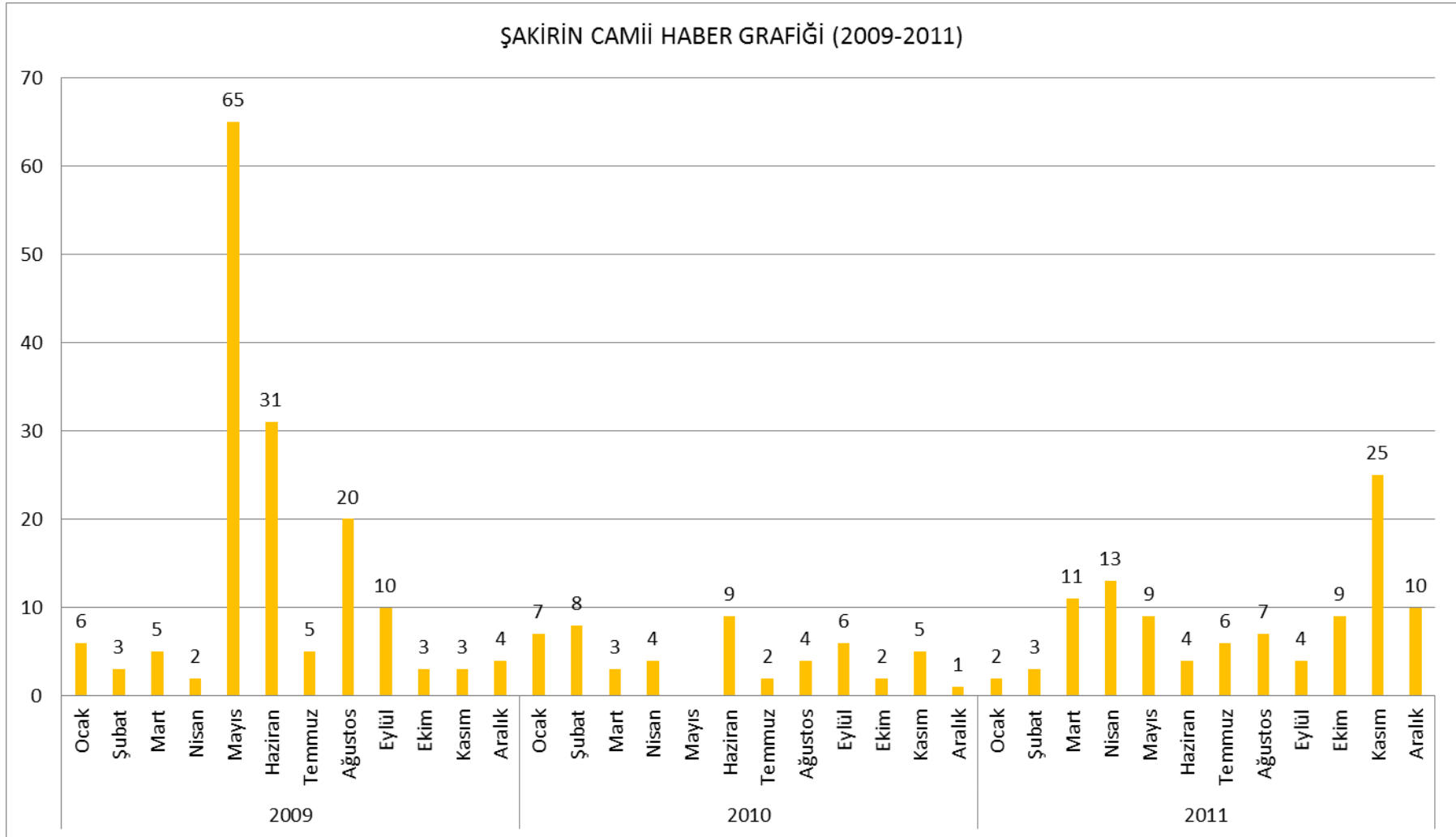
2012 yılını en tartışmasız geçiren cami ise Sancaklar Camii'dir. Tablo 10'da da görüleceği üzere sadece 2012 yılının Eylül ayında iki köşe yazısı kaleme alınmıştır.⁶¹

2013 yılı cami tartışması ağırlıklı olarak Çamlıca Camii eksenli yürümüştür. Tablo 11'de de görüleceği gibi, tablodaki grafiği hareketlendiren en önemli unsur Çamlıca Camii'dir. Tablodan da görüleceği gibi, Şakirin Camii artık tartışılmıyor, Sancaklar Camii ise açılışına yaklaşıldığı ve bir süre sonra açılışı yapılmış olduğu için gündem oluyor. Ataşehir Mimar Sinan Camii de Çamlıca Camii ile ilişkilendirilerek ya da örnek cami olarak gösterildiği için kaleme alınıyor. Çamlı Camii, aslında, uygulanmaya karar verildiği andan itibaren inşaat sürecine kadar her aşamasında gündeme geliyor. Çamlıca Camii'nin temel atma töreninden, projenin detaylarının belirlenmesine, kullanılacak betonun kalitesine kadar her bir detay ortaya çıktıkça Çamlıca Camii hakkında müşahhas yazılar yazılmaya devam ediyor.

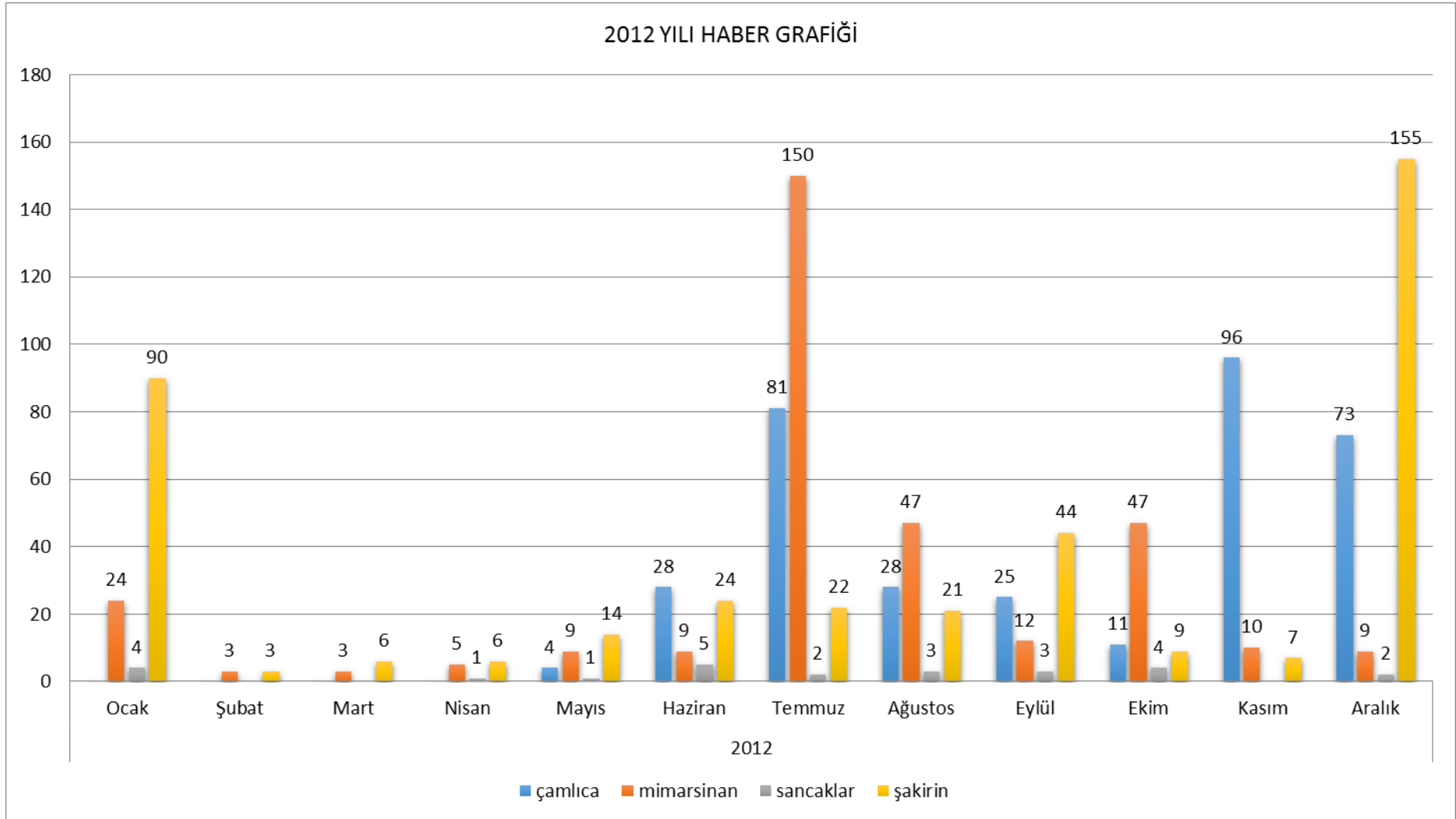
⁵⁹ Necmettin Turinay, "Şehirler, camiler ve kamu binaları", *Yeni Akit Gazetesi*, 25.07.2012.

⁶⁰ Yahya Düzenli, "Şehirlerimizde Urlaşma ve Kaybedilen Ölçü...", *Milat Gazetesi*, 16.06.2012.

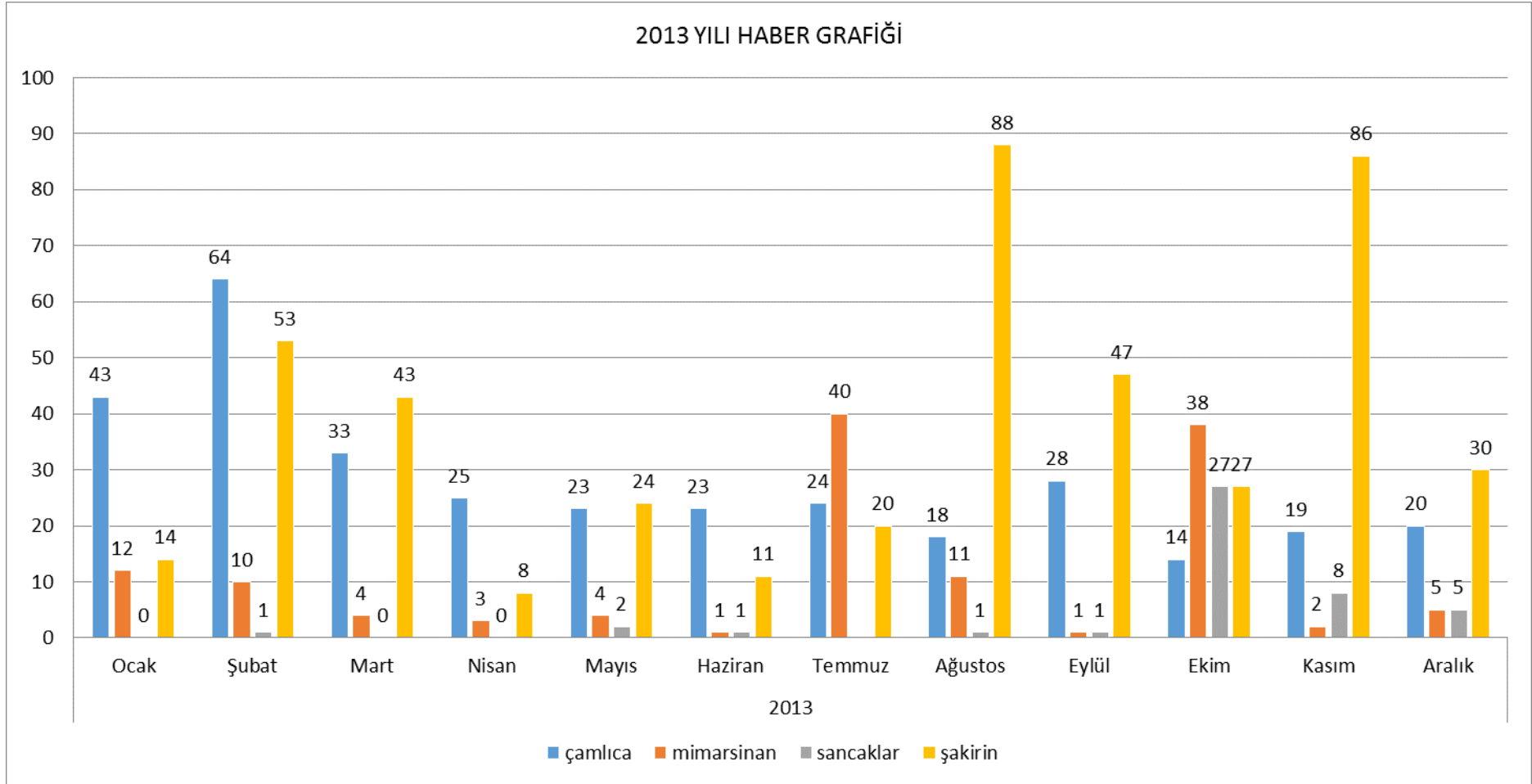
⁶¹ Ali Büyükçapar, "Cami mimarlığında mütevazılık", *Milli Gazete*, 24.09.2012.

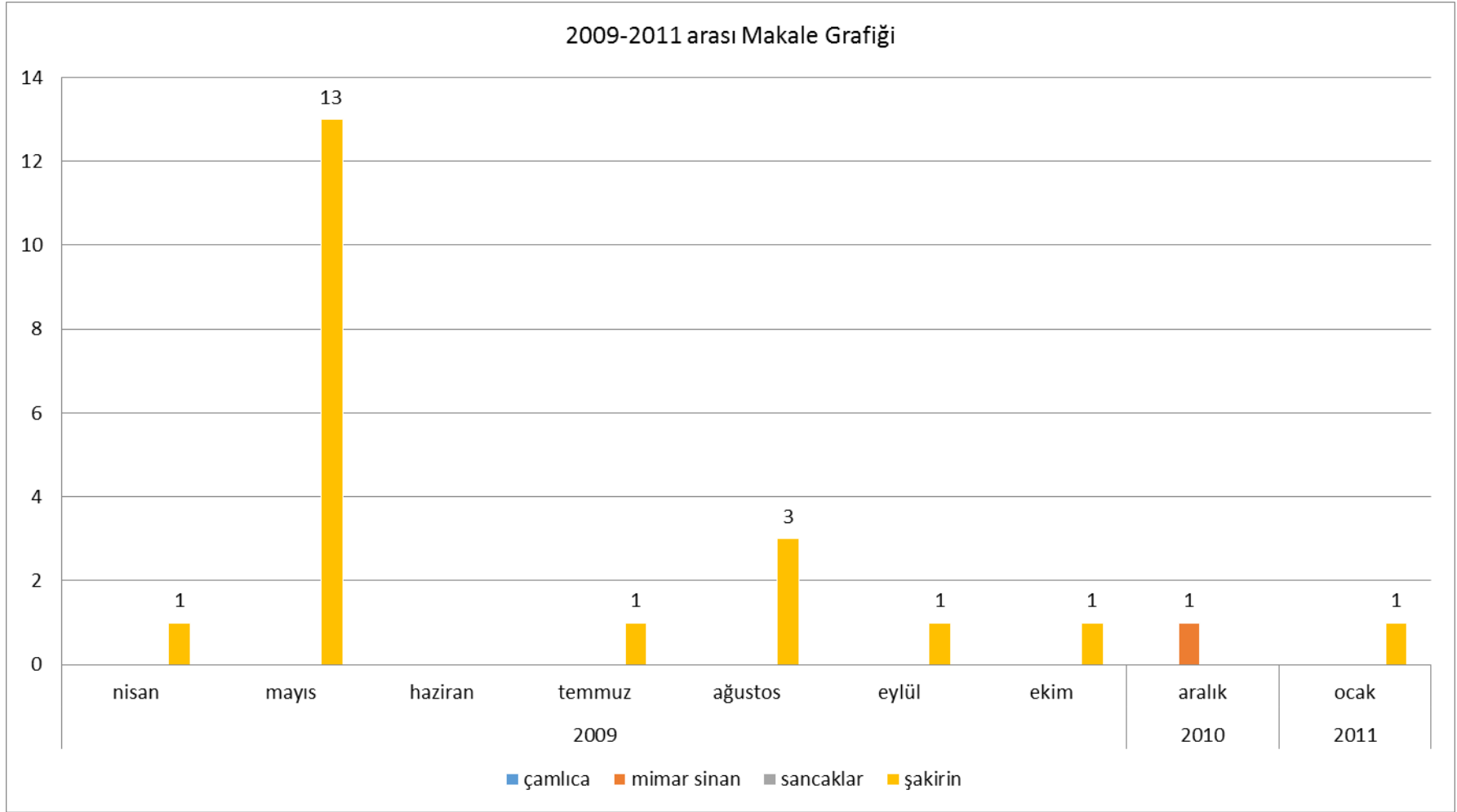
Tablo 6 Şakirin Camii Haber Sayısı Grafiği (2009-2011)

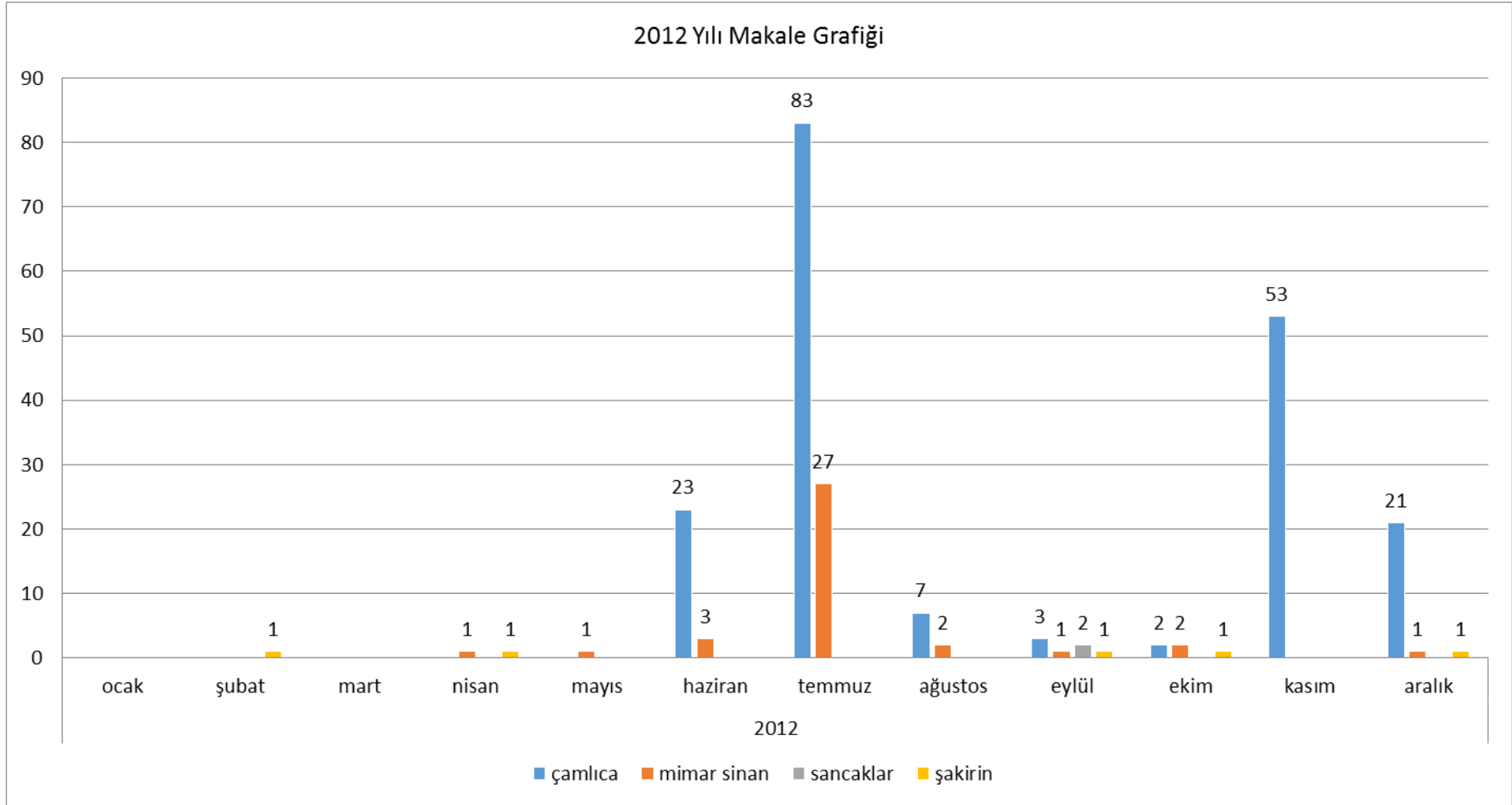
Tablo 7 2012 Yılı Haber Sayıları Grafığı

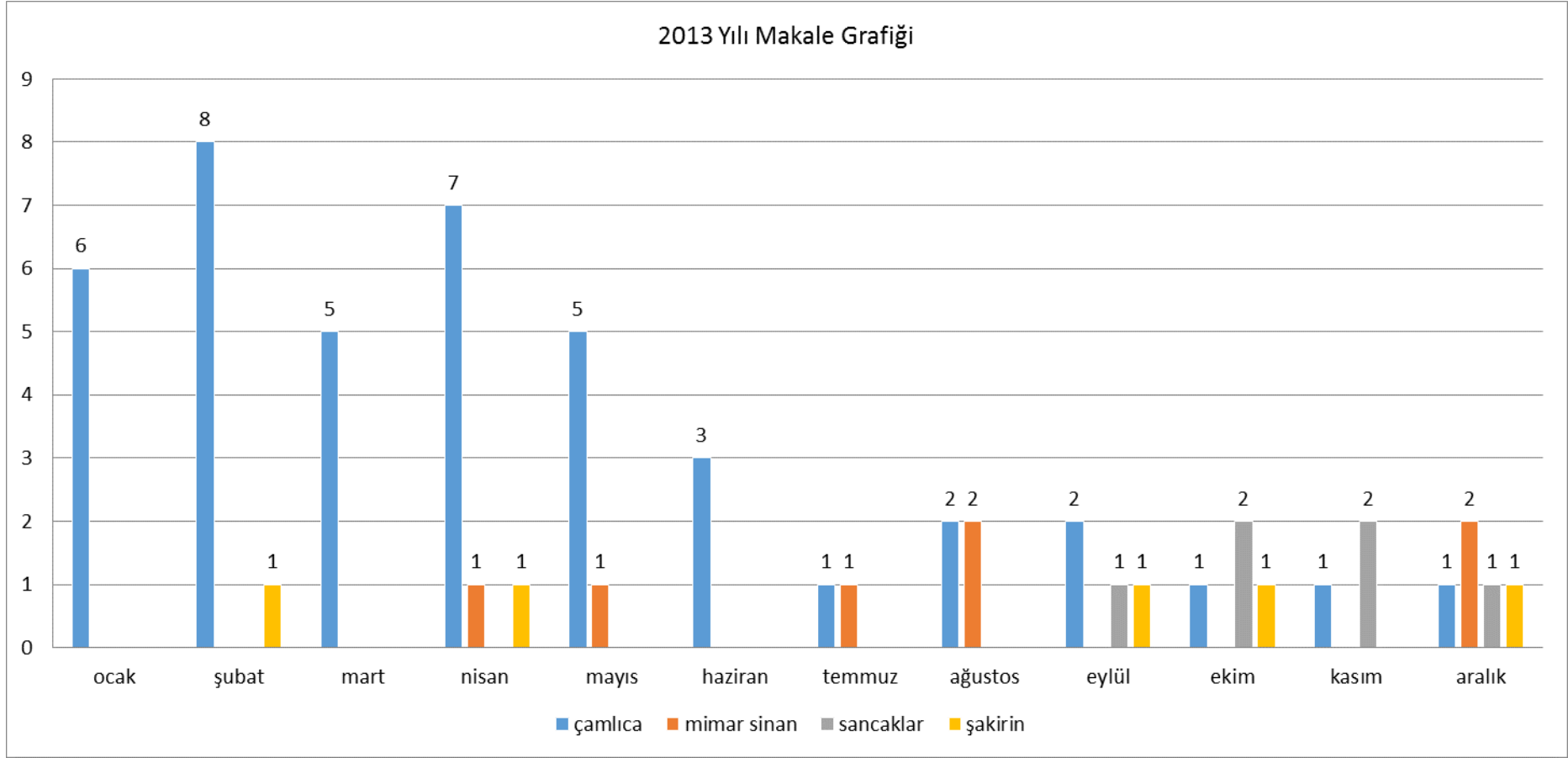
Tablo 8 2013 Yılı Haber Sayıları Grafığı

Tablo 9 2009-2011 Yılları Arası Köşe Yazısı ve Makale Sayıları Grafiği

Tablo 10 2010 Yılı Köşe Yazısı ve Makale Sayıları Grafiği

Tablo 11 2013 Yılı Köşe Yazısı ve Makale Sayıları Grafiği

2.2 Medya ve Medya Aktörlerinin Mimari ile Olan İlişkileri Üzerine

“Gazeteci öylesine katı ve inançsız biridir ki, 'iyi bir hikâye'yi gerçek de dâhil hiçbir şeye değişmez.”⁶²

“Kitle medyası, mesajları ve sembolleri sıradan insanlara ileten bir sistem olarak hizmet verir. Eğlendirmek, avutmak, bilgi vermek ve bireyleri toplumun bütününe eklemlenen değerleri, inançları ve davranış kodlarını aşılacak işlevleri arasındadır”⁶³ der Herman ve Chomsky, medyayı böyle konumlandırırlar zihinlerinde. Medyanın Herman ve Chomsky'nin belirlediği konumu ile mimarlık alanının da doğrudan muhatabı haline geldiği söylenebilir. Bu muhataplıkla, hem mimarlığın sosyal yansımalarında hem mimarlığın kendi otonomisinde hem de mimarlığı dönüştürme modeli olarak kullanmada kendini gösterir. Medya, kente dair mekânsal kararların ve müdahalelerin bir şekilde yönlendiricisi ya da engelleyicisi olarak görülebilir. Medya, bireyin neredeyse hiç bir şekilde muhatap olmayacağı ya da olamayacağı konularda, bireyi bu konulara muhatap kılarak, hem bir aktör olarak kendisini hem de muhatabı olan bireyi topluma entegre eder. Bu noktada medya, toplumu oluşturan bireyi muhatap alarak toplumsal olanın da altyapısını oluşturmaya aday olur. Medyanın bu gücü, meselesi edindiği vakıanın şekillendirilmesini ve önemli bir aktöre dönüşmesini sağlayan en belirgin sebeptir.

Elde ettiği bu konum ya da güç, medyayı, bir aktör olarak mimarlığa yaklaşımını ve mimarlık meseleleri üzerindeki etkisini de önemli kılmaktadır. Medya, basılı, görsel ve işitsel olarak kendi veçhelerini çeşitli şekillerde gösterir. Bu medya gruplarının en önemlilerinden birisi hiç şüphesiz basılı medyadır. Basılı medya, diğer mecralardan birçok açıdan kendini ayırır. Akdoğan, basılı medya hakkında şunları söylemektedir: “Milattan sonra 5. yüzyılda ortaya çıkan ve uzun yıllar boyunca yazılı kültürü şekillendiren yazılı basın, dünyanın en eski mecrası olarak literatüre geçmiştir. Mecrayı görsel ve işitsel medyadan ayıran temel özellik, yazılı unsuru ve gazetenin

⁶² John O'Neil, a.g.e., s. 39.

⁶³ Edward S. Herman, Noam Chomsky, *Rızanın İmalatı*, Ender Abadoğlu(çev.), Bgst Yayınları, İstanbul, 2012, s.72.

basılı olmasıdır. Fotoğraf, resim grafik yanında yazı gazetesinin temel ögesidir. İletişimin temel ögesi var olmayı, dolaylı biçimde sağlamakla birlikte kalıcılığı olanaklı kılan yazı, kod açımına daha elverişlidir, çünkü okura tekrar etme ve istediği süratle ilerleme imkânı verir. Gazete isteğe ve iradeye bağlı, ön yetenek ve bilgi gerektiren, aktif katılım ve bireyselliğin kesiştiği, yalnız gerçekleşen bir iletişim süreci sunar. Diğer mecralardan televizyon ise mahremiyetin ortadan kalktığı, kolay algıya dayalı bir özelliğindedir.”⁶⁴ Bu noktada Akdoğan'a itiraz edilebilecek husus, artık görsel ve işitsel basın da istenilen hızda yaygınlaştığı ve tekrar etme olanağı tanınmasıdır. Fakat televizyon gibi görsel ve işitsel basın iki duyuya hitap etmesi bakımından basılı medyaya göre algılanması daha olasıdır. Basılı medya fotoğraflı ya da fotoğrafsız olarak okuyucunun zihinsel aktivitesini zorlar. Fotoğraf, görsel ve işitsel mecra görüntülerinin aksine tek veya en fazla bir kaç kadrajdan oluşur. Bu noktada şunu söylemekte fayda var, “televizyon ve gazete ayrı ayrı yapısal özelliklere, sunum biçimlerine sahiptirler. Farklı iletişim türleri geliştirdikleri için hedef kitle ve mesajın niteliği açısından aktarım farklılaşabilmektedir.”⁶⁵

Basılı medyanın bu farklılıkları gereği söylem dilinin de farklılaştığı gerçeği ile karşılaşılır. Medyanın söylem dilinin, tümel bir bakıştan çıkarılıp tekilliğini görmek gerekmektedir. Medyanın tekilliği, kendisini oluşturan aktörlerle birebir ilişkilidir. Zira medya ve aktörlerini kesin bir şekilde tefrik etmek, yapılabilecek her türlü eleştiri ve eleştiri sistematığı içerisindeki bariz bir hata olacaktır. Peki, “medyayı oluşturan/var eden aktörler kim ya da kimlerdir?”. Verilebilecek ilk ve aceleci bir cevap, hiç şüphesiz çok basit olacaktır: Herkes! (gazete muhabiri, köşe yazarı, bir okuyucu olarak köşe yazarı, bir okuyucu olarak muhabir, okuyucu, politik iktidar... vs.) Medya aktörleri tüm tüzel ve özel kişilikleri ile medyanın kendisini var eder. Medya ile ilişkisi olan ya da olmayan, herhangi bir şekilde gazete veya dergiyi görme maruziyeti yaşayan ya da yaşamayan herkes.⁶⁶ Kentin aktörlerini sorgulayan

⁶⁴ Yalçın Akdoğan, *Görsel İktidar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.104.

⁶⁵ Michael Kuyucu, *Türkiye'de Medya Ekonomisi*, Esen Kitap, İstanbul, 2012, s.13.

⁶⁶ Tezin konusu sadece basılı medya olduğu için bu alandaki aktörler mesele edinmiştir. Aksi halde bütün medya alanı aynı cevaba maruz kalır.

Uğur Tanyeli'nin kent aktörlerine ait tespiti medyaya uyarlanırsa; “*potansiyel olarak küresel ölçekte herkes*”⁶⁷aktördür. Herkes ister amaçlasın ya da bilinçli bir şekilde kurgulasın isterse de amaçlamasın ve bilinçsizce hareket etsin bir şekilde medyanın aktörüdür. Yapılması beklenen ise, “*'aktör' metaforuna sadık kalmak için o ikinci grup eylemlerimiz*”⁶⁸in bir kenara bırakılmasıdır. “Bilinçli” aktör meselesinin irdelenmesi kimin hak ettiği ya da hak etmediği, aktörleri bir yazarın isteğine göre eleme yöntemi olarak art niyet taşıyabilir. Fakat bilfiil basılı medya ile muhatap olan ya da basılı medyanın muhatap kıldıkları üzerinden bir tartışmaya koyulmak bu noktada daha anlamlıdır. Bu aktörler şöyle sıralanabilir:

- Muhabir
- Köşe Yazarı
- Dergi Yazarı
- Politik Erk
- Herhangi bir alanda söz söyleyebilecek istidada sahip olanlar (alan uzmanları)
- ve son olarak sermaye ya da sermayeyi elinde bulunduran aktörler.

Çalışmanın da konusu olan cami meselesinde medya aktörlerinin önemi camiye konuşurken bu konuyu nasıl ilişkilendirdikleridir. Bu da çalışmanın giriş kısmındaki istatistiklerde ilgisiz köşe yazıları olarak belirtilen metinlerin cami meselesi ile ilişkilene problemine bakmak anlamına gelir.

Camiye ait söylemleri veya sorunsalları kendi konusu olarak tayin eden metinlerin kurdukları ilişki ağları ile tartışmayı dolaylı olarak konu edinen metinlerin kurduğu ilişki ağının farklılığı açıktır. İki metin arasındaki en bariz fark ilk metnin omurgasını camiye dair problematikler oluştururken ikinci tür metinlerin omurgasını başka güzergâhların oluşturmasıdır. Başka meselelerin omurgası arasındaki cami söylemi metni konuşulabilir kılacak iki düzlem ortaya koyacaktır. İlk düzlem, yazıldığı

⁶⁷ Uğur Tanyeli, *Rüya, İnşa, İtiraz, Mimari Eleştiri Metinleri*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 393.

⁶⁸ Uğur Tanyeli, a.g.e., sy. 393.

tarihteki bir olayın ana malzemesi olan konuya ek yapılması (dönemin konjonktürü ile ilişki kurularak), ikinci düzlem ise o döneme kadar siyasi erkin söylemlerini birbiri ile kıyaslanması olacaktır. Örneğin; Ahmet Altan⁶⁹ dönemin Başbakan'ının metnin yazıldığı zamanlarda söyledikleri üzerine eleştirilerini bir köşe yazısı ile kaleme alıyor. Ahmet Altan köşe yazısında, Uludere olayı, kürtaj, sezaryen, laiklik, dindarlık, Erbakan, Susurluk, Diyanet ve liderlik gibi konular içerisinde Çamlıca Camii'ne de yer veriyor. Altan'ın yazısında cami meselesi için iki durum söz konusudur. Birincisi Altan cami meselesini politik erk söylemi olarak ele alıp meseleyi bir politik erk eleştirisi haline getirmiştir. İkincisi ise dindarlık, laiklik, Diyanet ve cami arasında bir ilişki kurmuş ve bunun üzerinden politik erk eleştirisi yapmıştır. Nitekim Ahmet Altan *Operaya Mescit*⁷⁰ başlıklı yazısında cami ya da mescit meselesinin toplumsal bir karşılığının olmadığını ve bu şekilde gündem yaratıldığının düşüncesini taşımaktadır. Altan aynı yazıda caminin/mescidin ihtiyacın dışında ideolojik vurgusunun olduğunu söyler. Benzer bir yolla da Mustafa Yalçın'ın Evrensel Gazetesi'ndeki köşe yazısı örnek olarak verilebilir.⁷¹ Yine Ahmet Altan gibi kürtaj, sezaryen, Uludere gibi olaylar arasında Çamlıca Camii'nden bahsedecek olan Yalçın'ın operaya, mescit ve Çamlıca'ya cami meselesinde “ihtiyaç var mı?” diye bir soru yöneltecektir. İki örnekte de görülebileceği gibi, metnin kaleme alındığı dönemin gündemi üzerinden cami söylemi dile getirilir. Örneğin, kendini “muhafazakâr” olarak tanımlayan politik erkin, cami açma ile kürtaja sınırlama getirmek isteği Altan'ın fikrinde ideolojik yansımalarından kaynaklanmaktadır. Bu noktada Altan'ın ifadesinin tam aksi de düşünülebilir. Bu örneklerde önemli olarak görülmesi gereken şey kürtaj gibi bir tartışmanın mimarlık ile ilişkisinin nasıl kurgulandığıdır. Altan ile Yalçın'ın kullandıkları argümanlar, mimarlığın nasıl bir iktidar alanına dönüştüğüne örnektir. Bir yandan siyasi erkin “Cami yapılacak” ve “operaya mescit açılacak” söylemleriyle iktidar kurduğu görülürken, diğer yandan buna itiraz ederek bir çeşit bilgi iktidarı kurmaya çalışan metin yazarları, “ihtiyaç var mı?” diyerek ya da Altan gibi “Eğer bir tek akli başında

⁶⁹ Ahmet Altan, "Panik", *Taraf Gazetesi*, 05.06.2012.

⁷⁰ Ahmet Altan, "Operaya Mescit", *Taraf Gazetesi*, 06.06.2012.

⁷¹ Mustafa Yalçın, "İnanç Sömürüsüyle Gericilik!..", *Günlük Evrensel*, 11.06.2012.

Müslüman 'evet, bu önemli bir ihtiyaçtır' derse bütün söylediklerimi geri alacağım” diyerek kendi bilgi iktidarlarını kurmaya çalışırlar. Burada bilginin iktidarından kasıt Foucault'cu bir bakıştır. Bilginin iktidarın maskesi olması değil, bilginin kullanımı ile ilgili bir durumdur.⁷² Aslında, bir iktidar alanının başka bir iktidar mercii ile mücadelesi söz konusudur. Başka bir ifadeyle, medyayı oluşturan aktörler arasında yer alan köşe yazarları ile dönemin Başbakan'ı arasındaki iktidar savaşıdır. Altan, *Operaya Mescit* başlıklı yazısında soru sorarak ya da yorum yaparak “bilgi”si ile denetler, gazetler, disipline etmeye çalışır. Altan ya da Yalçınır medya iktidarı olarak söylem üretir. Dolayısıyla böyle bir durumda siyasal erkin ya da medyanın güç hiyerarşisi yargısına varılamaz. Çünkü hala geçerli olmak üzere iktidar-karşı iktidar gerilimi yaşıyorsa, güç, ulaşılacak noktaya yerleştirilerek erişilebilirlik ön plana çıkar. Bu noktada mimarlığın/cami mimarisinin bir iktidar söylemi haline dönüştüğünü görmek kaçınılmaz olur. Mimarlığın bu söylem biçimi, mimarının otonom dilinin dışında bir tartışma alanından konuşmak anlamına gelir ki bu dahi mimarlığın nasıl toplumsallaştığının bir okumasıdır. Yapı (Cami) bir yapı olarak değil, sadece ve sadece politik bir örneklem olarak durmaktadır. Aktörler iktidar söylemlerini mekânın fizikselliği üzerinden değil simgeselliği üzerinden kurdukları aşıkardır.

Tartışmalardaki camilere sadece değinen köşe yazıları, yukarıda bahsedildiği gibi fizikselliğin dışında konuşmaya başlar. Yine yukarıda verilen örneklerde de geçtiği üzere kürtaj gibi sağlık alanından başlayan tartışmanın güzergâhının cami gibi mimarlık mesele ile kesişmesi tartışmanın simgeselliğini açığa vurur. Camiye dair söylemlere fizikselliğin katıldığı andan itibaren bir “ideoloji”yi çağrıştıracak ve neredeyse kurulan bütün ilişkiler hep bu düzlemde devam edecektir. Opera’ya mescit yapılmasına dair üretilen gerilimli süreç, simgesellik üzerinden kendi tartışma güzergâhını devam ettirecektir. Çünkü yazar, operanın bir simgesellik, cami ya da mescidin ise başka bir simgesellik olduğunu kabul edip tartışmaya koyulacaktır.

⁷² Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, Işık Ergüden, Osman Akinhay (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 93-94.

Simgesellik tartışmasındaki temel problem, maddi çevre ve yaşam koşullarından ziyade mimari olanın düşünsel olana bir simge olarak kattığı “kayıp”ın ya da “kazanç”ın konusudur. Bu simgesel hareketlilik, mekân ve mana tekrarında, inşa ve idrak süreci olarak okunabilir. “*Mimarlık tarihi, 'mimari'nin tarihinin birçok döneminde 'uygarlık alameti ve dini sembol' olarak görülüp uygulandığı örneklerle doludur. Bu 'sembolik temsil anlayışı' özellikle anıtsal dini yapılarda çok daha egemen ve etkili bir biçimde ifade bulmuştur.*”⁷³ Bu bakımdan, cami meselesiyle alakalı her haber, köşe yazısı ya da makale, tekrar ve tekrar camiyi hem mekân olarak hem imge hem temsil hem de simge olarak yeniden ve yeniden inşa edecektir. Her ne kadar Baudrillard “*modern nesne temsil etme yeteneğinden yoksundur*”⁷⁴ dese dahi cami artık bir nesne değil öznedir. Yani bir mekân değil faildir ve anlamlarla kuşatılmıştır. Bu anlam zinciri, bir takım simgelere indirgenip, bu simgelerden yararlanarak, yeni bir cami algısı ortaya koyarak ya da “gelenek”ten bir takım referanslar alarak, konuşmacılar tarafından savunmaya geçilecek veya suçlamalara maruz bırakılacaktır. Biçimsel göndermelerden farklı olarak her detay bu referansları ya da simgeleri oluşturma noktasında önemlidir. Örneğin; “kullanılan malzemenin ne olduğu”, “değişmez kabul edilen biçimlerin sayısal verilerinin nerelere gönderme yaptığı”, “günümüz simgeler dünyasında nerelere ulaştığı” bu tartışma bağlamında önem arz edecektir.

Simgesellik, zihinde bir takım yanılsamalar oluşturur. Cami meselesinde söyleyecek sözü olan her aktör bu simgeselliğin gerçekliğe işaret etmediğinin farkındadır. Fakat her aktör neredeyse bir gerçeklikten bahseder derecede inanır ve konuşur. Aktörler, simgesel olanı gerçekliği tahayyülleriyle elde edecektir. Çünkü “*simgesel ne bir kavram, ne bir süreç, ne bir kategori, ne de bir yapıdır. Simgesel: gerçeğe son veren toplumsal bir ilişki biçimi olarak gerçeği ortadan kaldırarak gerçek ve düşsel*

⁷³ Ömer İskender Tuluk, Halil İbrahim Düzenli, Evrim Düzenli, "Osmanlıda Fetih Sonrası Dinsel Mekânı Camileştirme Anlayışı: Trabzon Örneği (1461-1665)", *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2010, s. 93.

⁷⁴ Jean Baudrillard, *Nesnelere sistemi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 23.

*arasındaki karşılığa son veren bir değiş tokuş eylemidir.*⁷⁵ Artık tartışmada, düşünülen vakıanın gerçek ya da gerçek dışılığı karşılığı ortadan kalkmış, tahayyül bizatihi gerçek olarak algılanmıştır. Bahse değer gerçeklik elbette ki Baudrillard'ın bahsettiği gibi bir yanılısamadır. Simgeselliği oluşturan, mekânın gerçekliği ile mekânın sunduğu “mana” arasındaki değiş tokuştur. Böylece yapının ya da mekânın gerçekliği ortadan kalkmış, mananın “gerçeklik”i ile karşı karşıya kalınmıştır. Asıl mekânı ya da yapıyı simge haline dönüştüren durum işte tam da bu değiş tokuş ile doğrudan ilişkilidir. Bir yapı ya da mekânın kendi fiziksel gerçekliği ile simge haline gelmesi mümkün değildir. Fakat Baudrillard'ın söylediği ölümcül “değiş tokuş” gerçekleştirilirse, yani mana ya da anlam bir gerçeklik olarak görülürse, o zaman mekânın simgeye dönüşmesinden söz etmek kaçınılmaz olur. “*Simgesel değiş-tokuş her şeyin sorgulandığı, değer konusundaki bütün yöntemlerin geriye dönüşü olmayan kör bir noktaya sürüklendikleri stratejik bir yerdir*”⁷⁶. Yani bir bakıma mana ile yapı gerçekliği arasındaki değiş tokuş mekânda değer oluşturur ve “*değer her zaman tersine çevrilemeyen bir anlama sahip olur*”⁷⁷. Ancak “*bir yerden diğerine belli eş değerlilik sistemine göre geçerken simgesel değiş-tokuş düzeninde terimler tersine döndürülebilmektedir*”⁷⁸. Bu simgesellik ve değer problemi sadece “kurmak” ya da “yapmak” isteyen politik erke mal edilemez. Aynı şekilde, buna karşılık veren bir düşünce sistematigi de yine benzer bir tutum takınıp, aynı ya da farklı bir değer yargısı üzerinden itirazlar geliştirerek, yine mekânın simgeleşmesine “katkı”da bulunurlar.

Baudrillard, “*uçakta Tanrı ile ya da kendini Tanrı yerine koyan biriyle (Verdiglione) yolculuk yapamam. Çok tehlikeli olur; uçağın düşmesinden değil de, bir daha yere*

⁷⁵ Jean Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, Oğuz Adanır, Aslı Karamollaoğlu (çev.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 233.

⁷⁶ Jean Baudrillard, *Anahtar Sözcükler*, Oğuz Adanır, Leyla Yıldırım (çev.), Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 29 .

⁷⁷ Jean Baudrillard, a.g.e, sy 29.

⁷⁸ Jean Baudrillard, a.g.e., sy 29.

hiç inememekten korkarım”⁷⁹ der. Eğer gerçeklik ile mana ya da anlam arasında bir değiş tokuş söz konusu ise bu tartışma, asla Baudrillard'ın dediği gibi bir zemin bulamayacaktır. Çünkü amiyane tabiriyle ayakları yere basabileceği bir düzlem kalmamıştır.

Jung ise “*bir sözcük ya da resim, açık olan ve ilk bakışta anlaşılabilenden daha fazla anlam içerdiği zaman simgesel hale gelir*”⁸⁰ der. Jung, “*şöyle bir düşünecek olursak insanın içini, dışını tam olarak görüp anlayabileceği hiçbir şey yoktur*” der ve “*insan, çevresini ancak kısıtlı şekilde algılayabilmesine izin veren duyularının sayısı ve niteliğiyle sınırlıdır*”⁸¹ diye devam ettirir. Dolayısıyla insan bir nesneyi ya da başka bir deyişle mimarlık alanındaki yapıyı tam olarak kavrayamadığı için simgeler kullanır.

Cami tartışmalarının simgesel bir mesele olarak da görüldüğü için bir gerçeklikten ziyade anlam/mana çatışmasına ya da krizine dönüştüğü açıktır. Aslında bütün yazarlar okuyucuyla bir gerçeklik noktasında buluşmak isterler. Simsesellikle elde edilen “gerçeklik” için sorun olacak tek şey ise simgesel dilin ideolojik vurgulara sahip olmasıdır. Örnek metinler incelendiğinde opera binasının ya da mescit/cami mekânının simgeselliği sorun teşkil etmez, sorun Altan'ın “*siz bu ülkede herhangi bir dindarın, bir muhafazakârın ‘opera ve bale salonlarında mescit olmazsa dinimi yaşayamam’ dediğini duydunuz mu? İslam tarihi boyunca ‘operada mescit olsun’ diye bir tartışma yaşanmış mı? İnsanlar, Don Giovanni operasının antraktında mescide namaz kılmaya mı koşacaklar? Kuğu Gölü'nün balerinlerini seyrederken seyircilerin akli bir yandan da kılacakları namazda mı olacak? Obuaların akortları arasında abdest mi alacaklar?*”⁸² gibi sözlerinden kaynaklanmaktadır. Simgeleşmenin asıl problemi Altan'ın aslında soru sorarken “cevabını bildiği”

⁷⁹ Jean Baudrillard, *Siyah ‘An’lar*, Ayşegül Sönmez (çev.), Nami Başer (yay. haz.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 138.

⁸⁰ Cari G. Jung, *İnsanlar ve Semboller*, Ali Nihat Babaoğlu (çev.), Okuyan Us Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 20.

⁸¹ Cari G. Jung, a.g.e, s. 21.

⁸² Ahmet Altan, "Operaya Mescit", *Taraf Gazetesi*, 06.06.2012.

sorular sorması, simgeyi bir belirlenim olarak kullanması ve ideolojikleştirmesidir. Bu çıkarım, yukarıda verilen soruların devamı olan “bütün dürüst dindarlara soruyorum, siz hayatınızda böyle bir saçmalık duydunuz mu? Bu, gerçekten dini bir ihtiyaçtan mı kaynaklanıyor? Eğer bir tek aklı başında Müslüman ‘evet, bu önemli bir ihtiyaçtır’ derse bütün söylediklerimi geri alacağım” cümleleriyle elde edilebilir. Yazar burada mekânın belirleyicisi olarak kendi iktidarını kullanarak hem mekânı hem de mekân adına kullandığı kavramı ideolojikleştirir. Bir başka örnek verilecek olursa, camiye “ihtiyaç” meselesi üzerinden gerçeklikle buluşturmak isteyen yazar (iktidar), kurduğu ya da söylediği kavramların yine mekânın simgeleşmesi üzerinden ideolojik verilerle kurguladığını fark edemez ya da ettirmek istemez. Çünkü yazar için amaç, ihtiyaç ve bunun gibi kavramlarla bir “gerçekliğe” temas etmektir. “Gerçekliğe” temas ederek ancak “doğru”yu bulacaktır(!) ve söyleyecektir. Ayrıca bu doğruyu(!) bir kolektif zihine hitaben söyleyip metni Van Dijk’ın söylediği ortak olarak paylaşılan düşünce sistemine eklemeyecektir. Bu şekilde yazar, fiziksel gerçekliği simgesellikle ideolojikleştirerek “*olaylara getirilecek yorumlara rehberlik edecek fikirler ve sosyal pratiklerini gözlemleyecek birçok genel inanç*”⁸³ ortaya koymuş olacaktır.

2.3 Bir Aktarım Çeşidi Olarak Mekân Politikası

“Gazete Nedir?

Napolyon'a göre gazete, hükümetin kararlarını destekleyen, onun istediği şekilde hareket eden, onun yasak ettiği mevzulara dokunmamakla vatani vazifelerini yapan matbuadır.

...

Çarlık Rusya'yı devirerek *Bugünkü* Sovyet rejimini yani Kızıl Çarlığı tesis etmiş Lenin'e bakarsak; gazete ihtilalin en kuvvetli silahıdır.”⁸⁴

Politika; “*devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü, siyaset*”⁸⁵ diye tanımlanır. Bir diğer tanımı ise

⁸³ Taun A. Van Dijk, *Ideology and Discourse*, <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf>, 31.10. 2014.

⁸⁴ Cevat Fehmi Başkut, *Gazetecilik*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1952, s. 6.

“belirlenen amaç veya hedeflere ulaşmaya yönelik karar ve eylemler bütünü”⁸⁶dür. Politika kavramı adına yapılmış tanımların ortak noktası ise belirlenen amaç ve hedeflere ulaşmak ya da bu amaç ve hedef doğrultusunda düzenleme yapmaktır.

Mekân ve politika kavramının birbiriyle ilişkisi için sorulabilecek soru şu olabilir: “fiziksel bir gerçeklik olarak mekânın, tamamen soyut bir anlam taşıyan politiklerle nasıl bir ilişkisi olabilir?” ya da “mekânın politikasından söz edebilir miyiz?”. Bu soruya bir örnekle cevap aramaya çalışılırsa; bir parkta dolaşırken parktaki bank bir mekân ve bir imkân olarak “yer”i işgal eder. Bankın üzerinde bir evsizin uyuduğu görülürse, bank evsiz için uyuma mekânına dönüşmüş demektir. Buna karşın “bank uyuma mekânı değil, oturma mekânıdır!” denilirse o andan itibaren mekân fiziksel gerçekliğinden sıyrılmış bir anlama bürünmüş olur.⁸⁷ Bu durumda “mekânın politik olanla ilişkisi nedir?” diye sorulacak olursa, bankların uyuma mekânı değil, oturma mekânı olarak tahayyül edilmesi, bir amaç ve hedefle alakalı konuşulması, o amaç ve hedefe yönelik düşünce üretip harekete geçilmesi bu ilişkiyi başlatmış olur. Artık mekâna yüklenen anlam, politik olana temas etmiştir. Bu şekilde yapılmış bütün mekân algıları, bir bakıma mekân politiği üzerine konuşma anlamını taşır ki tezin de konusu olan cami meselesi bu noktada kırılma yaşar.

Caminin “mekân politiği” bağlamında mercek altına alınması, bu analizin önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Cami meselesi konuşulurken kullanılan kavramların ya da camiye yüklenen anlamların politik olduğunu tespit etmek, bu mesele tartışılırken kaleme alınan metinlerin içerisindeki gerçeklik vurgusundan sıyrılıp, tartışmaya zemin oluşturmak bu önemin bir yansıması olarak görülebilir.

Mekân politiğini cami merkezli işlemek, hem dinsel bir takım referanslar vermesi hem de bu referansların sosyo-politik alandaki tezahürleri bağlamında ele almak, günümüz zihin dünyasında aralanan kapının nereye çıktığını saptar. Mekân politiği,

⁸⁵ "Politika" maddesi, Türk Dil Kurumu Sözlüğü
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5561d2783d3a98.30682743 , 08.02.2015.

⁸⁶ "Politika" maddesi, Türk Dil Kurumu Sözlüğü

⁸⁷ Bir bakıma mekâna dair anlam akışı zaten biteviye üretilir.

politik iktidar ve bu iktidara paralel düşünenler ile bunun karşısında yer alanlar arasındaki düşünce gerilimlerini sunarak bakış noktalarının hangi iktidardan konuştuklarını saptar. Her iki düşünce sistematüğinde de “mekânın nasıl politize edildiğı”, “mekânın hangi politikayla (amaç ve hedeflerle) uygulanmak istendiğı”, “geliştirilen itirazların nasıl, neden ve hangi yöntemlerle geliştirildiğı” meselesi gözlemlenebilir. Bu ve bunun gibi sorulara yanıt arayan politik erkin ve karşısında konumlananların (ayrıca tezin kendisinin de) düşebilecekleri iki önemli hata bulunmaktadır; “*ya ilk itiraz edilebilir fikre çarparak basitçe hedefini ıskalayan zamansız bir eleştiri yapma ya da tek bir temanın olumlu bir okumasından başlamakla beraber, bütünü yakalamada başarısız olma eğilimidir.*”⁸⁸ İlk itirazın verdiği heyecan ya da olumlamanın verdiği “zihinsel haz” tuzağına düşmeksizin, metinsel olandan mekânsal olana geçişi, bir aktarım çeşidi olarak mekân politikliğı bağlamında konuşmak gerekmektedir. Bu tarz bir düşünme ve bir mekân söylemi okuması, meselenin tartışılabilir olduğuna işaret edecektir.

Bir kavram olarak cami, tarihsel geri bildirimlere sebebiyet verebilir. Fakat buradaki asıl husus, caminin tarihsel referanslarından ziyade, günümüz referanslarının neye tekabül ettiğinin sorgulanmasıdır. Günümüz referanslarının belirlenmesi, düşünce sistematüğünün ortaya konması, birçok “disiplince” tartışılabilir olması, mimarlığı kendi toplumsal alanına çekiyor olduğunu gösterir. Var oluşu hasebiyle bir mekânın siyasi ya da politik olanın dışında olduğu düşünülemez. Çünkü bank örneğinden yola çıkılarak açıklanacak olursa, parktaki bankın “o” şekilde, “o” tasarımla, “o” yere konumlanması bile politik bir durumu işaret eder. Bundan mütevellit bir mekân olarak cami “pekâlâ politik bir arenadan konuşuyor” denilebilir. Hem kavramsal olarak bakıldığında hem de bilfiil olarak cami, toplayan, cem olunan vb. gibi bir politik göndermeyi haizdir. Burada mekânın bizatihi kendisinin “politikası” üzerinden konuşabilme yetisini, çok açık bir şekilde mekânın verdiği düşünülebilir. Baudrillard’ın değış tokuşundan yukarıda bahsedilmişti. Tam da bu noktada yine Baudrillard’dan yararlanarak simgesellik üzerinden kurgulanan şeyin bir yönüyle politiklik üzerinden de kurgulanabileceğı açık görünmektedir. Yani metinde ya da

⁸⁸ Mike Gane, *Radikal Belirsizlik*, Ali Utku, Serhat Toker (çev.), De Ki Basım Yayım, Ankara, 2008, s. 48.

zihinlerde kurulan imge (tahayyül) ile fiziksel gerçeklik yer değiştirirse, Baudrillard'ın değiş tokuşuna maruz kalırsa, caminin simgeleşmesi ile birlikte politikliğinin de başladığı söylenebilir.

Tartışmalarda geçen kavramlar üzerinden düşünülecek olursa, örneğin; Yapı Dergisi'nin Doğan Kuban'a yönellitiği bir soru karşısında Kuban, Çamlıca Camii için şunu söyler; “Çamlıca tepesi cami için yanlış bir seçimdir. İslam camileri **cemaatin** ayağında yapılır. Nerede cemaat orada cami.”⁸⁹ Sanki başka bir dinin camisi varmış gibi “İslam camileri” gibi bir tabirle başlayan Kuban cemaat ile kullanıcıyı kastederek, kullanıcı ve mekân arasında kurulan ihtiyaç ya da gereklilik ağından söz eder aslında. Burada sorulması gereken soru şu olabilir; ihtiyaç veya gereklilik mekânın fiziksel gerçekliğine mi tekabül eder yoksa bu kavramlar politik kavramlar mıdır? Bu noktada şu açıktır ki tartışmalarda kullanılan kavramların kendileri dahi bir politiklik içerir. İhtiyaç meselesi bu politikliği taşıyan örneklerden yalnızca biridir. Verilen örnekteki gibi en çok kullanılan kavramların neredeyse tamamının politik olduğu görülebilir.(bkz. Tablo 12)

Kavram	K. Sıklığı	Kavram	K. Sıklığı	Kavram	K. Sıklığı
algı	71	türk	178	beton	111
değer	291	osmanlı	400	çirkin	51
estetik	273	islam	323	doğal	70
sembol	103	kimlik	100	kültür	345
simge	112	klasik	102	kutsal	39
imge	20	geleneksel	175	ulusal*	117
beğeni	58	modern	273	kubbe	241
		çağdaş	149	minare	365
silüet	176	dindarlık	79	minber	26
konum	41	muhafazakarlık	122	ibadethane	88
		seküler	15	mescit	94
ihtiyaç	238	özgün	71	batı	119
cemaat	137	taklit	201	doğu	26
talep	68	kopya	109	mühür	15
				selatin	92
anıt	82			ahlak	17
abide	13			finans	22
dev-devasa	163			ekonomi	44
azamet	8			rant	33
ihtişam	34			para	46
görkem	57				

Tablo 12 Kavramlar

⁸⁹ Doğan Kuban, "Çamlıca Camisi için görüşler...", Yapı Dergisi, Aralık, 2012, s. 16.

Kavram tablosunun, Türkiye'de cami meselesini tartışmanın zihin haritasını ortaya koyduğu söylenebilir. Pekâlâ, “cami bu bahse değer kavramların hepsidir” denebilir. Fakat cami tartışmalarında yazarların üslubu, her defasında “gerçek”i vazettiğini iddia eder. İster politik erkin dediğini savunsun isterse de bu savunmanın ve politik erkin tam karşısında konumlansın, bu gerçeklik iddiası sürekli devam eder. Gerçeklikle kurulan ilişkinin nasıl kurulduğu ya da burada nasıl itirazlar geliştirildiği kritik nokta olarak durmaktadır.

Kavram tablosundaki kavram gruplarından bazılarının müşahhas konu başlıkları halinde ele alınmasının sebebi mekân politikası bağlamında tartışmanın daha net görünebilmesini sağlamaktır. Yani mekânın politik olanla temasının billurlaştırılması hedeflenmiştir. Tercih edilmeyen kavramların mekân politikası içerisinde düşünülemeyeceği/tartışılmayacağı anlamına gelmemektedir. Yukarıdaki tabloda (Tablo 12) belirlenen her kavram, kaleme alınan metin içerisinde politikleştiği görülebilir. Politiklikten en uzak olarak görülebilecek olan “beton” kavramı bile yazarların elinde birer politik söylem içerdiği görülebilir. Örneğin Murat Belge *Taraf Gazetesi*'ndeki köşe yazısında betonarme ile ilgili şunları kayda geçmiştir; “Gerçekten muhafazakâr olmakta kararlıysan, betonarme kullanmayı da reddetmelisin. Neyse bunun geleneksel malzemesi, onunla çalışmaktan vazgeçmemelisin. Ama, hayır; bu öyle bir muhafazakârlık da değil. Bu, ‘işine geldiği gibi’ muhafazakârlığı.”⁹⁰ Bir başka örnekte ise İbrahim Ekinci katıldığı basın toplantısında TÇMB⁹¹ Başkanı ve toplantıda hazır bulunanlardan “ilginç bilgiler” aldığını ifade ederek, “...Ataşehir'de yeni açılan Mimar Sinan Camii için kullanılan betonun 500 yıl ömürlü olduğuydu. Başbakan Erdoğan, Çamlıca Camii için de yine 500 yıl ömürlü beton istemiş.”⁹² der.

Beton kavramı verilen ilk örnekte bir malzeme seçimi olarak belirlenmiş, fakat muhafazakârlığın karşısında konumlandırılmıştır. Belge, betonun ilk anlamının

⁹⁰ Murat Belge, “Cami ve mimarlık”, *Taraf Gazetesi*, 27.07.2012.

⁹¹ Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği

⁹² İbrahim Ekinci, “Çimentoculardan çevre için 250 milyon euroluk yatırım”, *Dünya Gazetesi*, 05.06.2013

dışında yapılan malzeme tercihlerini kimlik yansıması olarak görerek beton kavramına politiklik dayatır. Belge'ye göre beton artık sadece malzeme tercihi değil dünya görüşünün gereksinimi haline dönüşür. Verilen ikinci örnekte ise “500 yıl”lık beton ömrünün sadece dayanıklılıkla ilişkilendirmek ilk bakışta mümkündür. Fakat dayanıklılığın yanında beton kalıcılık getirerek yıkılmaz, zarar görmez, gelecek nesillere aktarıcı bir malzeme olarak algılandığı betonu yine sadece malzeme olmaktan çıkarıp düşünsel ya da “mimari” aktarıma yarayacak bir malzeme olarak yorumlandığı anlamına gelmektedir. Bu noktada betonun artık politik olanla da ilişkiye girdiği, düzenleme ve iletim tercihleri arasına katıldığı anlamına geldiği söylenebilir. Benzer tavır “minare” kavramı için de düşünülebilir. Örneğin Nedim Hazar köşe yazısında birinde bir mimarın, minare yüksekliğinin itibar nişanesi olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁹³ Verilen örnekte minarenin yapısal bir özellikten sıyrıldığı, simgeselliğe büründüğü açıkça görülebilir. Bu noktada bir mekân olarak minare temsil ilişkisi içerisine girmiş mekânı, temsil ve kimlik ile yapısal özelliğinden kısmen de olsa sıyırmıştır.

Dolayısıyla “Mekan Politikası”, “hangi kavramlar yardımıyla mimari mekânın politikleştirildiği”, “neden bu kavramların kullanıldığı”, “mekânın ideolojikleşmesi bağlamında politik erkin ya da diğerlerinin 'katkılarının' neler olduğu”nu analiz etmeği hedefler. Yapılan analiz sonucunda bir soru sormayı hedefler. Bu soru ise, “kavramlar cami tartışmalarında söylemi nereye götürür?” sorusudur. Bu noktada yukarıdaki kavramları, kavram grupları halinde incelemek, onları bazı kategorilere ayırmak yukarıdaki soruyu cevaplandırmak için öncelikli bir iş olarak duruyor. Şüphesiz kavramlar tek başlarına birçok anlam ihtiva etseler dahi tamlamalarıyla birlikte bir başka anlama dokunurlar ve çalışmanın devamında bazı kavramlar tamlamaları ile birlikte de ele alınacaktır. Tablo 12'deki kavramları beş grupta incelemek mümkündür. Bunlar;

⁹³ Nedim Hazar, “Yükseklik kompleksi”, *Zaman Gazetesi*, 15.09.2013.

2.3.1 Algı, değer, estetik, sembol, simge

Cami tartışmalarında en sık kullanılan kavramlardan birisi hiç şüphesiz “algı” kavramıdır. Bu kavram için iki örnek vermek mümkündür. İlki, cami tartışmasında, cami yapılmasına yönelik metnin içerisinde bir kavram olarak, ikincisi ise bu durumun karşısına konulan metnin içerisinde bir kavram olarak vermek, kavramın her iki veçhesini görmek için daha anlamlı olabilir.

İlk olarak, Mustafa Miyasoğlu'nun, “Camiler Şehri İstanbul” başlığıyla Milli Gazete'de cami yapımına karşı olanların neden karşı olduklarını “algı” kavramıyla açıkladığı örneğe bakılabilir. Miyasoğlu, “*sözün kısıtı, Taksim'e veya Çamlıca'ya cami yapılması tamamen ihtiyaçla ilgili bir husustur ve bunu yalnızca İstanbul'u bir kere daha fethetmek ve buraya Müslüman damgasını vurmak olarak algılayanların İslam düşmanlığından başka bir kaygıları olmadığı da ortada...*”⁹⁴ diyor. Aynı kavramla cami yapımına itiraz eden Korhan Gümüş, politik erkin ve aynı tarafta konumlananların cami yapma isteğini şöyle yorumluyor; “*Kaybedilen bir geçmiş algısının telafi edilmeye çalışılması, dinsel referanslara başvurulmasıyla karşı karşıyayız.*”⁹⁵ Algı kavramı, iki örnekte de görüldüğü gibi bir niyet okuması olarak kullanılmaktadır. İki durumda da metin yazarı, konumlandığı yerden muhatabını belirleme, muhatabına bir düzlem biçme ve muhatabının yaptığı itiraz veya onayı bir niyet okuması üzerinden gerçekleştirmektedir. Miyasoğlu'nun bu bakımdan suçlaması gayet açıktır. Fakat Gümüş'ün niyet okuması örneklenen cümleden önce söyledikleriyle birlikte daha iyi anlaşıldığı görülmektedir. Şöyle ki; “*Osmanlı referansları, siyasette dinsel duyarlılığın önem kazanması, kaybedilen geçmişin taklit yapılarla telafi edilmeye çalışılması... Bütün bunlar anonim kodlar etrafında gizlenmiş öznellikleri, yeni bir seçkin sınıfın ortaya çıkmasını öngörüyor...*”⁹⁶ diye mantıksal hatalarla dolu bir önermede bulunuyor. Tabi ki aynı mantıksal hata Miyasoğlu'nun söyledikleri için de geçerli. Gümüş'ün “Osmanlı referansları ve bunun

⁹⁴ Mustafa Miyasoğlu, "Camiler Şehri İstanbul", *Milli Gazete*, 08.07.2012.

⁹⁵ Korhan Gümüş, "Kapitalizme Güncel Sanat Aşısı", *XXI Mimarlık Dergisi*, Temmuz 2012, s.28.

⁹⁶ Korhan Gümüş. *a.g.e.*, s.28.

siyasette dinsel duyarlılık yarattığı” ön kabulüyle “yeni bir seçkin sınıf oluştuğuna” dair önermesi, delil ve ispat eksikliği bakımından tutarsız bir önermedir. Bu durumda, kaybedilen geçmiş algısı da bir ön kabulden ileri gitmeyecek bir iddiadır. Söylenen sözün reel politik alan içerisinde ve sloganik olmasından başka bir önemi yoktur ve doğruluğu aranamaz. Tıpkı Miyasoğlu “cami yapımının ihtiyaç olduğu” ve buna itiraz edenlerin fetih “damgası vurmak olarak” algıladıkları ön kabulü ile itiraz edenlerin “İslam düşmanı” sayılmayacağı, bu sözlerin de sözün reel politik alan içerisinde ve sloganik olmasından başka bir önemi olması gibi. Burada önemli bir nokta olarak, “algı” kavramıyla bir niyet okuması yaparak karşı karşıya konumlanma ya da konumlandırma isteği görünmektedir. Bu konumlandırma bir çeşit mücadele alanından konuşma olarak görünüp meseleyi ideolojikleştirmekten öteye gidememektedir. Bir diğer önemli kavram ise “değer” kavramıdır. Değer kavramı tartışmanın yürütmesinde tek başına şüphesiz büyük bir öneme sahiptir. Fakat burada değer kavramının yazarlar tarafından ne ile ilişkilendirildiği daha önemli olduğu düşünülmektedir. Bu ilişkilendirme çok hızlı bir şekilde, ancak kavramın tamlayanının belirlenmesiyle keşfedilebilir. Bu tamlamalardan bazıları Tablo 13’de verilmiştir.

değer bekleşisi	kamu değeri
tarihi değeri	eşsiz değeri
ecdadımızın değeri	peyzaj değeri
muhafazakar değeri	mesleki değeri
egemen değeri	simgesel değeri
mimari açıdan bir değeri	gereken değeri
temel değeri	aykırı değeri
sembolik değeri	marka değeri
kimlik değeri	estetik değeri
ihtişam ve tevazu değeri	siluet değeri
kültür değeri	geçmişin değeri mirası
ekonomik değeri	iletişim değeri
kullanım değeri	haber değeri
değeri katmak	tartışma değeri
doğal değeri	islami değeri
topografya ve coğrafya değeri	varlığın üstün evrensel değeri
çevre değeri	

Tablo 13 Değer Kavramı Tamlamaları

Kullanılan değer kavramı, politik erki tanımlamak için, politik erki eleştirmek için ya da icat edilmiş bir değerler kümesi içerisinde konuşmak için kullanılmaktadır. “Muhafazakâr değerler” kavramı bu konuda belirgin örneklerden biridir. Örneğin; “muhafazakâr değer” kavramını kullanan İnel şunları dile getirmektedir: “*Sorun elbette yapılacak caminin adının ne olacağı değil. Bu, cami yaptırma ve en büyük camiye yapma, yaptırma tutkusunun ele verdiği, kendini muhafazakâr olarak tanımlayan zihniyet dünyasının muhafazakârlıkla pek ilgisi olmayan taşkın tahakküm eğilimleri. Muhafazakâr değerlere sahip çıkmak, onları okşamak adına ortaya atılan Çamlıca'ya cami yapma iradesine gerçek bir muhafazakârın verdiği yanıt, sorunu gayet iyi tarif ediyor. Ahmet Turan Alkan'ın pazar günü Zaman gazetesinde bu konuda yazdığı yazıdan uzun alıntılar vermek en doğrusu.*”⁹⁷ İnel'in kullandığı bu dil bir şekilde tümelleştirme/genelleştirme problemi olarak görülebilir. Politik erkin kendini nasıl tanımladığını söyleyen İnel, benzer “dünya görüşü”ne sahip olan herkese benzer tutumu gösterip, bir tanımdan yola çıkarak herkesi aynılaştırma problemi yaşamaktadır. Politik erk kendini “muhafazakâr” olarak tanımladığı için benzer “dünya görüşü”ne sahip insanları da aynı şekilde “muhafazakâr”laştırıp cami meselesini muhafazakâr bir değer olarak tanımlamaktadır. Bu konuda da tıpkı “algı” kavramındaki gibi, bir politikleşme ve ideoloji yargısına varılabilir. Bu yargıya bu kadar erken varılmasının temel nedeni aynılaştırma problemidir. Aynılaştırma İngilizce similarize kavramının çevirisi olup, simülasyon ile aynı kökten türetilen similar kökünden gelmektedir.⁹⁸ Baudrillard simülasyon kavramının “*haritacılık, suret çıkarma, aynadan yansıma ya da kavramla bir ilişkisi kalmamıştır*”⁹⁹ der. Ayrıca haritacılıktan önce toprak parçasının olmadığını, haritacılığın, önce haritayı sonra toprağı icat edeceğini söyler.¹⁰⁰ Benzer bir yöntem İnel'in “muhafazakâr değerler” tamlaması için de, kullandığı şekliyle, geçerliliğini korumaktadır. İlk önce

⁹⁷ Ahmet İnel, “Çamlıca'ya Cami İnşasından Ürpermek”, *Radikal Gazetesi*, 12.06.2012.

⁹⁸ “Simulation” maddesi:
http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=simulation&searchmode=none
23.05.2015.

⁹⁹ Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Oğuz Adanır (çev.) Doğubatu, Ankara, 2003, s. 15.

¹⁰⁰ Jean Baudrillard, *a.g.e.*, s.16.

bir simülasyon aracı olarak “muhafazakar” kavramını politik erkten alan İnsel, bunu benzer dünya görüşüne sahip insanlara yayar ve bir çeşit simülakr oluşturur. Bu simülakr oluşumu İnsel'in tavrını ideolojik ve politik yapar.

Ahmet Taşgetiren “Camiden Öte Bir Tartışma” yazısında şunları aktarmaktadır: *“Bilmiyorum Yuşa Tepesi'ndeki cami için gereksizlik iddiasında bulunan var mı? Gelelim Çamlıca'ya... Bana göre, varsın **sembolik değeri** de olsun, bu Çamlıca Tepesi'ne hiçbir şey kaybettirmez, İstanbul'a da hiçbir şey kaybettirmez. O tepeye, tepenin rekreasyonu ile bütünleşecek nitelikte bir Sultanahmet dikilmiş olması, İstanbul'un asli silüetini besler. Bu tartışma, bizim çok iyi bildiğimiz kimlik tartışmasının bir parçası.”*¹⁰¹ Taşgetiren'in burada oluşturduğu üç kavram söz konusudur. İlki sözü edilen değer, ikinci kavram sembol ve son olarak ihtiyaç kavramları üzerinde durulabilir. Daha önce de cami meselesi için kritik bir kavram olduğu ifade edilen sembol kavramı Ahmet Taşgetiren'le birlikte bir değer yargısı üzerinden ifade edilmiştir. “Değer” herhangi bir nesne ya da öznenin kendi varlığı dışında bir anlamına tekabül gelen bir kavramdır. Örneğin; (sembolik değeri olması bakımından) bayrağın kendi varlığı bezdir, fakat bu bezin bir şekilde çeşitli renkler ve geometrik biçimlerle bir araya gelmesi onu bayraklaştırır, yani sembolleştirir. Bu sembolün temsil ettiği gerçeklikle ilişki içerisinde olması, onu kendi anlam alanından bir değer alanına götürür. Yani bayrak hem bir bez olmaktan hem de birilerini temsil etmenin ötesine geçer. Artık bayrak sembol ettiği şeyin kendisi olur. Cami meselesi için de aynı mantık kurulabilir, cami pekâlâ temsil nesnesi haline gelebilir. Fakat sembolik bir anlam vermek, yani ifade ettiği anlamın ötesinde bir anlam yüklemek, onu aşkınlılaştırıp dokunulmaz kılma tehlikesi taşır. Bir nesnenin dokunulmaz kılınması onun tartışılabilirliğinin önünü kapatır.¹⁰²

Değer kavramı Tablo 12'de belirlenen neredeyse bütün kavramların yanında konumlanabilir özelliğe sahiptir. Bir başka kavrama geçmeden önce Bülent

¹⁰¹ Ahmet Taşgetiren, "Camiden Öte Bir Tartışma", *Bugün Gazetesi*, 02.07.2012.

¹⁰² Taşgetiren'in son kavramı olan ihtiyaç kavramı bu bölümün konusu olmadığından dolayı "Tartışma Kapatıcı Pozitivist Dil Araçları: İhtiyaç ve Cemaat" bölümünde işlenmiştir.

Tanju'nun "Asıl Yakan Temsiliyet"¹⁰³ başlıklı yazısında değer kavramı üzerine yaptığı "alıştırma" yöntemini, burada, cami meselesine uyarlamak, kavramı anlamak için güzel bir çaba olarak görülebilir.

*"Kimlik değeri: bir zamanlar vazedilmiş aşkın kimliğin temsiliyeti. Mimari değer: bir zamanlar üretilmiş ve dokunulmadan korunması gereken mükemmel bir mimari form. Anı değeri: bir zamanlar vazedilmiş, ama şimdi tehlikede olan aşkın bir kültürün anısı. Simge değeri: Alıştırmanın bu kısmını atlıyoruz. Simge, en katı temsiliyet biçimlerinden biridir."*¹⁰⁴

Cami tartışmaları için bir diğer önemli kavram "estetik" kavramıdır. Estetik kavramını da yine tamlamalar içerisinde düşünmek, onun ilişki ağlarını çözebilme kapısını aralamaktadır. Estetik kavramının tamlamaları Tablo 14'te gösterildiği şekliyle verilmiştir. Bu kavramın nasıl kullanıldığını daha iyi anlamak için örnekler üzerinden bakmak gerekirse, Milliyet Gazetesi yazarı Gürkan Akgüneş'ten başlanabilir. Akgüneş, Zaman Gazetesi yazarı Ahmet Turan Alkan'dan alıntı yaparak Alkan'ın estetik kavramını şöyle kullandığını gösterir; *"Müslüman cemaatin estetik seviyesini düzeltmek hem de mimarlarımızı dini mimarlığa yaklaştırmak için mesafe almamız gerekiyor."*¹⁰⁵

estetik seviye	estetik açı
estetikten yoksun	estetik ahlak
estetik güzellik	estetik dünya
estetik görünüm	şehir estetiği
estetik kaybı	mimari estetik
estetik kabuller	21. yy estetiği
manevi estetik	Mimar Sinan estetiği
estetik standartlar	Balyan estetiği

Tablo 14 Estetik Kavramının Tamlamaları

¹⁰³ Bülent Tanju, "Asıl Yakan Temsiliyet", *Bir Bienal Bir Bilanço; 10. Uluslararası İstanbul Bienali*, Çekirdek Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 90-105.

¹⁰⁴ Bülent Tanju, a.g.e., s.104-105.

¹⁰⁵ Gürkan Akgüneş, "Osmanlı'yla Yarış Kazanılmaz", *Milliyet Gazetesi*, 05.07.2012.

İkinci örnekte ise; “Bizler zamanla ölüp gideceğiz. Aradan 50 yıl, 100 yıl geçtiğinde bu kentte yaşayan insanlar, o binaya bakıp ne düşünecekler acaba? 21. yüzyılın başlarında Türkiye’de iktidara gelen İslamcı kadroların ne kadar sığ ve **estetik zevkten uzak olduğunu mu?**”¹⁰⁶ der Mehmet Yılmaz, Hürriyet Gazetesi’ndeki köşe yazısında. İki söylemin ortak tutumu, metin yazarlarının bir vaiz gibi öğüt ve ders içerikli konuşmalarıdır. Bir iktidar olarak konuşan yazarlar elde ettikleri(!) “estetik seviye” ve “estetik zevk”leriyle muhataplarının bunlardan yoksun olduklarını ifade etmektedirler. Bu itham ile eğitmeye aday iki vaiz örneğini taşımaktadırlar. Bir diğer benzer ortak tutum ise “estetik” kavramının yanlış kullanılmasıdır. Bu yanlış tutum karşısında İsmail Tunalı’nın söyledikleri ile cevap verilebilir. Tunalı şöyle aktarır: “*Estetik’in yalnız güzellik dediğimiz değeri inceleyen bir bilim, bir güzellik felsefesi olması, daha en baştan estetik dediğimiz bilimin araştırma alanını çok dar olarak sınırlamış olacaktır. Çünkü estetik, dar anlamda yalnız bir değer felsefesi, bir değer bilimi olarak anlaşılabilir, bu bilimin sınırları içine güzellik değeri gibi başka değerler de, söz gelişi yüce, tragik, komik, zarif, ilginç, çocuksu (naiv) ve hatta çirkin değeri de girer. Bütün bu değerlerin, en az güzellik kadar estetik ile ilgisi olduğu gibi, onların estetik birer anlamı da vardır.*”¹⁰⁷ Dolayısıyla estetik kavramı “ülke aydınları”nın kalemlerinde sürekli güzel olarak tanımlanmış olduğu açıkça ortaya çıkmış ve Tunalı’nın işaret ettiği noktadan estetiği değerlendirmenin önemi vurgulanmıştır.

Cüneyt Özdemir’in Sancaklar Camii üzerine kaleme aldığı “Türk ateistler için minimalist bir cami” başlıklı yazısında şunları kaydetmektedir; “*Sancaklar Camii mimarinin ötesinde demokrasimiz adına da pek çok tartışmayı içine koyabileceğimiz bir ibadet alanı. Günümüzde her şeyin tek tiptiği, **estetik** zevklerin kopyalanarak çoğaltılmaya çalışıldığı, inan dünyalarının böylesi ortamlarda otomatiğe bağlandığı, özgürlüklerin yerini hayatın her alanında dayatmaya bıraktığı, girişimciliğin irade ile dizginlendiği, yaratıcılığın günlük çıkarlar uğruna köreltildiği, rantın hayatın her alanını ele geçirdiği günümüzde böyle bir caminin olabilmesi bile zarif bir meydan*

¹⁰⁶ Mehmet Yılmaz, "İrkçi, Sığ ve Estetikten Yoksun Bir Proje", *Hürriyet Gazetesi*, 19.11.2012.

¹⁰⁷ İsmail Tunalı, *Estetik*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s.20.

okuma.”¹⁰⁸ Özdemir, cami meselesini “reel politik” alan içerisine çekerek estetik kavramını da aynı minval üzere kullanmaktadır. Özdemir için cami, “estetik zevklerin”, yine kendisinin belirttiği “mücadele alanı”nda çatışmaya girdiği bir mekân olarak algılanır. Böylelikle cami meselesi içerisindeki “estetik” kavramının, cami tartışmalarına mimari katkıda bulunmasının aksine “reel politik” alan üzerinden tartışıldığı görülebilir.

Estetik kavramına, kaleme alınan metinler içerisinde başka örnekler verilecek olursa: “*Caminin şekli, büyüklüğü, minare sayısı, konumu ve projesi teknik bir konudur. Teknik bir kadroya bırakılmalıdır. Büyüklükten ziyade göze hoş gelebilecek, fiziki çevreye uyabilecek estetik özelliklere sahip bir cami düşünülmelidir.*”¹⁰⁹, “*Şahsen camiyle bir sorunum yok. Benim derdim ‘estetik’le. Bu açıdan bakınca ‘İstanbul’un hiçbir yerine hiçbir şey yapılmaması’ taraftarıyım. Bekleyelim, birkaç kuşak geçsin, bakarsınız büyük büyük dedelerine benzeyen ‘şaheserler yaratacak torunlar’ yetişir gelir.*”¹¹⁰, “*Bu toprakların doğurduğu ve buralara özgü olan kültürü yok sayarak, binlerce yıllık birikimin kentlerin kimliklerini nasıl biçimlendirdiklerini görmezden gelerek, bu tarihî zenginlik içinde estetik fakiri eserler üretme konusunda çok mahiriz.*”¹¹¹ ve son olarak “*Cemil Meriç hayatta olsaydı ne derdi bilmiyorum, ama sağ kesimde de estetik duygusu gelişmiş insanlar susamadı.*”¹¹²

Estetik kavramı, kaleme alınan metinlerce yargılamak için kullanılan nesnel bir veri olarak kullanıldığı verilen örneklerce de görülebilir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi estetik kavramının tamamıyla öznel olarak kullanıldığı söylenebilir. Öznel ve tecrübi verileri genel ilkelere dönüştürmek isteyen metin yazarları “estetik” kavramıyla bunu gerçekleştirmek istedikleri görülebilir.

¹⁰⁸ Cüneyt Özdemir, "Türk ateistler için minimalist bir cami", *Radikal Gazetesi*, 29.12.2013.

¹⁰⁹ Mustafa E. Erkal, “Batı’da çok kültürlülüğün dönüş ve Çamlıca’ya cami”, *Yeni Çağ Gazetesi*, 08.07.2012.

¹¹⁰ Pakize Suda, “Çamlıca’ya cami konusu”, *Habertürk Gazetesi*, 08.07.2012.

¹¹¹ Murat Çetin, “Büyümede nitelik yok ise mimaride estetik olur mu”, *Taraf Gazetesi*, 09.07.2012.

¹¹² Zeynep Göğüş, “Çamlıca’ya Camiyi O Mimar Yapacak!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14.07.2012.

Tablo 14’te verilen estetik tamlamalarını metinlerin içerisinde yargı değeri bulunan fakat anlam değeri kaybolan tamlamalara dönüştüğü görülebilir. Anlam değerinin kaybı, açık bir şekilde metin yazarlarının estetik kaygı, estetik seviye gibi tamlamalar üretirken tam olarak neyi kastettiklerini bildirmemeleri anlamında kullanılmıştır. “Estetik”in, bir kavram değil nesnel bir değerlendirme nesnesi haline dönüştüğü söylenebilir. Doğal olarak, estetik kavramının bir kavram olarak kendi politikliği “gerçekliğin” etkisinde kaldığı ve hatta kavramın politik tavrının “gerçekliğe” yenik düştüğü yitirildiği söylenebilir.

Sembol ve simge kavramları, yukarıdaki kısımlarda¹¹³ tartışıldığı için, sadece tamlamaları üzerinden düşünmekte fayda var. Tablo 14’te verilen simge ve sembol kavram tamlamalarında görüldüğü üzere yapılan gruplamaların her biri, temsil problemi içerisinde tartışmayı kapatma biçimi olarak okunabilir.

SİMGE TAMLAMALARI		SEMBOL TAMLAMALARI
inancın simgesi	simgesel amaç	sembolik değer
simge nokta	simge yapı	barış sembolü
siyasi simge	istanbul'un simgesi	sembolik bina
türkiye'nin simgesi	kutsal simge	
küresel simge	simge eser	

Tablo 15 Simge ve Sembol Kavram Tamlamaları

Bu bölümde verilen iki tablodan da anlaşılacağı gibi cami tartışmalarının ağırlıklı olarak simge, sembol, estetik ve değer kavramları üzerinden yürüdüğü aşikârdır. Bu tartışma güzergâhı ise yine ve tekraren ülke aydınlarının mekânı politik olarak algılayışlarından kaynaklandığı söylenebilir.

2.3.2 Silüet ve Konum

Silüete ilişkin söylemlerden bir kaç alıntı yapılacak olursa; Fehmi Kuru *Star* Gazetesi'nde silüete dair: “*İstanbul'un silueti Osmanlı döneminin güzel camileriyle*

¹¹³ Bkz., Tezin "Medya ve Medya Aktörlerinin Mimari ile Olan İlişkileri Üzerine" Bölümü

muhteşem; Çamlıca'da yeni bir camiyle o silueti farklılaştırmaya gerek var mı?"¹¹⁴ der. Bu noktada Kuru'nun bu yaklaşımında siluetin ne kadar değerli ve dokunulması ne kadar zor olduğu bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Bir taraftan Osmanlı'nın bıraktığı miras üzerinden değerlendirme yaparken öte taraftan sadece bu yapıların kendisinin değil, bütünüyle İstanbul'un o yapılardan kaynaklanan bir korumaya alınmasından bahsederek, siluete verilen değeri artırır. Silueti dokunulmaz kılarak toplumsallık içerisinde devam eden mimarlık ve şehri görmezden gelmektedir.

Diğer bir örnekte ise İbrahim Kiras yine *Star Gazetesi*'nde şunları köşe yazısına kaydetmektedir: "**Siluetinde** kubbelerin, minarelerin hâkim olduğu bir şehir 'Müslüman şehri' demek. Onun için Avrupa'da cami inşaatı yapmak kolay değil."¹¹⁵ Fehmi Kuru'nun tavrının ardından yine benzer bir tutumla yaklaşan Kiras'ın burada siluet meselesini nasıl bir kimlik, simge meselesi haline getirdiği görülmektedir. Bir taraftan bir yapı olarak cami, İslam, şehir diye konuşurken bunun karşısında bir mücadele alanı olarak bıraktığı, bir çatışma alanı olarak ortaya koyduğu kilise, Hıristiyanlık ve "Avrupa şehri" konumlanmaktadır. Bir karşılaştırma ve çatışma zihni içerisinde kendi alanını korumaya çalışan Kiras, siluet meselesini sadece bir şehir olarak düşünülmeğe çıkarıp, kimlikleştirme ile bir düşünce savaşı haline getirecektir.

"Avrupa şehri" ve "Müslüman şehri" ayrımıyla tartışma sürdüren Kiras'ın yanı sıra benzer bir tartışma üslubuyla Ahmet Kekeç *Star Gazetesi*'ndeki köşe yazısında şunları söylemektedir: "*Bir de 'şehrin siluetini' gerekçe gösterip, bu 'teşebbüse' karşı çıkanlar var... Bunlar daha 'ciddi gibi' duruyor. ... Bir 'şehir'de yaşıyorsak, yaşadığımız şehrin daha güzel ve bakılabilir olmasını arzu ederiz ve esasında 'vatandaş talebi' dediğimiz şey, tam da burada devreye girmelidir. Öyleyse, tartışmamız gereken konu, 'Çamlıca'ya cami yapılınsın mı, yapılmasın mı' değil, 'Çamlıca'ya yapılacak cami şehrin siluetini bozar mı, bozmaz mı?' olmalı. ... Bizi şimdilik "Çamlıca'ya cami, şehrin siluetini bozacaktır" diyenler ilgilendiriyor. Ki, bu konuda sayısız makale yayınladılar, sayısız demeç verdiler. ... Hayır, elbette*

¹¹⁴ Fehmi Kuru, "Tepeler bazen tefekkür içindir", *Star Gazetesi*, 06.07.2012.

¹¹⁵ İbrahim Kiras, "Çamlıca Camii" *Star Gazetesi*, 06.07.2012.

hiçbiri mimar ya da şehir planlamacısı değil... Köşe yazarı. Hiçbiri, Çamlıca tepesindeki radyo ve televizyon vericilerini dert etmemiş. ... Hiçbiri "Selatin"le "Selahattin" arasındaki farkı çözmemiş... Cahillik, kurnazlık, ikiyüzlülük paçalardan akıyor... Şimdi elinizi vicdanınıza koyup söyleyin: Şehrin silüetini, hacı bir mimarın (mimarın 'hacı' oluşu ayrıca alay konusudur; bu durumu daha çok İmam Hatip kökenli Doğan Medya Grubu memurları köpürtüyor) elinden çıkmış zarif altı minare mi, yoksa bize metal çağının 'kanserli ölümünü' hatırlatan sayısız radyo ve televizyon vericisi mi bozuyor?"¹¹⁶ Kekeç alıntısının uzun tutulmasının nedeni, tartışmanın hangi boyutta yürütüldüğünü tam olarak saptayabilmektir. Kekeç, Kiras gibi "dışarı" ile değil "içeri" ile mücadele etmektedir. Yani Türkiye'de olup cami yapma teşebbüsüne karşı çıkan köşe yazarlarına sesleniyor ve onlara dair bir takım suçlamalarda bulunuyor. Kekeç'in söylediklerinden de anlaşılacağı gibi cami tartışması artık reel politik alana kaymış, mekânın oluşturacağı silüetin vb gibi unsurların politikliğinin tartışıldığı açık hale gelmiştir. Kekeç'e göre cami meselesinde olumlu düşünenler bir "cephe"yi, diğer taraftan çeşitli bahanelerle olumlu düşünen "cephe"ye karşı çıkan "cephe"yi görmek mümkündür. Kekeç, bir çeşit "asker" veya "mücadele insanı" olarak konuşmaktadır.

Silüet kavramı için Oktay Ekinci'nin Cumhuriyet Gazetesinde söyledikleri bir başka örnek olarak verilebilir; *"Tarihi Yarımada'daki 7 tepenin tümüne gösterişli camiler inşa eden Osmanlı, acaba neden Üsküdar'ın 'ziynet'i sayılan Çamlıca'da aynı kuralını uygulamadı? Bu sorunun da yanıtı, Çamlıca'nın Osmanlı döneminden itibaren kentin en önemli 'mesire' yeri olması; İstanbul'un en güzel buradan seyredilmesi; yine bu tepelerin, İstanbul ve Boğaziçi bütünselliğinde kent silüetini muhteşem güzellikte tamamlaması; bu nedenle, cami için bile olsa eşsiz özelliklerinin 'yapı' ile yok edilmemesine gösterilen özen..."¹¹⁷ Ekinci burada iki türlü yaklaşım göstermektedir. Birincisi kendini "muhafazakâr" olarak tanımlayan politik erki Osmanlı örneği ile -ki örneklemin kendi içerisindeki tutarsızlığı söz konusu- kendi paradigması üzerinden eleştirme çabası, ikincisi ise bir "bütünsellik" düşüncesinin*

¹¹⁶ Ahmet Kekeç, "Cahil, Kurnaz, İkiyüzlü", *Star Gazetesi*, 07.07.2012.

¹¹⁷ Oktay Ekinci, "İstanbul Kültüründe Çamlıca", *Cumhuriyet Gazetesi*, 12.07.2012.

ortaya koyduğu dokunulmazlık çabası. Verilen örneklem veya Osmanlı üzerinden sorulan sorunun ilk elden yanlışlanabilir oluşu örneklemin değerini kırmakta ve tartışmanın mantıksal zemininin bozuk ve önermenin tutarsız olduğunu göstermektedir. Osmanlı döneminde İstanbul denilen yerin şu anda “tarihi yarımada” şeklinde kullanılan yer olduğu bilgisi Ekinci'nin örneklemini çürütmektedir. Zira Evliya Çelebi Osmanlı İstanbul'unu Şehzade Sultan Mehmet Camii'nin yerini anlatırken şu ifadelerle yer vermiştir; “*Bütün mühendisler, üçgen şekilli olan İstanbul'un ortası; saat, adım ve uzunluk hesabınca bu Şehzade Cami yeridir ki bu düz geniş vadiye yapılmıştır, tepe üzere değildir.*”¹¹⁸ Bu yanlış örneklem üzerine kurulan fikir, Ekinci tarafından icat edilmiş “bütünselleştirici” tutum, yine hiçbir esneklik barındırmadan meseleyi donuklaştırıp, “değer” atfederek koruyuculuğunu sağlamıştır.

Birkaç örnek daha verilecek olursa: Güleçyüz Yeni Asya Gazetesi'nde kaleme aldığı köşe yazısında; “*Ama Çamlıca Camii tartışılıyor; neden? Çünkü orada ihtiyaçtan ziyade “gösteriş” saikinin öne çıktığı, Anadolu yakasına da camili ve minareli bir silüet kazandırarak bir de bu şekilde tarihe geçme arzusunun söz konusu olduğu şeklinde yorum ve değerlendirmeler yapılıyor.*”¹¹⁹, Mehmet Doğan köşe yazısında; “*İstanbul'un görünen yüzünün ‘dev’ camiye ihtiyacı olduğu kanaatinde değiliz. İstanbul silüetine her hangi bir yapı ile müdahale etmek, doğru bir yaklaşım değildir. Hele Osmanlı güzelliğini gölgeleyecek cesamette cami yapmak, Osmanlı medeniyetinin timsali İstanbul'a şedit bir müdahale olarak değerlendirilir.*”¹²⁰ Bir diğer örnekte ise bir söyleşide Ahmet Tercan şunları söylemektedir; “*... Bir diğeri ise caminin kubbesiyle minaresiyle oluşturduğu çok güçlü bir imaj var. Bu imaj*

¹¹⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 1. cilt, 1. kitap*, Hz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 121.

¹¹⁹ Kazım Güleçyüz, “Cami tartışması ve Ayasofya”, *Yeni Asya Gazetesi*, 07.06.2012.

¹²⁰ D. Mehmet Doğan, “Caminin ‘dev’i”, *Yeni Akit Gazetesi*, 31.05.2012.

yüzyıllar boyu kentlerin silüetini belirleyen, kentlere kimliğini veren bir imge olarak çok güçlü bir şekilde bizim toplumsal hafızamıza da kazınmış durumda.”¹²¹

Örneklerden de görüleceği gibi, belirsiz bir geçmişten gelen ve belirsiz bir geleceğe gidecek olarak tahayyül edilen silüet kavramı, bu belirsiz geçmiş ve gelecek ile kendi aşkın alanının ilk basamağını oluşturduğu söylenebilir. Türkiye’de, bir de İstanbul silüeti tartışma malzemesi olarak belirlenmişse, tarihi referansların kalkanında bir aşkın alan oluşturulmuş demektir. Silüet kavramının oluşturduğu bu aşkınlık, kavrama dokunulmazlık ve kimlik tayini sağlamayı kolaylaştırdığı söylenebilir. Yazar, belirsiz geçmişin nereye kadar gideceği kendine bağlı olduğu için silüet kavramını istediği kadar geriye çekerek bir “miras” oluşturur ve bu mirasın sonucu olarak istediği noktaya dokunulmazlık atfettiği görülebilir. Silüet kavramının geldiği bu dokunulmazlık ve “miras” alanı, “tarihin getirdiği” “kimlik”leri de kaçınılmaz bir şekilde yanında getirdiği görülebilir. Tartışmaların konumunun İstanbul olması, Osmanlı’nın günümüze taşıdığı “kimlik ve mirasla oluşan silüetin” dokunulmazlığı, İstanbul silüetini bir bütünsellik yanılması ittiği görülebilir. Özetle silüet kavramı taşıdığı ilk anlamın ötesinde mekânı hem reel politik hem de bir kuram olarak politik alana çeken kavramlardan biri olarak görülmektedir. Bu yanıyla silüet meselesinin her türlü tahlili, kaçınılmaz olarak kavramın hakikat alanından çıkarılıp politik alana çekilmesiyle mümkün olduğu düşünülebilir.

2.3.3 Tartışma Kapatıcı Pozitivist Dil Araçları: İhtiyaç ve Cemaat

Söylem analizi açısından önemli kavramlardan biri “ihtiyaç”, diğeri ise ihtiyaç kavramının öznesi olan “cemaat” kavramıdır. İhtiyaç kavramının anlaşılmasının yolu onu mantıksal bir takım uyarlamalara tabi tutmaktan geçtiği açıktır. “*İhtiyaç kavramının herhangi bir analizi, 'değişken' ve 'sabitlemesi zor' niteliğiyle mücadele etmelidir. Modern ihtiyaç kuramcıları bu soruna basit bir ihtiyaç önermesi ileri sürerek yaklaşırlar: 'A'nın Y için X'e ihtiyacı var'. Daha sonra, bu iskelet cümleye, 'A kimdir veya nedir? X'e neden ihtiyaç duymaktadır? X nedir ve bu A'nın neden ona ihtiyaç duyduğunu anlamak için önemli midir? Y nedir? gibi karmaşık imalar*

¹²¹ Yazarı yok, “Sanatta kopya çekilmez”, *Taraf Gazetesi*, 22.07.2012.

üzerinde düşünerek beden verirler.”¹²² Fraser, bu düşüncelerden doğan ürünler için üç tartışma olduğunu ve bunların: “birincisi, insan ihtiyacı ve insan olmayan hayvan ihtiyacı arasındaki fark; ikincisi, ihtiyaçların isteklerle ilişkisi; üçüncüsü; ihtiyacın evrensel ve görelî nosyonları arasındaki ayırım.”¹²³ Bu üç meselede önemli olan husus ihtiyaç ile istek kavramının birbirinden ayrılmasıdır. İstek kavramı öznel bir kavram olarak görülürken ihtiyaç kavramı ise nesnel bir kavram olarak düşünülmüştür. Fraser bunu şeker hastası bir insan üzerinden kurgular. Şeker hastası hastalanmamak için insüline ihtiyaç duyar, fakat bunu istemiyor olabildiğine değinir.¹²⁴ İhtiyaç kavramının nesnel bir yargı kazanması onu hesap edilebilir, üzerinde sayısal değerler kullanılabilir bir hale getirir. Bu noktada, fayda nosyonu göz önünde bulundurulabilir. İhtiyaç “zarar”ın en aza indirgenme hali olarak tanımlanabilir. İstekte ise, zarar veya fayda söz konusu değil, öznel bir müdahale olduğu düşünülebilir. Verilen örnekteki önerme üzerinden gidilecek olursa, Y'nin elde edilmesi amacı doğrultusunda X en faydalı olarak tespit edilmiştir. Y mutlak ulaşılması gereken ise ona gidecek yolun zararı minimum ölçüde olmalıdır. A'nın işleyişi bu durumda Y'ye bağlıdır. Yani bu noktada amaç, Y ile zararlı olandan kaçınmaktır. “Brain Barry, bir ihtiyacın amacından normatif olarak bağımsız olamayacağını, çünkü ihtiyacı karşılama durumunun, her zaman aç durumunun gerçekleştirilmesinden kaynaklanmak zorunda olduğunu ileri sürer.”¹²⁵ Tam da burada şu soru anlam kazanmaktadır: Fraser'in örneklediği şeker hastası bir insanın insülin ihtiyacı amacını top yekün bütün şeker hastaları için bir amaç olarak görülebilir mi ya da bu amaç savunulabilir mi? “Barry amaçların savunulabilir olması gerektiğini, yani arzu edilir veya peşine düşmeye değer görünmesi gerektiğini belirtir. Sorun şu ki, insanlar amaçlarını farklı şekillerde savunabilirler.”¹²⁶ Örneğin, bir Müslüman yaşadığı alanda dini vazifesini yerine getirmek amacını, ibadet

¹²² Ian Fraser, *Hegel ve Marks İhtiyaç Kavramı*, Beyza Sumer Aydaş(çev.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.17.

¹²³ Ian Fraser, a.g.e., s. 17.

¹²⁴ Ian Fraser, a.g.e., s. 25-26.

¹²⁵ Brain Barry, *Plitical Argument*, s. 1xv-1xvi'den aktaran Ian Fraser, a.g.e., s.25.

¹²⁶ Ian Fraser, a.g.e., s.25.

ihtiyacını vurgulayarak cami amacını savunabilir. Buna karşı çıkan biri ise yeterince cami olduğunu, belirtilen konumda buna ihtiyaç olmadığını savunabilir. Bu noktada öznel durumlar ortaya çıkar ve “*ihtiyaçları tanımlayamayız, çünkü ihtiyaçları anlamak için bu ihtiyaçların bağlantılı olduğu amaçları anlamamız gereklidir; ancak amaçların normatif değerlendirmesi toplumda bir uzlaşma bulamayabilir. Amaçların değerine ilişkin bir uzlaşma yoksa o halde, ihtiyaçlar konusunda da bir uzlaşma yoktur. Bu nedenle, isteklerle kıyaslandığında ihtiyaçların nesnel olduğu savı şüpheli görünmeye başlar.*”¹²⁷ Fraser, bu noktadan yola çıkarak ihtiyaç kuramlarını makro ve mikro diye ikiye ayırır. Ona göre “‘Makro’ bir ihtiyaç teorisi, kültürel içerik ve öznellikten bahsetmeksizin ihtiyacı evrenselleştirmeyi amaçlar. Diğer yandan ‘mikro’ bir teori, bir kültür içinde ya da bireysel olarak insanların ihtiyaçlarını nasıl yaşadıklarına odaklanır ve bu nedenle tikeldir. İhtiyaçları nesnel olarak görmeye çabalayan ‘makro’ teoriyken, ‘mikro’, özneliğin önemini vurgular.

İhtiyaç kuramının bu girift hali cami tartışmalarında, makro teori bağlamında, bir örnekle desteklenecek olursa Necdet Saraç’ın “Çamlıca’ya ‘Dev Camii’...” isimli köşe yazısına bakılabilir. Saraç: “*3bin 87’si İstanbul’da olmak üzere, toplam 83 bin 574 caminin olduğu Türkiye’de ne İstanbul’un, ne de Hakkâri’nin Yeni bir camiye ihtiyacı olduğunu ‘sağır sultan’ bile biliyor ama konuşmuyor! Kadınları ve 18 yaş altı çocukları genel nüfustan çıkartarak hesapladığımızda yaklaşık 290 kişiye bir caminin düştüğü Türkiye’de, sanki Çamlıca’yı halka açmak için cami yapmak zorunluymuş gibi bir hava yaratmak vicdansızlıktır değil mi?*”¹²⁸ der. Saraç basit bir hesaplama yaparak “nesnel” olan ihtiyaç kavramını kendi zihinsel kurgusuyla sunmuştur. Benzer bir karşı tavır, ihtiyaç kavramı kullanılmadan, dönemin Üsküdar Belediye Başkanı Mustafa kara ile yapılan röportajda görülmektedir. Kara, kışın Çamlıca’ya gelen ziyaretçi sayısının kış aylarında 100 bin, bahar ve yaz aylarında ise 300-400 bin kişi olduğunu belirterek, yapılmak istenen caminin böylelikle **ihtiyaca**

¹²⁷ Ian Fraser, a.g.e., s.25-26.

¹²⁸ Necdet Saraç, “Çamlıca’ya ‘Dev Cami’...”, *Yurt Gazetesi*, 04.06.2012.

cevap vereceği kanısını taşımaktadır.¹²⁹ Bahse değer her iki tavır, makro ihtiyaç teorisi bağlamında kendi doğruluğunu ortaya koyabilir, fakat mikro ihtiyaç teorisi açısından aynı şey söylenemez. Bireylerin ihtiyaçlarını, nasıl yaşadıklarını görmezden gelerek, toplumsallık içerisinde tikellikleri ortadan kaldırır ve tümel bir yargıya ulaşır. İhtiyaç kavramı Saraç'ın elinde rasyonel, hesaplanabilir bir hal almış ve yaptığı hesaplarla tartışmayı kapatıcı bir üslup kullanmıştır. İhtiyaç kavramı, metinlerin birçoğunda yazarlar tarafından benzer tavra maruz kalmıştır. Bu tavır, tartışmaların sıradan olan politikliğini ortadan kaldırma ve doğruluk rejimi kurma tavrı olarak da okunabilir.

“A'nın 'Y' için 'X'e ihtiyacı var”, önermesi çalışma bağlamında, (A) Namaz kılan cemaatin, (Y) ibadetinin yerine getirebilmesi için (X) camiye ihtiyacı vardır, şeklinde dönüştürülebilir. Özne olan “cemaat kimdir?” sorusu anlamlı durmaktadır. Cemaat kavramı da tıpkı ihtiyaç kavramı gibi nesnel bir kavram olarak görülmekte ve tikelliklerinden arındırılmaktadır. Yazarlara göre, davranış biçimlerinin veya isteklerinin hesaplanabilir olması, bir insan topluluğu (cemaat) hakkında konuşma imkânı sağlar. Cemaat adına konuşan metin yazarları, yine cemaat bireylerinin tikelliklerini ve toplumsallıklarını görmezden gelerek tümelleştirir. Kalıcı, değişmeyen, dönüşmeyen, sabit insan yığınları adına konuşurlar. Oktay Ekinci cemaat kavramına; “*her cami 'cemaat' ile yaşar. Çamlıca'da ise 30 bin bir yana, 3 bin kişilik cami bile dolmaz!*”¹³⁰ şeklinde yaklaşır. Cami yapımının “kalıcı, değişmez cemaat”ın sayısal verileriyle cami arasında ilişki kuran Ekinci, hesaplanabilir bir cemaatten yola çıkarak cami yapımına ilişkin sonuçları sunar. Toplumsallığın getirdiği dönüşüm ve hareketlilik Ekinci'nin verileri üzerine tikel etkilerde bulunmaz, bunun yerine tümel sonuçlara varır. Bir başka örnekte ise Ahmet Turan Alkan; “*Ecdâd, günümüzde çokça rastladığımız üzere, cemaatin talebini dikkate almadan şân olsun diye cami yaptırmamış; o türden görgüsüzlükler bizim kuşakların yüzünü*

¹²⁹ Şamil Kucur, “İstanbul'un Yeni Sembölü Çamlıca'daki Cami Olacak”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 28.06.2012.

¹³⁰ Oktay Ekinci, “Çamlıca'ya Cami Yarışması!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.08.2012.

kızartan türden hamlıklardır"¹³¹ der. Turan'ın "mutlak iyi" niyetiyle kullandığı "ecdad" kavramı ile kendi tahayyülünde inşa ettiği bir toplum içerisinden, yine kendi tahayyülünde icat ettiği bir topluluğa konuşmaktadır. Cemaat talebinden kasıt, bütün tikellikleriyle katılımcı bir durum yaratmak ise bunun nitelik açısından önemli bir noktaya temas ettiği söylenebilir. Fakat buradaki problem cemaatin yine aynı şekilde hareket eden bir organizma gibi görünmesi ve tikelliklerin görmezden gelinmesidir.

İpek İzci Radikal Gazetesi'nde Ahmet Turan Köksal'la yaptığı röportajda bir soru üzerine Köksal şunları söylemektedir; "*Caminin özelliği bir cemaati yakalamasıdır, gösteriş yapmak değil. Benim için cami mimarisi demek göz önünde bulunmamak ve sadece cemaatle ilgili bir fonksiyonu ortaya koymaktır.*"¹³² Cami meselesine diğer bir indirgeme şekli olarak bakılabilecek durum ise Ahmet Turan Köksal'ın bakışıdır. Köksal, mimari bir yapıyı, cemaat bağlamında fonksiyon meselesine indirgeyerek mimarlık alanını sınırlandırmış ve toplumsallığını görmezden gelmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi cemaati kullanıcı konumda görmekle fonksiyonist davranarak meselenin sosyal, toplumsal, ekonomik vb. gibi diğer veçhelerini görmezden gelmektir.

Cemaat ve ihtiyaç kavramları kendi sıradan mecraları olan politikliğin dışında hakikat olarak verilmeye başlandığı anda, tartışmanın kapanması kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Oysaki tartışmanın bütün tikellikleriyle ele alınması kullanılan kavramları hakikat rejiminden çıkarıp normalleştirmekle mümkün olabilir.

2.3.4 Anıt, abide, azamet, büyüklük, ihtişam

Büyüklük belirten sözcüklerin neden önemli olduğunu anlamak için ilk önce mimarlık literatüründe ne anlama geldiğini tanımlamak gerekmektedir. Kavramlardan ilki olan "anıt" kavramı şöyle tanımlanabilir; "*kentsel açıdan anıt, kentin geleneksel dokusu içinde diğer yapıların oluşturduğu çoğunluktan ayırt edilebilen yapıdır. Bu anlamda anıt kentsel doku içinde karşıtlık yaratıcı bir*

¹³¹ Ahmet Turan Alkan, "Başbakan'ı Severim; Çamlıca'yı Daha Çok Severim", *Zaman Gazetesi*, 10.06.2012.

¹³² İpek İzci, "Gösteriş İçin Cami Yapılmaz", *Radikal Gazetesi*, 27.06.2012.

öğedir.”¹³³ Abide kavramı ise eski dilde “anıt”¹³⁴ manasına gelmektedir. “Anıt” kavramının kullanıldığı düzlemi tespit etmek için metin yazarlarının hangi söylem içerisinde kullandıklarına bakılabilir. Örneğin; “*En yüksek yerde ve neden her yerden görünmesi önemli bu caminin? Yoksa bir **anıt** gibi mi algılandığını isteniyor? Hani 'Ankara' denince akıllara Anıtkabir gelir ya, onun gibi mesela*”¹³⁵ der Altuğ. Altuğ, yukarıda yapılan “anıt” tanımına göre şekillendirilecek olursa, kavramı görünürlülük/büyüklik ile ilişkilendirmektedir. Anıtkabir gibi bir eserler yapılan cami kıyaslaması, tartışmayı doğrudan siyasi/politik alana çekmek demektir. Artık, bu noktada, Altuğ’un tartıştığı konu anıt değil, reel siyasi/politik bir vakiadır. Cami gibi bir yapının Anıtkabir’le kıyaslanmasının açtığı kapı Altuğ’un zihninde oluşturduğu iki karşıt durumun kıyasıdır aslında. Altuğ, bir tarafta Anıtkabir ile eşleşen siyasi ve sosyal çerçeve, diğer tarafta cami ile oluşturduğu siyasi ve sosyal çerçevenin kavgasını vermek istemektedir. Yukarıdaki tanımda geçen karşıtlık mimari bir karşıtlığa denk düşerken siyasi bir karşıtlığa da temas ettiğinden söz edilebilir. Çünkü anıt temsiliyet krizinin en belirgin nesnesidir. Anıt bir şeyin sürekliliği için var olur. Yani bir olay, kişi, din vs gibi şeylerin unutulmaması ve devam etmesi gereksinimi anıtı ortaya çıkarır. Dolayısıyla anıt, kendi varlığını olduğu nesnenin dışındaki anlama borçludur. Anıt bu anlamıyla temsiliyet problemidir.

Büyüklik, azamet, ihtişam gibi kavramlar ise mimari karşıtlığı ortaya koymak için kullanılmış sözcüklerdir. Büyük/azametli olan anıtsal ya da anıtsal olan büyük/azametli olarak algılanmıştır. Bu eşleşmeden dolayı büyüklik de artık siyasi/politik alanın tartışması haline temsiliyet krizi olarak gelmiştir. Örneğin, Ertan Altan Taraf Gazetesi'ndeki köşe yazısında; “*Çamlıca'da yarışmayı kazanan **azametli** cami projesi ise, hükümetin ustalık dönemi vizyonunun bir gereği. Mimar Sinan'ın*

¹³³ Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 22.

¹³⁴ Metin Sözen, Uğur Tanyeli, a.g.e., s. 11.

¹³⁵ Kurtul Altuğ, "Neden Çamlıca'ya cami?", *Aydınlık Gazetesi*, 02.06.2012.

hayran olduğumuz camileri de emperyal bir güç gösterisinin ürünleriydi."¹³⁶ Mimar Sinan'ın camileri ile kıyas yapan Altan politik erki cami tartışması üzerinden "emperyal" olmakla suçlamaktadır. Görüldüğü üzere tartışma yine bir temsiliyet meselesine dönmüş, büyüklük anıt ile değil de bu defa emperyal ile eşleşmiştir. Büyüklük kavramı da bu noktada politikleşmiş mimari bir yapı olarak cami tartışmasının dışında siyasi/politik bir anlama ve tartışmaya kapı aralamıştır. Çünkü zaten kavramlar kendilerine güvenildiğinin aksine, verili bir temsiliyeti yerine getirmekte sürekli zorlanırlar.

Bu kavramlar hakkında birkaç örnek daha verilecek olursa: Nilgün Cerrahoğlu, Cumhuriyet Gazetesi 'nde yayınladığı "Sağnak" başlıklı köşe yazısında azamet kavramını; "*Roma'nın en haşmetli ve en büyük dini yapısı olan St. Peter's gibi o da İstanbul'a en haşmetli, en **azametli** camiyi dikmek istiyor ya...*"¹³⁷ şeklinde yorumlamaktadır. Yine aynı grup içerisinde görülebilecek kavramlardan "abide" kavramını Ataşehir Mimar Sinan Camii mimarı Muharrem Hilmi Şenalp bir söyleşide şöyle kullanmaktadır: "*Mimar Sinan'ın Selimiye'den sonra o çapta **abidevi** bir eser daha yapmaya ömrü vefa etseydi, kesinlikle olgunlaştırmak için ısrarla üzerinde durduğu, bizim kullandığımız bu plan tipini tatbik ederdi*".¹³⁸ Kadri Gürsel bir tanımlamayla beraber abide kavramı için: "*Mücadeleden galip çıkanlar tam anlamıyla muktedir de oldular... Ve nihayet sıra, Türkiye'yi kendi zafer **abideleriyle** donatmalarına geldi. **Abideyi** diken, kalıcı olsun, gelecek nesillere de intikal etsin ister.*"¹³⁹ der.

Anıt, abide, azamet gibi kavramların anlamları büyüklüğü içermektedir.¹⁴⁰ Büyüklük, hem cisim olarak hem de taşıdığı anlam itibarı ile mevcuttur. Yani hacimsel büyüklüğün yanında bir "ululuk" getiren kavramlardır. Hacimsel büyüklüğün

¹³⁶ Ertan Altan, "İstanbul'un Yeni Camilere İhtiyacı Yok", *Taraf Gazetesi*, 26.11.2012.

¹³⁷ Nilgün Cerrahoğlu, "Sağnak", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21.07.2012

¹³⁸ Yazarı Yok, "Eğer Mimar Sinan yaşasaydı, bu camiyi inşa ederdi", *Star Gazetesi*, 16.07.2012.

¹³⁹ Kadri Gürsel, "O abidenin ömrü betonunki kadar", *Milliyet Gazetesi*, 25.11.2012

¹⁴⁰ Bkz. TDK, Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, 19.05.2015.

ulûhiyet noktasındaki temaslarını kuran metin yazarları, yukarıdaki örneklerde de görülebileceği gibi temel noktada bu bahse değer ulûhiyeti tartıştıkları görülebilir. Ulûhiyet üzerinden bir tartışma, önceki örneklerde de görülebileceği gibi, hem temsiliyet hem görünürlük hem de dokunulmaz bir aşkın alan oluşumunu kaçınılmaz bir şekilde getirdiği düşünülebilir. Cami meselesinin bizatihi kendisinin getirdiği “ululuk”un yanında, böylesi kavramların temsil ettiği düşünülen verilere aşırı aşkınlıklar kazandırarak, hem tartışma alanını genişletmiş hem de aşkın alan tartışmasıyla bu alanı bir bakıma kapatıcı bir görev görmüş olduğu söylenebilir.

2.3.5 Türklük, Osmanlılık, İslamlık

Cami tartışmalarında kullanılan Türklük, Osmanlılık ve İslamlık gibi ideoloji yüklü argümanlar, açıklayıcı olmaktan ziyade, anlamlandırma süreçlerinde bir tür geçiş/duraklama bölgesi görevi gören kavramlardır Çünkü hiçbir şekilde tanımlanmayan ya da tanımlanamayan kimliklerin anlamsızlığı içerisinde bocalandığı görülmektedir. Mimarlığı bütünlüklü bir varsayımla kimlik haline dönüştüren bu kavramlar bir çeşit “hijyenik”leştirme çabası olarak düşünülebilir. Türklük/Osmanlılık/İslamlık kavramlarının çeşitli kombinasyonları kullanılarak yazarların elinde birer “silah”a dönüşüp konumu itibariyle karşı tarafta “kalıcı hasarlar” bırakmak istenmiştir. Aşkın değer alanı oluşturan bu kavramlar aslında bir yanılısama alanı oluşturmaktadır. Bu kavramlarla temizlenmek istenen şey “yabancı” olandır ve yapılması düşünülen bu “yabancı”nın dışarıda tutulmasıdır. Yanılısama içerisinde asıl temizlik, kimin ya da neyin Türk/Osmanlı/İslam olduğu değil, olmadığına yöneliktir. Çünkü belirli bir alanla sınırlanamayan kavramlar bir şekilde kullanılacaksa ve bu kullanım bir suçlama aracına dönüşecekse bu ancak ve ancak “o” şey olmadığı ile suçlanabilir. Bir şeyin “o” olmadığına dair verilebilecek çokça veri bulunabilir rahatlıkla. Örneğin Altaylı köşe yazısında; “*En başından beri yazdığım gibi böyle projeler öyle üç beş haftada yapılamaz. İstanbul’u tanyacak, İslamiyet’i tanyacak, Türk kültürünü, gelmişini geçmişini bilecek, bu kentin doğasını anlayacak, ruhunu özümseyecek... Sonra oturup çizecek.*”¹⁴¹ der. Altaylı,

¹⁴¹ Fatih Altaylı, “Çakma Sinancıklar”, *Habertürk Gazetesi*, 21.11.2012.

mimari proje nasıl çizilir? sorusuna bir öğretici edasıyla yaklaşarak cevap verir. Bilmenin verdiği güvenle öğretmeye başlar, projeyi çizen; (1) kısa sürede yapmayacak, (2) İstanbul'u tanıyacak, (3) İslamiyet'i tanıyacak, (4) Türk kültürünü ve bu kültürün gelmişi ile geçmişini bilecek, (5) kentin doğasını anlayacak, (6) kentin ruhunu özümseyecek ve bütün bunların ardından ancak oturup çizim yapabilecek. Her biri bir ders niteliğinde olan maddelerin neredeyse hiç biri ispatlanabilir durumlar değilken, Altaylı'nın elinde öğretici, ders verici ve yargılayıcı bir silaha dönüşmüştür. Tekleştirici kimlik probleminin altındaki unsurlardan biri de “doğallık” yanılmasıdır. Altaylı'nın da düştüğü bu yanılısma (5. madde; *kent doğasını anlayacak*) kimlik oluşumuna en büyük katkıyı sunar. Altaylı kavramlarını doğallık yanılısmasının altına yerleştirir. Aslında bütün bu maddeleri uygulayınca, yani; “Türk kültürünün gelmişini geçmişini bilip, İslamiyet'i tanıyıp, İstanbul'u tanıyıp, kentin ruhunu bilirse doğallaşır” demeye çalışıyor. Fakat buradaki doğallık aşkın bir alana tekabül eder ve tartışılmaz bir alan oluşturur. Altaylı politik tavrını, kimlik üzerinden gerçekleştirerek, aşkın bir doğallık içerisinde, eleştirilmez ve tartışılmaz bir hale sokar. “Kendi” ulus ve “kültür havzası”nda devinip duran Altaylı davranış biçimlerini koşullandıran bir kimlik üretir. Bundan dolayı Altaylı'ya göre kimlik, mimaride ulaşılması gereken en üst noktaya ulaştıracaktır. Bu üst noktaya ulaşmanın tek çaresi ona göre, bu üst noktaya ulaşmanın tek çaresi ise kendisinin saydığı maddeleri uygulamaktan geçer. Altaylı'nın yorumunda kimlik meselesinin yanında bir de “öz” yanılması mevcuttur. Saydığı maddelerin “öz”üne kavuşma talebi ayrı bir yanılısma alanıdır.

Bir başka örnekte ise Doğan Hasol; “*Ataşehir Mimar Sinan Camii'nde ne yazık ki böyle bir şey yapıldı. Sinan'ın taşla yaptığı eser, kaç yüzyıl sonra betonarmeye taklit edilmeye çalışıldı. Olacak şey değil. Türk mimarlığı için çok büyük bir kayıptır*”¹⁴² şeklinde Türk mimarlığı yanılısmasını oluşturur. Yukarıda, Altaylı için yapılan yorumların birçoğunu şüphesiz Hasol için de kullanabiliriz. Altaylı eleştirisine kalınan noktadan Hasol eleştirisi yapılabilir. “Öz” hususunda yapılabilecek her hangi bir yanlış (nasıl yapılabilirse?) Hasol tarafından kat'i surette kabul edilemez bir hata

¹⁴² Doğan Hasol, “Çamlıca'ya Verilen Sürede Çöp İstasyonu Bile Tasarlanmaz”, *Milliyet Gazetesi, Milliyet Pazar Eki*, 29.07.2012.

demektir. Hasol için bu hata “*olacak şey değil*”. Bu öz yanılısamasının ve arkaik arama fikrinin bir süreklilik bekleme düşüncesi doğurduğu Hasol'un ifadesiyle açıklanmıştır. “Türk Mimarlığı” diye bir şeyin varlığı ve devam ettiricisi olarak söylemde bulunan Hasol'un bu sürekliliğin sekteye uğratılmasından rahatsız olduğu aşikâr. Tanyeli, kültürel süreklilikten bahsederken bir örnekle şöyle bir sonuca varır; “*Modernleşmenin getirdiği değişimlere karşın, ne denli kesin kültürel süreklilikler içeren toplumda yaşadığını anlamak isteyenlere küçük bir (hafif mimari) deney önereceğim: Bir asansöre kalabalıkça bir grupta birlikte binsinler. Türkiye'de asansöre binenler genellikle birbirlerine bakacak konumda arkalarını asansör çeperlerine vererek durduklarını gözleyeceklerdir. Oysa ABD'de ve batı Avrupa'da herkes birbirine arkasını döner ve yüzünü kapıya verecek biçimde durur. Değişen şey asansörün mimarisi değil, onun kullanımına ilişkin kültürel kalıplardır. Kıрма çatılı Türk evleri, bire iki oranlı pencereler, çıkmalar ve cumbalar yapanlara, Mimar Sinan'dan esinlenip (ne demekse?) üniversite planlatanlara bir kez daha duyurulur: Kültürel süreklilik imgelerle değil, davranış ve anlamlarda gizlidir.*”¹⁴³ Bu uzun fakat verimli alıntı, ufak bir örnekle kültürel sürekliliği aktaran Tanyeli'nin bu fikri, Hasol'un yukarıdaki küçük ama anlam itibarıyla “büyük” alıntısını saf dışı edecektir. Sinan'ın yaptığı binanın betonarmeyeyle taklit edilmesine sinirlenen Hasol, bunu tahayyülündeki “Türk mimarlığı”na sığdıramaz. Aşkın bir alandan konuşan Hasol bir vaiz gibi kendisini dinlemeyenleri azarlar nitelikte konuşur.

Bu konuda verilebilecek bir diğer örneğe gelinirse, yerel bir gazetede köşe yazarı olan Özgün Çeçen köşe yazısında şunları aktarmaktadır; “*Uygulanacak projeye gelince, illa ki modern bir proje olmak zorunda olduğunu düşünmüyorum. Bunun için etrafıma bakmam da yeterli oluyor. Modern **Türk** mimarisi diye bir şey göremiyorum çünkü. Öncesinde ufak da olsa, güzel eserler ortaya çıkarılmış olur da onlardan kuvvet alınarak bu cami de muhteşem mimarimizi yansıtmalı, dünyaya göstermeli denir.*”¹⁴⁴ Çeçen'in ifadesinde, Hasol ve Altaylı'dan ziyade, doğrudan modern olana ilişkin bir açıklama yer alır. İfadede geçen modern kavramının

¹⁴³ Uğur Tanyeli, *Rüya, İnşa, İtiraz Mimari Eleştiri Metinleri*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 31.

¹⁴⁴ Özgün Çeçen, "En Güzel Cami Henüz Yapılmamış Olandır!", *Yeni Meram Gazetesi*, Konya, 04.12.2012.

muğlaklığına rağmen Çeçen'in metninde, Hasol ve Altaylı'dan farklı olarak, doğrudan modern olana ilişkin bir açıklama yer alır. Modern kavramının ortaya koymak istediği bütün “çokluk”u görmezden gelerek, millileştirme çabası, konunun başında söylenildiği gibi meseleyi anlamaktan daha ziyade kapatmaya, tıkamaya yönelik bir çaba olarak durmaktadır. Bu çokluğun kaybından daha başka Tanyeli'nin de bahsettiği gibi bir imge arayışı mevcuttur. Pre-modern dönemin Türk mimarisi olduğu ön kabulüne varan Çeçen, benzer bir sürekliliği modern dönem için de aradığını dolaylı yollardan ifade etmektedir.

Son örnekte ise Hilmi Yavuz, “*Batıyı taklid etmeyi Batılılaştırma zannetmesi ne idiyse, İslamcıların da, tıpkı Kemalistler gibi, Osmanlı'yı taklid ederek Osmanlıcılık yaptıklarını zannediyor olmalarıdır.*”¹⁴⁵ der. Zafer Özcan ise Osmanlı'yı şöyle dile getirir: “*Türkiye’de son dönemde inşa edilen camiler, Osmanlı’daki ihtişamı ve zarafeti tekrar yakalamaya çalışıyor.*”¹⁴⁶ Örneklerden de anlaşılacağı gibi, homojen ve kusursuz Osmanlı tahayyülü cami mekânının tartışılmasına engel olmuş sadece camiyi değil “Osmanlı camisi”ni de aşkınlaştırıp tartışılmaz bir alana çekmiştir. Osmanlı/Türk/İslam kavramları, genel itibarıyla kimlik, öz ve kültürel süreklilik bağlamında kullanılmıştır. Bu özelliği ile cami tartışmalarını çıkmaza sürüklemiş olduğu söylenebilir. Bir takım varsayımların ortaya konmuş olduğu bu tartışmaların olağan politik söyleminin aşkın bir alanda muhafazakâr bir tavır takınılmasına yol açtığı görülebilir.

2.3.6 “Tarihüstü” Dikotomiler

Her bir kavram, kendini var eden anlam serüveni içerisinde başka kavramlarla çeşitli sadmelere(çarpma) maruz kalırlar. Bu çarpmalar, kavramı, o ana kadar bulunduğu konumdan uzaklaştıracak vektörel bir kuvvete maruz bırakabilir. Kavramlar muhataplarının uyguladığı vektörlere göre şekil alarak beklenmedik anlamlara ulaşabilir. Dikotomileri, kavramları oldukları anlamları, sahip olunanın ötesinde bir manaya sürükleyebilecek çarpışmalar olarak okumak anlamlıdır. Çünkü yargılar

¹⁴⁵ Hilmi Yavuz, “‘İslam Estetiği’ ve ‘Türk Oryantalizmi’”, *Zaman Gazetesi*, 28.11.2012

¹⁴⁶ Zafer Özcan, *Yeni Camilere hanım eli değişiyor*, Aksiyon Dergisi, İstanbul, Ekim 2012, s. 64

içerebilecek kavramların dikotomileri, tarihsel referansları bağlamında, geçmişten (belli olamayan bir geçmişten) şimdiye değin sürebilecek tartışmalarımız gibi hayal edildiği görülebilir. Birçok bilgi alanında şu ana kadar tartışılan kavramların sorgulanmış ve yeniden inşa edilmiş olduğu vaki bir süreçtir. Cami tartışmalarında, mimarlık bilgi alanı içerisinde, benzer karşıtlıkların üretimleri de görülmektedir. Cami üzerine üretilen söylemlerin, yorumların ve yapılan tartışmaların bir bölümü, bahsedilen dual/karşıtlık vücuda getiren düşünme pratiği oluşturur. Bu yarılmalar üzerinden oluşturulan “taraf”lılık kurgusunun tartışmaya “katkısı” açısından öneminin büyük olduğu görülebilir. Bahse değer dikotomilerin, tartışmayı anlamak ya da anlamlandırmak için irdelenmesi ve bu kavramların anlam güzergâhlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Aşağıda bu tespitler ile tartışma içerisinde nasıl bir güzergâhtan konuşulduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Tümel yargılara varılabilecek tikel kavramlar muhabata göre şekillenen öznel konumlar oluşturabilir. Cami tartışmalarında kullanılan bu kavramlar şunlardır:

2.3.6.1 Klasik-Geleneksel ile Modern-Çağdaş

En çok kullanılan kavramlar içerisindeki zıtlıklar, açık bir biçimde şu şekilde gruplandırılabilir; Klasik ve gelenek karşısında, modern, yeni ve çağdaş kavramları, ikinci grupta ise dindarlık ve muhafazakârlık karşısında sekülerlik kavramı. Bu kavramların her biri tikel olarak cami tartışmalarında çok şey söyleyebilir, fakat karşıtlık kurularak anlam krizini ortaya koymak hedeflenmektedir. Yazarların klasik derken ne anlatmak istedikleri ya da modern derken anladıklarının neler olduğu, cami yorumlama şeklini tayin ederek, tartışmaya anlam kazandırılabilir. Bahsedilen iki gruptan birincisini açıklamak gerekirse, ilk önce bir şekilde kavramları anlamak veya düzlemlerini belirleyebilmek için tanımlarını yapmak gerekmektedir. Klasik, gelenek, modern, çağdaş kavramlarının zeminini tayin etmek gerekmektedir. “Klasik” kavramı aslında tek bir anlama indirgenemez bir durumdadır. Her söylemde kendini değiştiren, dönüştüren (bütün kavramlar gibi) bir hal alması onun tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu noktada bazı eserlerden tanımlama alınabilir fakat tanımlı yapanların konuşmaya ya da tanımlamaya başladığı zeminlerin farklı olması bu kavramın tanımını yeterince zorlamaktadır. Bütün bunlar düşünüldüğünde Selçuk Mülayim'in yaptığı anlama çabası önemli görünmektedir. Mülayim, “*Roma, Osmanlı*

ve Mısır gibi büyük uygarlıklar ve onların yarattıkları üsluplar bağlamında “klasik” az çok açıklanabiliyor. Bu anlamda, her şeyin yerli yerine oturduğu, en genel anlamda biçim-öz dengesinin kurulduğu ve örnek teşkil eden formların ortaya çıktığı süreçlerden söz ediyoruz”¹⁴⁷ diyor. Klasiği böyle anlayabileceğimizi söyler Mülayim. Bu kadar anlam karmaşası içerisinde “klasik” kavramının ya da “klasiklerin önemi konusunda neredeyse evrensel bir fikir birliği var. Her ne kadar bu iddia klasiklerin sorgulanamaz olduğu fikrini barındırmıyorsa da, klasiklerin üzerine yapılan vurgu, kavramın ne kadar önemli ve vazgeçilmez olduğunu gösteriyor.”¹⁴⁸ Sorgulanamazlık tehdidini kendi içerisinde barındırmasına rağmen artık günümüz dünyasında bunun kalkmasının kolaylığı aşikârdır. Klasik düşüncesinden bahsederken, bir taraftan klasik olmayanı kendi dışına ittiği ya da ötelemediği bazı nesnelere, düşüncelere olduğu, fikri bir hiyerarşiden bahsetmek anlamına gelmektedir. Bu hiyerarşik düzene itiraz eden Aydınlatma fikri, klasikleri ortadan kaldırmak istemiş fakat kendi klasiklerini yaratarak yeni bir hiyerarşi ortaya koymuştur.¹⁴⁹ Böylelikle modern dünya da kendi hiyerarşik düzeni ile sınıflarını ortaya koymuş oldu. Bu sınıflama hem eserler ve düşünceler ile gerçekleşti hem de toplumsal düzene ilişkin bir referans noktası haline geldi. Aydınlanma sonrası kendi hiyerarşisinin yanında, geçmişi de kendi içerisinde sınıflandırdı. Bu sınıflandırmanın katılığı için Kalın bir takım sorular sorarak yanıt aramaya çalışır: “Klasik düşüncesinin ihtiva ettiği hiyerarşi fikri bizi siyasal totaliterizme götürmez mi? Yahut klasikleri, “yüksek kültür” sahiplerinin “halk kültürüne” karşı bir tahakküm aracı olarak göremez miyiz? Her büyük düşünce gibi, klasik düşüncesi de bünyesinde bu tür riskler taşır. Fakat eşitlik ve adalet ilkelerinin tamamladığı bir hiyerarşi düşüncesi bizi sınıfsal yapılara ve oligarşiye götürmez”¹⁵⁰ der. Temelde klasik modern karşıtlığı yukarıdaki hiyerarşi üzerinden kurgulanır. Bu bakımdan her ne

¹⁴⁷ Selçuk Mülayim, "Antik'ten Bugüne Klasik Anlayışları", *Sanat ve Klasik*, Haz. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s. 3.

¹⁴⁸ İbrahim Kalın, "Bir Klasik, Nasıl Olur? Klasiklerin Anlam ve İşlevi Üzerine", *Medeniyet ve Klasik*, Haz. Halit Özkan, Nurullah Ardiç, Alim Arlı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s. 47

¹⁴⁹ Daha geniş bilgi için Bkz. İbrahim Kalın, a.g.e., s. 47-54.

¹⁵⁰ İbrahim Kalın, a.g.e., s. 48.

kadar Kalın'ın sorduğu sorular “klasik”e dair sorularsa da aynı sorular modern ya da çağdaş (yanlış kullanımına rağmen) kavramları için de geçerlidir ve bu sorular cevap beklemektedirler. Klasik gibi modernliğin kendisi de bir temsil ilişkisine sokulmuştur.

Klasik-modern karşıtlığı düşünüldüğü takdirde cami tartışmaları, bu kavramların konuşulduğu ya da tartışıldığı anlamı temin etmek için yeterli durmaktadır. Tartışmalarda bu kavramların kullanıldığı örneklerden biri olan Türkiye Gazetesi köşe yazarlarından Rahmi Er; “*üslup devamlılığı, bizde Cumhuriyet döneminde yaşamadı, aksine her alanda **gelenekle** bağlar koparıldı. Çamlıca Camii, **klasik** mimarimizin dirilmesine başlangıç olmalıdır.*”¹⁵¹ şeklinde klasik ve gelenek kavramlarını kullanır. Klasiğin klasik oluşunu gelenekle eşleştiren Er, hiyerarşi düşüncesinin en üst kademesine yerleştirir geçmiş mimariyi. Er, icat ettiği ya da icat edilen bir gelenek kurgular ve kopukluktan rahatsızlık duyar. Çünkü bu geleneğin oluşturduğu klasik en üst kademedeyken, bu kopukluk bu kademeyi aşağılara çekmiştir. Aşağı çekmelerin bir sorumluya ihtiyacı var, sorumlu olarak da Cumhuriyet’i bulur. Er ve benzeri tutum sergileyenler için üç tutumdan bahsedilebilir; Ahmet Davutoğlu'nun klasikleri değerlendirmek için kurduğu üç kategori şöyledir: (1) Zihniyet Egemenliğine Teslimiyet, (2) Savunmacı Tepki, (3) Yüzleşme, Yeniden Yorumlama ve Özgün Açılım¹⁵². Klasik söyleminin üç tepkisi olarak okunabilecek bir kategorizasyondur bu durum. Birinci madde için Davutoğlu şu eleştiriyi getirmektedir: “*Bu tutum zihniyet egemenliğini beraberinde getiren ve cari gerçekliliği olan paradigmatik klasiklere teslim olarak, bu klasikler dışında insanlık birikimine kayıtsız kalmaktır.*”¹⁵³ İkinci madde eleştirisinde ise; “*Bu tutum zihniyet egemenliğine karşı tepkisel bir tavır göstererek egemen medeniyetin yatay kesen klasiklerini de, farklı medeniyetlerin sentez klasiklerini de göz ardı edip kendi*

¹⁵¹ Rahmi Er, "Çamlıca Camii", *Türkiye Gazetesi*, 06.07.2012.

¹⁵² Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetler Arası Etkileşim ve Klasikler”, *Medeniyet ve Klasik*, Haz. Halit Özkan, Nurullah Ardıç, Alim Arlı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29-30.

¹⁵³ Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 29.

*kurucu klasiklerinin güvenli alanına sığınmak şeklinde kendini göstermektedir*¹⁵⁴. Üçüncü tavır da ise iki tavır karşısında yapılması gerekenleri sayan Davutoğlu, bir bakıma ortaya koyduğu tespitlerle mimarlık alanındaki klasik anlayışını da eleştirmiştir. Er'in söylevindeki klasik tavır ve bu tarz kullanımlar, Davutoğlu'nun ilk iki maddesindeki eleştirileri nasiplerince edinmişlerdir. Özetle; klasik mimarlık söylemi kendi olguları dışında kalan küçük örnekleri dışlayan bir tutum sergiler. “Yabancı” ya da kendince “daha az” değerli olanı zihin düzeyinde dışlar ve onu görmezden gelir. Bundan dolayıdır ki ulaşmak istediği nokta aşkın bir alandır, fakat ona da bir türlü ulaşamayacaktır.

Klasik kavramına birkaç örnek daha verilecek olunursa: Mete Tapan Cumhuriyet Gazetesi'nde Kaleme aldığı köşe yazısında, “*Cami projesinin ‘Türk-İslam’ çizgilerini taşıması, yarışmanın bir koşulu olduğu ve bu koşulu yerine getirmek için de **klasik** cami tarzının seçildiği, yine yapılan söyleşiden anlaşılmaktadır.*”¹⁵⁵ der. Bunun yanı sıra Taraf Gazetesi köşe yazarı olan Andrew Finkel ise; “*Türkiye'nin her yerinde kurulan yeni yerleşimlerde tomurcuklanan, hepsi çakma **klasik** Osmanlı tarzında inşa edilmiş yeni camiler, Tanrı inancıyla ilgili olduğu kadar cemaatin yapısıyla da ilgili bir bildiri sunuyorlar. ‘Burada kalıcıyız’ der gibiler ve buna hiç kimsenin yapabileceği bir şey yok. Tarih bizim yanımızda.*”¹⁵⁶ şeklinde klasik kavramını kullanmaktadır. Yine Finkel ile aynı gazeteden Cihan Aktaş ise; “*Atalarımıza yaptığımız en büyük haksızlık, estetik alanda taklidi sürdürmek; **klasik** cami güzelliğini bir abartıyla tekrarlayan cami projelerinde yaşandığı üzere...*”¹⁵⁷ demektedir. Maaz İbrahimoğlu ise “Çamlıca'da cami coşkusu” başlıklı yazısında; “*Hızla da değişimler olacak. Çevremizde de bu değişimi görüyoruz. Ama biz diyoruz*

¹⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 29.

¹⁵⁵ Mete Tapan, “Çamlıca Cami Projesi Yarışması Üzerine”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19.11.2012.

¹⁵⁶ Andrew Finkel, “Toki'nin Babil Kuleleri”, *Taraf Gazetesi*, 25.11.2012

¹⁵⁷ Cihan Aktaş, “Çamlıca Camii ve ince Bağlantılar”, *Taraf Gazetesi*, 26.11.2012

ki bazı mabetlerimizle klasik kalalım. İbadetlerimiz biraz **klasik** kalsın.”¹⁵⁸ biçimiyle klasik kavramını ele almıştır.

Peş peşe verilmiş örneklerden de anlaşılacağı gibi “klasik” meselesi ya da “klasik cami” meselesi, Davutoğlu’nun işaret ettiği üçlü tasvirin ilki olan zihniyet egemenliğine teslimiyet olarak yorumlanabilecek bir metot haline gelmiştir. Bu zihniyet egemenli zihinsel üretim yollarında tıkanıklıklar oluşturmuş, tartışmaları kıyas yaparak başka unsurları görmez ya da göremez hale getirmiştir. Bunun karşısında “Modern” ve “çağdaş” kavramları için de birkaç örnek verilecek olursa: Kutlu Esendemir Mimar A. Vefik Alp ile yaptığı bir röportajda Alp “modern” kavramı için: “İşin zorluğunu görünce kopyayı bastın veriyoruz: Ancak şuna dikkat etmek lazım. **Modern** cami çiziyorum’ diye alışveriş merkezi gibi camiler yapmamak lazım.”¹⁵⁹ demektedir. Ertan Altan ise: “Türkiye’de dindarlar zenginleştikçe, İstanbul çevresinde ve Anadolu’da yapılan müteahhit işi ucube camilerin yanında **modern** cami’ adı altında garip yapılar da ortaya çıkmaya başladı.”¹⁶⁰ der.

Modernlik ya da modern cami söylemlerinin arka planında duran klasik düşüncesi klasik olana teslimiyetin bir başka göstergesi olduğu söylenebilir. Klasik olanın zihniyet egemenliğine karşı bir tavır olarak görülebilecek olan modernlik durumu, “klasik” olanın homojenlik (çokluğu görmeyiş) yanılması ile modern diye tabir edilen “ulaşılması” planlanan unsurda bir kenara bırakıp Mimar Sinan gibi aşkın tasarım alanının korunması olarak okunabilir. Verilen iki örneğin de arkasında kıyas yapabileceği bir “klasik” olduğu açıkça görülebilir.

Bir diğer kavram olan çağdaş kavramı için Sümeyra Tansel’in Uğur Tanyeli ile yaptığı röportaj gösterilebilir, Tanyeli: “**Çağdaş** camilerin yapılmamasının bilinçli bir tercih olduğunu düşünüyorum.”¹⁶¹ der. Aynı kavram için Saatçi ise:

¹⁵⁸ Maaz İbrahimoglu, “Çamlıca’da cami coşkusu”, *Milat Gazetesi*, 06.02.2013

¹⁵⁹ Kutlu Esendemir, “Mimar Alp: Şehirleşmede sınıfta kaldık, paçozlaştık”, *Habertürk Gazetesi*, 15.04.2013.

¹⁶⁰ Ertan Altan, “İstanbul’un yeni camilere ihtiyacı yok”, *Taraf Gazetesi*, 26.11.2012.

¹⁶¹ Sümeyra Tansel, “Sanatta kopya çekilmez”, *Taraf Gazetesi*, 22.07.2012.

“Gelenekselin ışığında çağdaş anlayışı yorumlayabilen biriydi. Dünyada cami mimarisi konusunda birinciyken **çağdaş** camilerimiz bu şöhrete yakışmıyor. Hiç mi **çağdaş** camimiz olmayacak?”¹⁶² demektedir.

Çağdaş kavramı için TDK iki tanım yapmaktadır.¹⁶³ Verilen her iki örnekte de bu kavram, TDK’nın verdiği ikinci tanım olan “bulunan çağın anlayışına, şartlarına uygun olan” şeklinde bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Hem Tanyeli hem de Saatçi “çağın anlayışı” diye bir kabulden yola çıkarak cami yapımına eleştirilerde bulunmuş, kavramın belirleyiciliği ile zihinsel bir takım göndermelerde bulunmuşlardır. Metin yazarları “çağın anlayışı”nı belirleyen özneler olarak çağı özneleştirerek ilk anlamının dışında simgesel anlamlara yol açmışlardır.

Özetle “klasik” kavramı için yapılmış eleştirilerin neredeyse hepsi “modern” veya “çağdaş” söylemi içinde kendi dinamizmini korumaktadır. Modern mimarlık ya da modern cami mimarlığı kavramları bir tür hegemonya kuracak ve çağdaşlık kavramını kendine yardımcı olarak yapılanları göz ardı edecektir. Bir taraf modern olmamakla suçlarken, diğer taraf ise klasik olana değmediğinden şikayetçidir. Zihinsel tatminsizlik ve kişisel zevkler düşünmenin önünü tıkayacak ve ayrıca meseleyi reel politik alana çekmekten öte bir tartışmaya götürmeyecektir.

2.3.6.2 Dindarlık-Muhafazakârlık ile Sekülerlik

Muhafazakârlık, yine cami tartışmaları için başka bir önemli kavram olarak durmaktadır. Zira politik erkin kendini “muhafazakâr” olarak tanımlaması, dindarların da muhafazakâr olarak adlandırılması, önemi için kâfi bir durumdur. Politik erkin bu tanımlaması ve dindarların böyle isimlendirilmesi doğal olarak cami tartışmalarında cami meselesinin muhafazakârlık üzerinden de tanımlanması anlamına gelmektedir. İlk önce, “muhafazakârlık” kavramının kısa bir tarihini

¹⁶² Suphi Saatçi, “Mimar Sinan hâlâ aşlamadı”, *Yeni Mesaj Gazetesi*, 16.07.2012

¹⁶³ 1. Aynı çağda yaşayan, çağcıl, asri, muasır, 2. Bulunulan çağın anlayışına, şartlarına uygun olan, çağcıl, uygarca, modern, asri, TDK, Çağdaş maddesi, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55968e149fe174.37348593 , 25.05.2015.

verdikten sonra, Türkiye'de ne olarak anlaşıldığına bakılıp şimdikiyi değerlendirmek kavramı, cami tartışmaları içerisinde konumlandırmak anlamlı duruyor.¹⁶⁴

Tanınmaya ihtiyaç duyulan (tanımlanmaya değil) muhafazakâr kavramı, ilk önce politik bir alt yapı olarak anlaşılmalı, daha sonra kültürel argümanlarla da kullanılmıştır. "Muhafazakâr" kavramı Kubbealtı sözlüğü tarafından; "*Millî, mânevî değerleri, âdet ve gelenekleri korumaya, olduğu gibi yaşatmaya çalışma durumu*"¹⁶⁵ olarak tanımlanmış, TDK tarafından ise; "*tutucu*"¹⁶⁶ olarak tanımlanmıştır. Bu analiz için, tanımların irdelenmesinden yola çıkılabilir. Fakat her daim yapılan yorum ya da söylem içerisinde, kavramın nereye oturduğu dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. "*Muhafazakâr teoriden bahsedilecekse bu, Edmund Burke'ün 1790 Kasım'ın da yazdığı Fransız Devrimi Üzerine Yansımalar adlı esere dayanmak durumunda*"¹⁶⁷ olduğu söylenebilir. Edmund Burke, Fransız Devrimi döneminde yaşamıştır ve devrime karşı muhafazakâr düşünceyi savunan ilk İngiliz filozof olmuştur. "*Burke'de akıl, ön yargıdan bağımsız olamaz. Ona göre insanlar, tarihi geleneğin ürünüdürler.*"¹⁶⁸ Yani insan zihin algısı ve bu algının örüntüsü, Burke'ün "ön yargı" kavramı üzerinden, gelenekle bağımlı hiçbir şekilde bozamayacağını ve tarihin de aynı örüntü içerisinde işlediğini görebiliriz. Burke ve onun gibi düşünmeye çalışan 'muhafazakârlar' tarihe ya da geçmiş ile şimdikiyi birleştiren devamlılık ve gelenek çizgilerine başvurmalarının kaçınılmaz olduğu okunabilir. Çünkü gelecek ve şimdi muğlak ve anlaşılması güç olduğundan bu referansların birbiri içerisinde olgunlaşarak ortaya çıkması fikrini taşımaktadır. 'Biz (insanlar) esas olarak tarihsel

¹⁶⁴ Bkz. Emin Selçuk Taşar, "Sedad Hakkı Eldem Üzerinden Cumhuriyet'in Erken Dönem Mimarlık Denemeleri ve İdeolojik Mekan Kurgusu Üzerine", *Uluslararası Cumhuriyet'ten Günümüze Şehir ve Şehircilik*, Ankara, 2014, s. 183-190.

¹⁶⁵ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2005, c. 2, s. 2115.

¹⁶⁶ "Muhafazakar" maddesi, TDK, tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55648424a2db29.20894750, 20.05.2015.

¹⁶⁷ Frederick M. Watkins, Conservatism, *The Encyclopedia Americana*, International Edition, Vol.7, Grolier Incorporated, 1982, s.638-639. dan aktaran, H. Hüseyin Akkaş, "Muhafazakar Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.5, sayı 2, Aralık 2003, s. 253.

¹⁶⁸ H. Hüseyin Akkaş, a.g.e., s. 244.

geleneğin ürünüyüz ifadesi, bütün muhafazakârları kapsayan bir düşüncedir.¹⁶⁹ Muhafazakârlık bireyleri, “çevresi ve tarihinden koparan liberal atomist bireyciliği ya da onu, sınıf gibi kolektiviteler içinde tanımlayan sosyalist organik bireyciliği, geleneğin yükümlülük, sevgi ve saygı gibi değerleriyle yok etmeye çalışır.”¹⁷⁰ Burke'ün yaklaşımları ve tanımlar doğrultusunda muhafazakârlık; 'bozulma'nın başladığı noktada koruma güdülerini devreye sokar ve bunları durdurma kararı almaya çalışır. Çünkü artık işler eskisi gibi gitmemeye başlar.

Türkiye ve Osmanlı tarihinde bu kavramı “ıslahat” kavramıyla birlikte düşünebiliriz. “Geçmiş, Osmanlı zihninde, Hayatın tamamını düzenleyen model olagelmıştır. 18. yüzyılda, Karlofça sonrası koşullarında Osmanlı devlet adamları 'değişim'in zorunlu olduğunu kavramışlardı. Ama bu değişimin yönü hâlâ önemliydi: 'Geçmiş'e doğru mu, 'gelecek'e doğru mu? İdeal olan bir defa 'bozulduğu' için, şimdi yeniden değişip o eski ideal duruma dönmek...”¹⁷¹ Belge, bu tartışmaların geçtiği dönemden bahsederken, Koçi Bey Risalesinden haber verir ve risalenin “ıslahat” bölümlerinin hepsinin, eskiden durumun ne olduğunu şimdi ise durumdaki değişikliklerin neler olduğunu söyler. Buradaki sonuç, geleceğin bilinemez oluşunun vahameti geçmişin ihtişamına yenik düşer ve “ideal” olanın peşine tekrar düşülür. “Tanzimat'a gelindiğinde 'değişim' yine söz konusudur, fakat bu defa batılı olma pahasına değişim ön görülür. Artık sorular geçmişe veya geleceğe doğru değil, 'Değişelim' kararını, 'nerede?' 'ne kadar?' 'nasıl?' gibi bir dizi soru izler.”¹⁷² Belge, Tanzimat'ın bu doğrultusu olmayan ve yönelmeleri belirsiz izlenimleri daha sonraki dönemlerde, özellikle Cumhuriyet'te, eleştiri konusu olduğunu belirtir.¹⁷³ Değişimin formu Tanzimat'la birlikte değişir. Bu “batılılaşma” furyası Cumhuriyet'te çok daha sert

¹⁶⁹ Robert Nisbet, "Muhafazakarlık", çev. Erol Mutlu, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1977, s.118. 'dan aktaran, H. Hüseyin Akkaş, a.g.e., s. 248.

¹⁷⁰ H. Hüseyin Akkaş, a.g.e., s. 249.

¹⁷¹ Murat Belge, "Muhafazakarlık Üzerine, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kitaplığı", *Muhafazakarlık*, Cilt 5, İstanbul, 2003, s. 93.

¹⁷² Murat Belge, a.g.e., s. 97.

¹⁷³ Murat Belge, a.g.e., s. 97.

şekillerde tezahür eder. Tanzimat sonrası Osmanlı'da ancak birkaç defa tartışılmak istenen harf devrimi Cumhuriyet ile birlikte çok Radikal bir şekilde değişime uğrar. Tabii ki bu 'değişimin' karşısında ya da tam içerisinde muhafazakârlar da oluşmaya başladı. Cumhuriyet, yasaklarla, dönüşümlerle gelenekleşen ya da toplum nezdinde belirli bir yere sahip olan unsurları, değişime uğratma çabası sarf etti. Örneğin; “...tonlarca arşiv belgesinin Bulgaristan'a hurda kâğıt fiyatına satıldığını ve Sultanahmet Camii'nin kubbesinde pencereler açılarak sanat galerisine dönüştürülmekten Mimar Kemaleddin Bey'in müdahalesiyle kıl payı kurtulduğunu hatırlamakla yetinelim.”¹⁷⁴ Cumhuriyet tarihinin erken dönemlerinde yaşanan yasaklamalar, rejimin kendi muhafazakârlarını oluşturmaya başlatmıştı bile. Artık bütün her şey ideoloji haline gelir ve ortada korunması gereken bir “millet” ve “halk” kalır. Onları dış etkenlerden korumak, muhafaza etmek gerekliydi ve bu da ancak yasaklarla olabilecek bir şeydi. Burada muhafazakârlığın geçmişle ilintili olmanın yanında hemen yanı başında duran vakıalarla da ilişki kurma talebinde olduğunun görüldüğü iddiasında bulunulabilir. Fakat görülmesi gerekenlerden birincisi, geçmişle ilinti kurmak, onun o “iyi” olan ve “temel”li, “aslı” olan şeylerini canlandırmak ve onu “Kitsch”den kurtarmak' amaçtır. İkincisi ise batılılaşma talebinin bütünüyle kendi literatüründe vuku bulması ve inşa edilmesi, başka bir ifadeyle bahsi geçen Kitsch'in içerisinde kalmayı talep etmektedir. İki unsurun tek ortak talebi ideal olana erişmektir. “Muhafazakârlık bir düşünce üslubu olarak belirebilmesi için modernizmin varlığına ihtiyaç duymaktadır.”¹⁷⁵

Modernlik bir düşünce sistemi haline geldiği zaman muhafazakârlığında gelmesi kaçınılmaz görülmelidir. Zira şimdiye kadar muhafazakâr düşünce, ister siyasi olsun isterse başka bir alanda kendini ortaya çıkarsın bütünüyle varlığını o 'asli' olan ve 'ideal' geçmişle ilişkisinin devam etmesi gerektiğini savunan kavram olarak görülmektedir. Yani bir taraftan hegemonik bir güç olarak dayatılan modernlik,

¹⁷⁴ Cemal Reşit Bey: *Atatürk ve Müzik*, Cumhuriyet, 11 Kasım 1963, den aktaran, Beşir Ayvazoğlu, *Türk Muhafazakarlığının Kültürel Kuruluşu, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kitaplığı, Muhafazakarlık*, Cilt 5, İstanbul, 2003, s.509.

¹⁷⁵ A. Ömer Türkeş, *Muhafazakar Romanlarda Muhafaza Edilen Neydi?*, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kitaplığı, Muhafazakarlık* Cilt 5, İstanbul, 2003, s.509.

karşısında aynı güç ile dayatma yapmaya çalışan muhafazakârlık yer almaktadır. Muhafazakârlık, klasik ve gelenekle, modernlik ise seküler ve çağdaş olanla ilişkilendirilerek egemen dillerin savaşına sebebiyet verilmektedir. Cami tartışmaları ve muhafazakârlık ilişkisini görebilmek için Ruşen Çakır'ın söylemi örnek olarak verilebilir. Çakır; *“Uzun bir süredir AKP kadrolarının İslamcılığa veda etmiş olduklarını düşünüyorum. Ama dindar kimliklerini koruyor olmaları nedeniyle birçok kişi bu vedanın aldatıcı olduğunda ısrarlı. Ve aynı kişiler son dönemde hükümetin yıllarca el atamadığı başörtüsü, İmam Hatip Liseleri gibi sorunları peş peşe çözmesinden; “dindar nesil”, “kürtaj yasağı”, “Çamlıca'ya cami”, “opera ve balelere mescit” gibi yeni tartışma konularını gündeme sokmasından hareketle AKP'nin aslına döndüğünü savunuyorlar. Katılmıyorum. AKP hükümetinin zaten büyük ölçüde muhafazakâr olan toplumumuzu daha da muhafazakâr yapmak istediği tartışma götürmez. Ama bunları büyük ölçüde, geçmiş yönetimlerin dinsel olanı kamusal alana sokmama inadına verilen cevaplar olarak görmek gerekir.”*¹⁷⁶ diyor. Çakır, bahsettiği sorunların çözümünün İslamcılık olarak görüldüğünden rahatsız olup, kendisi *“muhafazakârlaştırıldığını, zaten halkında büyük bir çoğunluğunun muhafazakâr olduğunu”* düşünmektedir. Bu noktada her ne kadar İslamcılık gibi siyasi bir kavramdan ayırmak istese de Çakır “dindar”ları muhafazakâr olarak tanımlayarak ayrı bir siyasi arenaya itmiştir.

Verilebilecek örneklerin birçoğunda, dindarlıkla muhafazakârlık eş kavramlar olarak algılanmıştır ve böylece politik söylemin dışına çıkarıldığı düşünülmüştür. Cami söylemi kendini “muhafazakâr” olarak tanımlayan politik erkin isteği olduğu için “muhafazakârlık”, “dindar” halk ile politik erki ilişkilendirmenin bir yöntemi haline dönüştü. Tıpkı Kazım Güleçyüz'ün örneğindeki gibi, Güleçyüz: *“Özellikle Başbakanın “Çamlıca'ya da bir cami inşa edeceğiz” beyanı bu tartışmaları alevlendirdi ve ilginç bir şekilde, kimi dindar-muhafazakâr kesimlerce de eleştirildi.”*¹⁷⁷ yoluyla muhafazakarlık meselesine değinmektedir. Görüldüğü üzere

¹⁷⁶ Ruşen Çakır, "AKP İslamcılığa mı dönüyor?", *Vatan Gazetesi*, 07.06.2012.

¹⁷⁷ Kazım Güleçyüz, "Cami tartışması ve Ayasofya", *Yeni Asya Gazetesi*, 07.06.2012.

muhafazakâr ve dindar eşleşmiş, ayrıca politik erkin söylemine itiraza Güleçyüz şaşırmıştır. Bu noktada muhafazakârlık söyleminin bir tekleştirme, homojenize etme yöntemi olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bir başka örnekte ise Gülay Göktürk şunları ifade etmektedir: “*Taksim'e cami tartışmasının bundan önceki son açılışında projeye karşı çıkanlardan biri de bendim. Konu elbette ki “ihtiyaç var mı, yok mu” konusu değildi. Zaten, Taksim'e cami diye tuturanlar da ihtiyaç meselesini tali bir argüman olarak kullanıyor; hedeflerini açık açık “Pera'nın fethi” olarak ortaya koyuyorlardı. Yükselmekte olan dindar-muhafazakâr siyasi akım, ‘gâvur’ semti olarak gördüğü ‘Pera’yı da fethetmek’ ve oraya Müslüman damgasını vurmak istiyordu. ... Ama şimdi o günler geride kaldı. Zaman, muhafazakârları da olgunlaştırdı. Uzun süre ezilmenin ve kâle alınmamanın verdiği öfkeleri biraz olsun dindi. Bugünün muhafazakârları artık Taksim'e ya da Çamlıca'ya cami yapılması taleplerini o günkü gibi saldırgan bir tarzda, “fetih ruhu”yla dile getirmiyorlar. Dolayısıyla Bugünkü tartışma daha çok bir şehircilik, estetik ya da silüet tartışması olarak sürebiliyor.*”¹⁷⁸ Bu uzun Göktürk alıntısı bir taraftan homojenleştirme örneğini sunarken diğer taraftan ötekileştirme dili ile tartışmaya tarafgir bir boyut getirmiş, cami meselesi yine politik söylemin gazabına uğramıştır. Söylem bir bakıma aşağılama dili olarak da okunabilir. Göktürk'ün kullandığı dil üst bir akıl dilidir. Bu örnekte de dindarlık ve muhafazakârlık eşleşmiş, hatta siyasi bir akıma dönüştürülmüş ve bütün “dindar”ları muhafazakârlık potasında eriterek bir mücadele alanı içerisinde konumlandırmıştır. Bu mücadele alanında bir tarafta “dindarlar/muhafazakârlar” öte yanda bu grubun isteklerini yerine getirmeyen, kale dahi almayan Göktürk'ünde içinde bulunduğu bir grup yer almaktadır.¹⁷⁹ Göktürk, tartışmanın sebebi olan muhafazakârlar/dindarlar “uslanınca” ya da kendi deyimiyle “*olgunlaşınca*” tartışma kendi zeminini bulduğu kanısındadır. Bu söylem dili hem homojenleştirme hem de ötekileştirme üslubu taşıyarak cami söylemini bir mücadele alanı haline getirir ve tartışmanın politikleşmesine katkıda bulunur. Benzer bir tutumun karşı tavrını sergileyen Mustafa Kutlu şunları kaydetmektedir: “*Mimar*

¹⁷⁸ Gülay Göktürk, "Taksim'e ya da Çamlıca'ya cami", *Bugün Gazetesi*, 07.07.2012.

¹⁷⁹ Göktürk "Taksim'e cami tartışmasının bundan önceki son açılışında projeye karşı çıkanlardan biri de bendim" diyerek kendi gruplamasında konumunu zaten en başından belli etmiştir..

*Sinan Camii'ni eleştirenler "taklit" diyor. Mimar Hilmi Şenalp seçkin bir sanatçıdır, yurt içinde ve dışında klasik üslupla çok önemli eserler vermiştir. Bu dahi öyledir. Lâkin yeri yanlış seçilmiştir. Mesele arkada yükselen **seküler** zihniyetin gökdelenleri arasında bu caminin (geleneğin-dindarlaştırmanın) ezilmiş olmasıdır. Bu sakil durum asrın başındaki İslâmcıların "Batının ilim ve fennini alacağız, İslam ahlâkına bağlı kalacağız" tezinin Bugünkü tezahürüdür."*¹⁸⁰ Bir taraftan fikirsel bir ezilmişlikten bahsedip sonra olgunlaşma olduğundan bahseden Göktürk, gökdelenlerden öte yandan seküler zihniyetin dışı vurumu olarak bahseden ve bunun da caminin (yani dindarlaştırmanın) ezildiği vurgusunu yapan Kutlu benzer şeyleri vazetmektedir. Kutlu, bu defa muhafazakârlıkla dindarlığı doğrudan eşleştirmez, bir yapı olan cami ile dindarlaştırmayı birbiriyle eşleştirir. Bunun karşısında yine bir yapı olan gökdelenleri sekülerlikle eşleştirmekten de geri durmaz. Mekânın ya da yapının politik bir simge haline dönüşmesi görüldüğü üzere neredeyse bütün örnekler için geçerli bir durum olmuştur. Bu noktada bütün kabuller ve itirazlar bir bakıma mekân üzerinden değil doğrudan doğruya politik söylem üzerinden gerçekleşmiştir. Kutlu'nun takındığı "muhafazakâr" tavır, kendi zihin egemenliğinin dışındaki düşüncelere kapanmış ve yapı üzerinden bir ahlak söylemi çıkarıp sekülerlikle ilişkilendirmiştir.

Muhafazakârlık kavramı ile dindarlık arasındaki ilişki, politik erkin kendini tanımlama şekliyle birlikte benzer kavramlar gibi kullanıldığı görülebilir. Dindarlığın muhafazakârlıkla eşdeğer bir kavram kılındığı verilen örneklerde de görülebilir. Oysaki dindarlık dini inançla alakalı bir kavram iken tutuculuk olarak tanımlanan muhafazakârlık ise tamamen siyasal ve toplumsal düzeni olduğu gibi sürdürme¹⁸¹ anlayışıdır. İki kavram arasındaki bu farkın yok sayılması, iki kavramın muhataplarını aynileştirme problemi olarak görülebilir. Böylelikle "dindar"lığı da bu şekilde reel politik alana çekmek mümkün olagelmiştir. Muhafazakâr ve dindarın konumlandırılması karşı durum olarak sekülerliği ortaya koyacaktır. Sekülerlik,

¹⁸⁰ Mustafa Kutlu, *Cami, sembol ve zihniyet*, Yeni Şafak Gazetesi, 08.08.2012.

¹⁸¹ Bkz. Tutuculuk Maddesi, TDK sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.559a45ef274b44.52133205, 06.07.15.

dinden bağımsız bir takım varsayımlarda bulunma çabası¹⁸² olarak algılandığı takdirde, dindarlıkla eş kılınan muhafazakârlıkla benzer bir biçimde reel politik alana çekilmiş olur. Dolayısıyla tartışmanın gidişatı mimarlık otonomisinden değil, reel politik alan içerisinde dinin konumu üzerinden üretiliyor olduğu yorumlanabilir.

Klasik, gelenek, modern, çağdaş, dindarlık, muhafazakârlık ve sekülerlik tartışmaları bir mekân olan camiyi kendi fiziksel gerçekliğinden çıkarıp reel politik alanda bir imge/simge haline dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, tartışmanın sahip olması beklenen mimari dilini ve üslubunu, siyasi bir mücadele üzerinden üretmekte ve biçimlendirmektedir.

¹⁸² Seküler Maddesi, TDK sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.559a50271e2dd8.24283017 , 06.07.15.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Basılı ve görsel medyada yer alan cami tartışmaları, bu çalışmada üç kategori halinde sorgulanmıştır: (1) Haber metinlerinde üretilen düşünceler, (2) doğrudan cami meselesi ile ilişkilenmeyen, fakat bir şekilde bu olguyu metne taşıyan köşe yazılarından süzülenler, (3) Doğrudan bu konuyu sorgulayan, tartışan, eleştirel yaklaşan köşe ve dergi yazıları ile röportajların söyledikleri. Bu konstrüksiyon içerisinde, her haber, köşe yazısı, söyleşi gibi metinsel alanlar, kendi içerisinde ayrı biçimlerde tikellikler taşıyan birer cami anlayışı/imesi/tarihselliği ortaya koymaktadır. Çalışma içerisinde verilen örneklerdeki tikellikleri görmek, bu tartışmanın ne kadar girift bir durum sergilediğini de görmek anlamına gelir. Tikelliklere dokunabilmek, kullanılan her bir metni kendi içerisinde değerlendirmekle mümkündür. Bu durumda, üretilen her söylem veya kurgunun ürettiği cami anlayışı, mimarlık/toplumsallık bağlamında camiye yeniden inşa etmekle eş değerdir.

Mekânın hem fiziksel (taşla, betonla, toprakla vb) hem de zihinsel olarak üretilme süreci, metinler üzerinden yeniden inşa edilebilirlik gerçeğini sunar. Çalışmanın ilk olarak yaptığı şey cami tartışmalarında, bütün tikellikleriyle metinleri metinsel inşa sürecine şahitlik ettirmektir. Bu sürece şahitlik yaparak, sürecin, sadece fiziksel gerçekliğin inşasına etkisinin değil, başka başka inşaların da üzerindeki varlığını gösterir.

Bir ibadethane olarak caminin metinsel inşası, metin yazılırken verilen referansların da tekrardan inşası anlamına gelmektedir. Çalışmada sunulan metinlerde en çok kullanılan kavramlar (Tablo 12), her birinin kullanıldığı her anda yeniden üretildiği anlamına da gelmektedir. Türklük, Osmanlılık, İslam, anıt, silüet, değer gibi kavramlar, ayrı ayrı ve/ya ilişkisel bir biçimde yeniden anlamlandırma sürecine tabi tutulur. Türklük yeni baştan bir Türklük, İslam yeni baştan bir İslam demektir aslında. Bütün bu varyasyonların tek tek yazılmasının eldeki çalışma için çok zor olduğu gerçeği, kavramların toplu olarak tartışılmasına yol açmıştır.

Şakirin Camii ile 21.yüzyılda tekrar gündeme gelen cami tartışmaları, yukarıda bahsedilen metinsel inşalarla birlikte cami meselesinin, sadece mimarlık alanına indirgenemeyecek bir tartışma olduğunu ya da mimarlığın sadece form, fonksiyon ve taşıyıcılık meselesi olmadığını göstermek ve görmek için iyi bir örnek teşkil etti. Mimarlık üzerine konuşmak Tanyeli'nin de değindiği gibi *“çoğu zaman gevşek konuşmaktır. Kimi bilgi alanlarında çam devirmek sayılabilecek kavramsal tahriyat türleri mimarlıkta sık sık yapılır. Başka bilgi alanları için üretilmiş kavramlar, yöntemler aslında içerikleri alt üst edilerek kolayca mimarlığa uyarlanır.”*¹⁸³ Mimarlık bilgi alanının bu geçirgen ya da “süngerimsi” tavrı, ilişki içerisine girdiği diğer bilgi alanlarını da dönüşüme uğratacak bir üretime sürükler. Tıpkı yukarıda örneklendiği gibi: Osmanlılık kavramıyla birlikte Osmanlı düşüncesinin de evrimini görmek pekâlâ mümkündür. Bu çalışma, sadece cami söyleminin değişim ve dönüşüm analizi olarak görülmemelidir. Aslında, örneklenen kavramların gönderdiği referansların içine düştüğü bilgi alanının da analizi olarak okunmalıdır. Cami

¹⁸³ Uğur Tanyeli, "Söylem ve Kuram: Mimari Bilgi Alanının Sınırlarını çizmek", Mimarlık Dergisi, sayı 5, 1999, s. 38.

tartışmalarının incelenmesini, çalışmanın giriş kısmında da söylendiği üzere, post-disipliner bir çalışma olarak görmek daha anlamlıdır. Aslında mimarlığın bilgi alanının bizatihi kendisi, post-disipliner bir strüktürdür. Burada Tanyeli'nin kullandığı ayrımı kullanmakta fayda var. Tanyeli mimarlık düşüncesini iki kategoriye ayırır:

1. *“Mimarlığın özne olduğu düşünce*
2. *Mimarlığı nesne olarak ele alan düşünce*

*Mimarlığın özne olduğu düşünce, mimarlığın toplumsal bir faaliyet dizisi olarak gerçekleşmesine ilişkin her şeyi içeriyor. Mimarlığı nesne olarak ele alan düşünce ise, amaç hangi biçimde olursa olsun mimarlığı ‘icat etmek’ (ki bu icat salt düşünsel bir çalışmayla da olabilir) değil. Bu, mimarlığın her tür anlama etkinliğinin nesnesi kılınması anlamına geliyor. Demek ki, bir tarafta mimarlık bilgisi varlık kazanır, gerçekleşir; öte taraftan da bu gerçekleşeni nesne olarak alan ve anlamaya yönelik bir kuramsal etkinlik vardır.”*¹⁸⁴ Neredeyse bütün cami tartışmaları ve cami üzerine kurulan söylemler mimarlığı nesne olarak belirleyen “kuramsal bir etkinlik” alanına girer. Bu çalışmayı, Tanyeli'den mülhem, bir mimarlık bilgisi olarak var olan camiye yönelik bir anlama çabası, kuramsal bir etkinlik olarak görmek daha yerinde olacaktır.

Çalışmanın girişinde belirtilen ana soruyu/sorunu tekrarlamak, çalışmanın bitiminde bu soruya nasıl cevaplar bulunduğu görünmesi için gereklidir. Mimariyi (cami mimarisini) konuşurken neyin ya da nelerin konuşulduğu? sorusu çalışmanın bütün sorularının art alanındaki ana soru olarak görülebilir. Günümüz mimarlık düşüncesini anlamak için, mimarının basılı medyanın gündemi ile ne kadar meşgul olduğunu görebilmek vb. gibi birçok soruya cevap bulabilmek için sorulmuş ana sorudur aslında “neyin ya da nelerin konuşulduğu”. Sorunun küçüklüğü cevabın giriftliğini gizlese de, verilen örneklerin, cami meselesi tartışılırken yapılan ilişkilendirmelerin tamamı ve kullanılan kavramların görece hepsi, yine kendi tikelliklerinde birçok bilgi alanına gönderme yaptıklarından dolayı bu giriftlik oluşmaktadır. Bir taraftan felsefi

¹⁸⁴ Uğur Tanyeli, a.g.e., s. 38.

göndermelerde bulunan tartışmalar, diğer taraftan sosyolojik ya da antropolojik göndermelere de yer verir. Sanatsal göndermelerin yanında ilahiyat alanı içerisinden de konuşur. Tartışmaların yapmadığı bir şey varsa o da mimarlığın bizatihi kendi yapıp ettiklerini konuşmaktır. Metinlerin çoğu, mimarlık otonomisi içerisinden konuşmayarak mimarlığı kendi pratikleri içerisinde tartışmaya niyet etmez. Mimarlığın kendi pratikleri derken içerisinde kuramın da olmadığı bir pratikten bahsedilmemektedir elbette. Burada bahsedilen, Tanyeli'nin “reel mimarlık bilgisi”¹⁸⁵ diye adlandırdığı yapma edinimin bizatihi kendisidir. “Reel mimarlık bilgisi”nin bu tartışmalar içerisinde bir yer edinmemesi sürekli mimarlığı konuşurken meseleyi başka bilgi alanlarına kaydırır. Bu kayma, ilişki ağları kurma ve anlama ya da anlamlandırma çabası olarak önemlidir. Fakat ıskalanan ya da tartışılmayan şey ise mimari bir form olan caminin kendisidir. Çalışmanın birçok yerinde verilen örnekler, “camiyi tartışmanın” sadece mimari bir tartışma alanı oluşturmak değil, bir bakıma simgesel bir unsuru tartışmak anlamına geldiğini gösterir. Kavramların verili bilgileri sunduğu kanaatinin, bu tartışmalarda nasıl etkisini yitirdiği gözlemlenebilir. Kullanılan her bir kavramın ya da kavram tamlamasının kullanıldığı adedince nasıl farklı bir şekle büründüğünü söylemek herhalde yanlış olmasa gerek. Mimarlığı düşünmek, Tanyeli'nin de söylediği gibi bir bakıma böyle “gevşek” konuşabilmektir. Çalışmanın örneklemini aldığı basılı medyanın ürettiği “çokluk”, mimarlığı konuşmanın verdiği “gevşeklik”le kurulan ilişki ağları bakımından bir diğer öneme sahiptir. Yapılan her bir değerlendirme ve bu değerlendirmelerde kullanılan her bir kavram, mimarlıkla ilişkilendirilerek mimarlığın içerisindeki “çokluk”un görülebilmesi açısından başka bir fırsata sahiptir. Yukarıda söylenen unsurun tekrarı ile kavramların kullanıldığı her yerde yine bu “çokluk” üretimine yol açtığı kaçınılmaz bir gerçektir. Mimarlık bu “çokluk” içerisinde kendini var eden bir alana dönüşmüştür ve hâlâ o şekilde dönüşmektedir. Bu noktada cami meselenin basılı medya yoluyla ele alınması, tartışmayı umuma açması bağlamında, mimarlığın toplumsallaşmasında katkıda bulunmuştur. Basılı medyanın hem toplum üzerindeki etkisi hem de toplumun basılı medya üzerinde bir aktör oluşu mimarlığı çift taraflı bir üretimin içerisine sokar. Bu üretim, ister reel mimarlık alanı için olsun isterse de

¹⁸⁵ Uğur Tanyeli, a.g.e., s. 38.

kuramsal bir tartışma içerisinde gerçekleşen “çokluk” üretimi açısından çok önemli bir yere sahiptir.

Yapılan analizlerin gösterdiği bir diğer unsur ise, mimarlığın gündeme gelmesinin sebeplerinden bir diğeri politik erkin mimarlık üzerine söylemde bulunmasıdır. Bu durum için, ülke gündeminin mimarlık açısından bu kadar veri sağlamasının neredeyse tek etkeni denilebilir. Tabii “*Star* mimarlık” diye bir diğer etken de göz önünde bulundurulabilir. Türkiye özelinde siyasetin, politikanın bu kadar gündemde olduğu bir ülkede, eğer politik erk mimarlık konuşuyor ya da mimarlık üzerine bazı politikalarını geliştiriyorsa, ülke gündeminin mimarlığa kayması şaşılacak bir durum gibi görünmemektedir. Öyle ki dönemin Başbakanı'nın yapılan cami inşaatını gezmesi bile her defasında gündem konusu olmuştur. Bu bakımdan mimarlığın bu kadar konuşuluyor olması kendi konuşulabilirliğini ülke gündeminin ana kaynağı olan siyasete/politikaya borçludur. Aksi halde Türkiye özelinde mimarlık tartışması neredeyse yok kadar bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra “*Star* mimarların” yapıp etmeleri de bu tartışmaların çok az da olsa konusu olmuştur. Çalışmada bu iki durumu kıyaslamak yapılan istatistiklerle pekâlâ mümkün görünmektedir. Cami mimarlığının ya da mimarlığın müşahhas tartışması neredeyse yok gibidir.

Günümüz mimarlık düşüncesinin -yine mimarlık bağlamında- politik çalıştığı, dolayısıyla mekânın artık reel politika¹⁸⁶ malzemesi olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Reel mimarlık alanının reel politikla ilişkisi, yapılan yorumların ya da tartışmaların çoğunu bu politikliğe indirgeyecektir. Mimarlık artık kendi reelliğini yitirmiş, politik olana söylem taşıyan unsur haline gelmiştir. Bu bakımdan, Türkiye özelinde “mimarlığı/mâkanı konuşmak neredeyse reel politikayı konuşmakla eşdeğer görülebilir” denirse itiraz edilemez herhalde. Ya da “mimarlığın/mekânın reel dünya ile ilişkisinin fazla oluşu, yani gözle görülür ve elle tutulur bir varlık ortaya koyması, onu reel politikten uzaklaştırılmaz” da denilebilir. Bundan dolayıdır ki mekânın politik olması aslında kaçınılmaz bir durumdur.

¹⁸⁶ bkz. Uğur Tanyeli, a.g.e., s. 38-39.

Mekânın politikası, “Kentleşme politikaları”, “mimari politikalar” vb. gibi birçok söylemin üretildiğinin dışında bir durumdur. Çünkü kentleşme politikası, mimari politikalar vb. bir bakıma reel politiğin ürünüdür ve konuşma ya da söylem reel politika söylemidir. Mekânın politikası söylemi reel olanın üstünde, onunla birebir ilişkili bir kuram söylemidir. İnsanın yapıp etmelerinin düşünölmeye başlanıldığı durum üzerinden konuşmak ve bunları anlamak üzerine kurulan bir üretimdir. Mimarlığın politikasını konuşmak, “mekân için” değil “mekân üzerine” konuşmak anlamında kullanılmıştır. Mekân için konuşmak reel mimarlık bilgisinin, mekân üzerine konuşmak ise mimarlık kuramının konuşulduğu anlamına gelir. Bu bakımdan “mekânın politikası” mimarlık kuramı üzerine politik düşünme çabasıdır.

Mimarlık yapıp etmelerinin, ister özne olarak isterse de nesne olarak düşünölsün, neredeyse tamamı politik bir eylem sergilemektir. Yani “mekân”a karar verme aşamalarının tamamı bir politik eylem teşkil eder. Bu bakımdan, mekân tartışmaları ya da mekânı oluşturan kararların tartışmaları, mekânı yeniden başka bir politiklikle üretme çabası taşır. Çalışmada, örneklerle verilen politikleştirme türlerinin, iyi-kötü ve doğru-yanlış kategorilerinden sıyrılması tartışmayı daha anlamlı bir çerçeveye oturtmak anlamına gelir. İyi-kötü, doğru-yanlış kategorileri tartışmanın güzergâhını aşkın bir alana çektiği için tartışmayı kapatıcı bir unsur olarak kullanılabilir. Fakat mekânı, oluşu politiklik içerisinde değerlendirme şekli, tartışmanın güzergâhını diri tutacak ve daha verimli hale sokacaktır. Cami meselesinin tartışıldığı güzergah her ne kadar çalışma tarafından bir politiklik olarak görünse de tartışmanın “taraf”ları meseleyi, iyi-kötü ya da doğru-yanlış güzergahına çekmekte kararlı görünmektedirler. Çünkü yazarlar kendi “hakikat rejimleri” ile kendi tahayyüllerindeki “doğru”yu gösterme çabası sarf ederler. Böyle bir tartışma üslubu, tartışmayı kolaylıkla “taraf”lara bölecek ve bir “mücadele alanı” oluşturacaktır.

Cami tartışmalarının bir diğer göstergesi bu mücadele alanlarının varlığıdır. Birbirini suçlayan iki tutum söz konusudur. Bu tutum pekâlâ cami meselesini tartışmış herkes için geçerli bir kanaat değildir. Fakat verilen örneklerde de göröleceği üzere karşılıklı olarak “cami yapılmalı” ve “cami yapılmamalı?” diye ikiye bölünen bir kitle söz konusu. Bu söyleneni, “taraf” olmaları bozacak yazılardan birinin Düccane

Cüniöglü'nun “Çamlıca için Yakarış”¹⁸⁷ yazısı olduğu aşıkardır. Fakat bu tartışmaya bir tarafından katılan zevatın önemli bir çoğunluğu, tartışma içerisinde taraf olmayı tercih etmiştir. Cami tartışmaları bir süre sonra, zihinlerde kurgulanan ve bir takım referanslara sebebiyet veren bir simgesellikle, caminin bizatihi kendisine itiraz edilmesine ya da caminin yapılmasının siyasi bir gösterge oluşu tartışmasına dönüşmüştür. İdeolojik bir tarafı da olan bu tartışmaların medya üzerinden yapılmasının toplumsal algı üzerinde de çok büyük etkilere sebebiyet vermesi kaçınılmazdır. Çalışmada verilen bütün tabloların yanı sıra, ek tablolarda (bkz. Tablo 18) gazeteler ve dergilerin makale ve köşe yazılarında cami meselesine ne kadar yer verdiği görülmektedir. Genel itibariyle “ana akım medya” olarak tanımlanan bu medya grubu, tartışmaların merkezinde olarak köşe yazılarında, cami meselesini daha çok işlemektedir. Aynı zamanda, bu medya gurubu, yukarıda da belirtildiği üzere, cami meselesinin bir mücadele alanı olarak da görüldüğü mecralardır. Çamlıca Camii bu çarpışmanın neredeyse merkezinde yer alır. Grafiklerden de görüleceği gibi (bkz. Ek Tablo 1-2) 2012 yılında Çamlıca'ya cami yapılacağı yönünde haber duyulmaya başlandığı andan itibaren cami meselesi hakkında bir çok haber ve metin kaleme alındı. Eğer tablolardan, basılı medyadaki cami tartışmalarında kırılma noktaları için bir çıkarım yapılacak olursa, hakkında daha fazla köşe yazısı yayınlamış gazetelerden Cumhuriyet, Habertürk, Hürriyet, Milliyet, Radikal, Sabah ve Taraf Gazetesi'nin cami meselesiyle alakalı genel tavırlarının, özelde Çamlıca ve Ataşehir Mimar Sinan Camii'lerinin yapılmaması yönünde olduğu vurgulanırsa çok da yanlış bir şey söylenmiş olmaz. Sabah, Star, Yeni Akit, Yeni Şafak, Zaman gibi gazeteler ise, içlerinde istisnai yazılar olsa dahi, genel itibariyle camilerin yapılması tarafında fikirlerini beyan etmektedirler. (bkz. Ek Tablo 3) Yukarıda da bahsi geçen mücadele, aslında bu iki grup medya arasında geçmektedir. Ek Tablo 4-5'de gösterilen birden fazla metin kaleme almış yazarlar arasında, en fazla üretenlerin neredeyse tamamı, yine, caminin yapılmaması yönünde pozisyon almışlardır. Bazı

¹⁸⁷ Dücane Cündioğlu, "Çamlıca için yakarış", *Yeni Şafak Gazetesi*, 22.11.2012.

yazılarda ise direk suçlamalar yapılarak¹⁸⁸, mimarlık tartışmasının dışında başka bir mücadele alanına geçilmiştir.

Dolayısıyla “Aslında neyi konuşuyoruz?” sorusuna yanıt aramak, bir bakıma nelerin konuşulmadığı ya da konuşulmadığı sorusuna cevap vermekle eş değer/mümkün duruyor. 2009-2013 yılları arasındaki cami tartışmaları, Çamlıca ve Ataşehir Mimar Sinan Camileri özelinde bir mücadele alanına dönüşmektedir. Tartışmaların bir mücadele alanı olmasını tehlikeli kılan unsur, simgeselliğin bir gerçeklik yanılmasıdır. Çünkü camiler, yazarlar tarafından belirlenen simgesellik ve aşkınlık alanlarından kopmamaktadır. Bu kurgusal gerçeklik alanı, reel politik düzlemde bir mücadele alanı vücuda getirir Mekânın politikliği, bu bağlamda, tartışmaların ve söylemlerin üretildiği hem bir doğal süreç hem de bu sürecin gerilimli bir çıktısıdır.

Fakat yazarların ya da konu uzmanlarının “hakikat” söylemleri, tarihsel referanslarla dolu kavramlar ve bu kavramlarla oluşturulan dikotomilerin aşkınlığı, yazarların konumlandıkları mevzilerin birbirlerine olan uzaklığını arttırmaktadır. Karşılıklı mevzilenen her yazar, kurguladığı gerçeklik yanılması içerisinde, ya tartışmayı kapatıcı pozitivist bir bakış sunar ya da hiç bir şekilde tek bir tanımlı olmayan ya da olamayacak kavramlarla dikotomiler kullanarak tartışmayı zorlaştırır.

Sancaklar ve Şakirin Camileri kısmen mimarlık bilgi alanı içerisinde konuşulsa dahi banileri ve mimarları üzerinden daha fazla konuşulmaktadır. Şakirin Camii tartışmaları kısmen de olsa mimarlık bilgi alanı içerisinde yer alır, fakat yapıyı gündeme getiren unsur ise “sosyete cami”¹⁸⁹ olarak anılmasıdır. İç mimarı olmasına rağmen mimarı olarak adlandırılan Zeynep Fadıllıoğlu¹⁹⁰'nun bizatihi kendisinden dolayı çok fazla haber ve köşe yazısına mazhar olmuştur. Sancaklar Camii'ne karşı olan tutum ise yine Şakirin Camii'ne benzer niteliktedir. Bu noktada “sosyetalik” değil “Star mimarlık” problemi yatmaktadır. Kaleme alınan metinler arasında en

¹⁸⁸ "Algı, değer, estetik, sembol, simge", bölümünde örneklendirilmiştir.

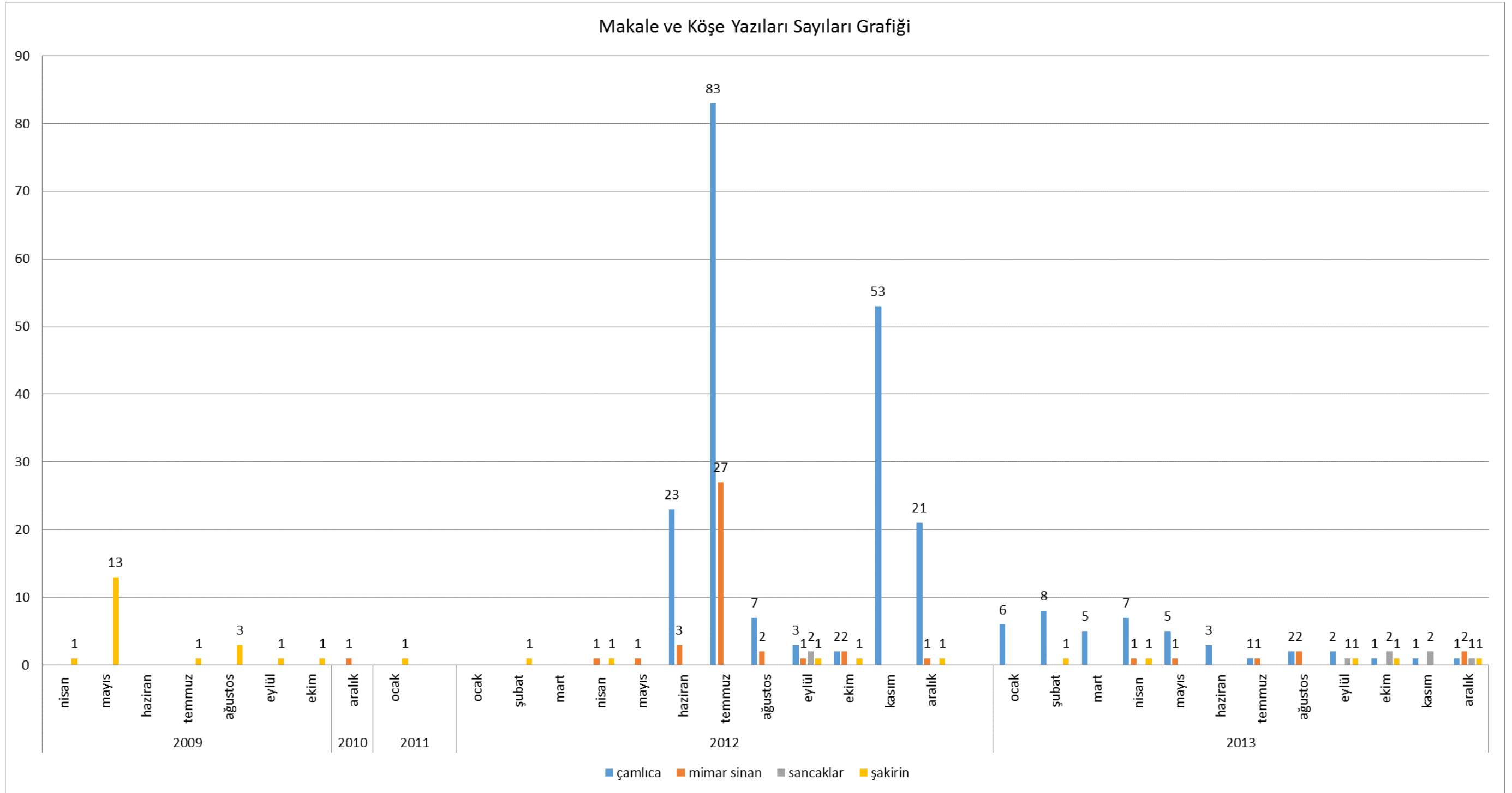
¹⁸⁹ Ahmet Hakan Coşkun, "İstanbul Modern' tadında bir cami", *Hürriyet Gazetesi*, 10.05.2009.

¹⁹⁰ Ali Saydam, "Camiler Dekoratörleriyle Değil, Mimarlarıyla Anılır", *Akşam Gazetesi*, 15.05.2009.

fazla mimarlık bilgi alanından konuşulan metin oranına Sancaklar Camii sahiptir. Bu metinlerde, cami hakkında konuşulurken, diğer taraftan da “star”lık üzerinden konuşulduğu gerçeğiyle karşılaşılır.

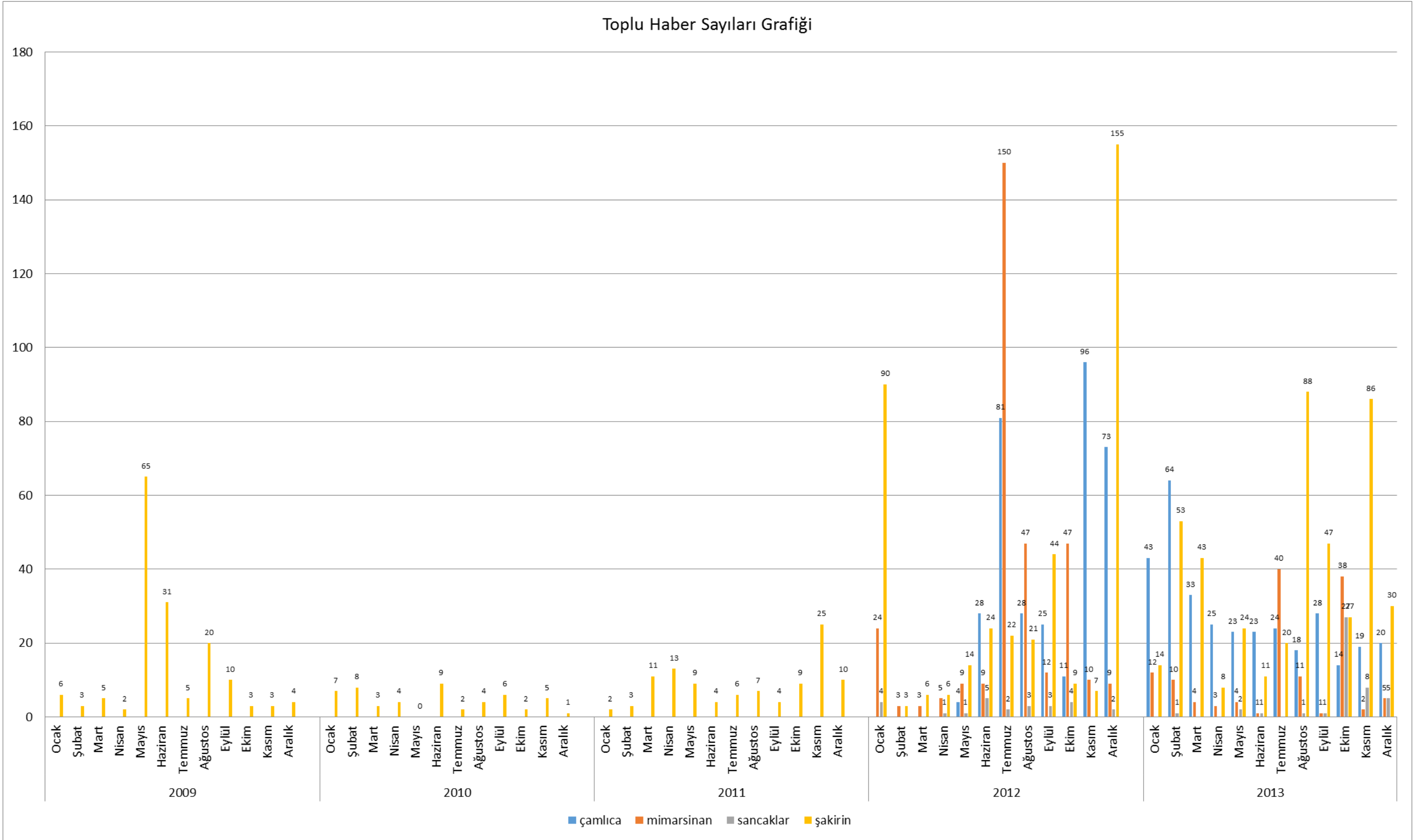
Cami tartışmaları, bu önermenin bozulacağı istisnalara sahiptir. Fakat neredeyse bütün yazarlar, cami mimarlığı üzerinden konuşmaya başladığı andan itibaren tarihsel referanslardan koparak konuşamaz. Örneğin: Cami tartışmalarındaki söylemler için ana referans noktalarından Osmanlı, yine benzer bir tahayyül-gerçeklik değiş tokuşu yapılmış, sanki bir üslup bütünlüğü varmış gibi kabul edilmiştir. Cami, böyle bütünlüklerin en belirgin olarak görülebileceği bir mekândır. Cami tartışmaları bu kabullerden sıyrılıp, ancak ve ancak konuşulanların hakikat değil, birer politiklik olduğu gerçeğiyle karşılaştığı anda kendi sağlıklı tartışma güzergâhını yakalayabilir.

4. Ek Tablolar

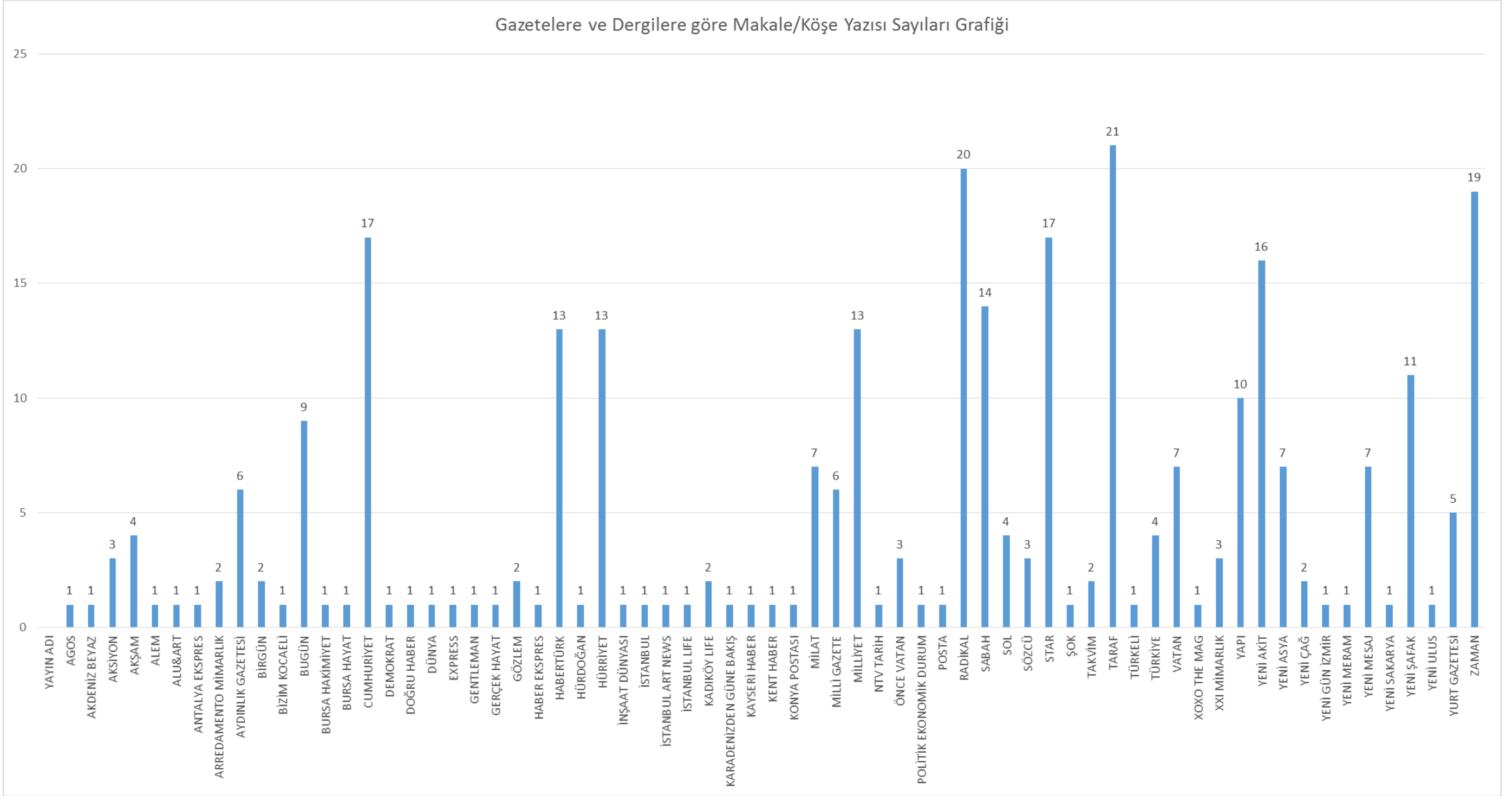

Ek Tablo 1 Makale ve Köşe Yazıları Sayıları Toplu Grafiği

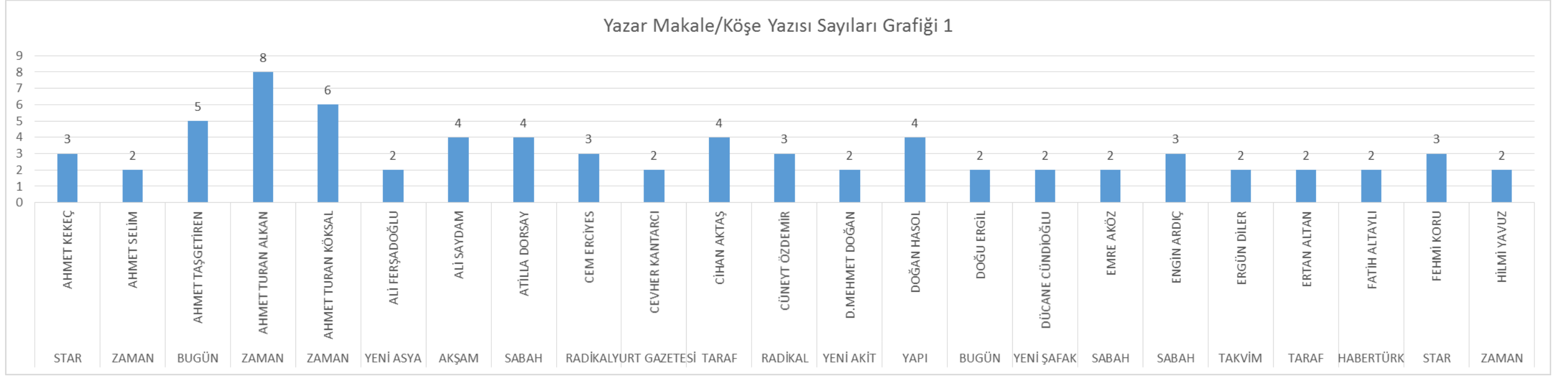
Toplu Haber Sayıları Grafiği

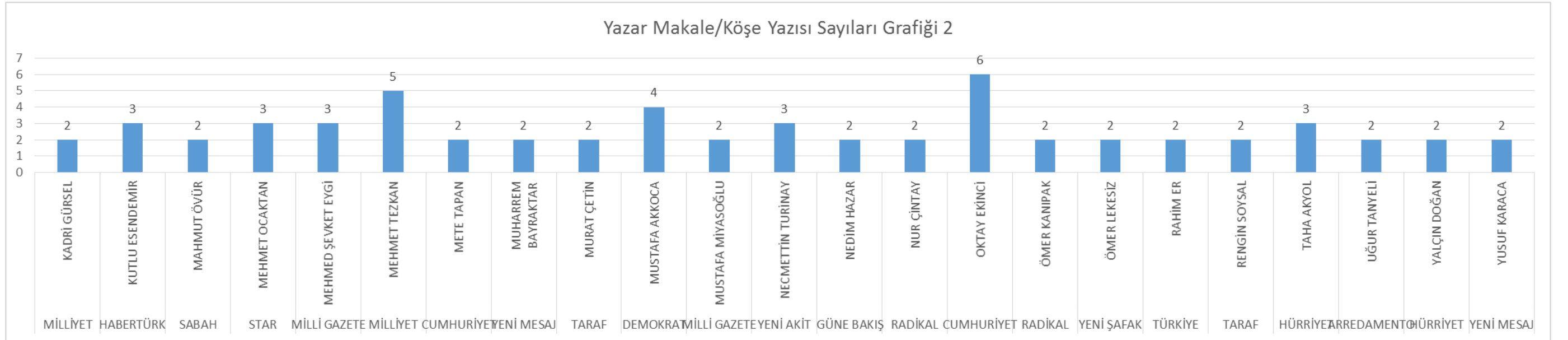
Ek Tablo 2 Haber Sayıları Toplu Grafiği

Ek Tablo 3 Gazete ve Dergilerin Makale/Köşe Yazısı Sayıları Grafiği

Ek Tablo 4 Birden Fazla Metin Kaleme Almış Yazar Makale/Köşe Yazısı Sayıları Grafiği 1

Ek Tablo 5 Birden Fazla Metin Kaleme Almış Yazar Makale/Köşe Yazısı Sayıları Grafiği 2

5. Kaynakça

5.1 Genel Kaynakça

A. Ömer Türkeş, “Muhafazakar Romanlarda Muhafaza Edilen Neydi?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kitaplığı, Muhafazakarlık* Cilt 5, İstanbul, 2003.

Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2003.

Ahmet Davutoğlu, Medeniyetler Arası Etkileşim ve Klasikler”, *Medeniyet ve Klasik*, Hrz. Halit Özkan, Nurullah Ardiç, Alim Arlı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.

Ahmet Kocaman, *Söylem Üzerine*, Metu Press, Ankara, 2003.

Ali Utku, *Wittgenstein Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*, Doğubatı, Ankara, 2014, s.109.

Beşir Ayvazoğlu, *Türk Muhafazakarlığının Kültürel Kuruluşu, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kitaplığı, Muhafazakarlık*, Cilt 5, İstanbul, 2003.

Bülent Tanju, “Asıl Yakan Temsiliyet”, *Bir Bienal Bir Bilanço; 10. Uluslararası İstanbul Bienali*, Çekirdek Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Cari G. Jung, *İnsanlar ve Semboller*, Ali Nihat Babaoğlu (çev.), Okuyan Us Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Cevat Fehmi Başkut, *Gazetecilik*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1952.

Edibe Sözen, *Söylem Belirsizlik Mübadele Bilgi Güç ve Refleksitivite*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, İstanbul, 2014.

Edward S. Herman, Noam Chomsky, *Rızanın İmalatı*, Ender Abadoğlu(çev.), Bgst Yayınları, İstanbul, 2012.

- Emin Selçuk Taşar, “Sedad Hakkı Eldem Üzerinden Cumhuriyet’in Erken Dönem Mimarlık Denemeleri ve İdeolojik Mekan Kurgusu Üzerine”, *Uluslararası Cumhuriyet’ten Günümüze Şehir ve Şehircilik*, Ankara, 2014.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 1. cilt, 1. kitap*, Hzr: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- H. Hüseyin Akkaş, “Muhafazakar Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.5, sayı 2, Aralık 2003.
- Halil İbrahim Düzenli, *Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risâle-i Mi'mâriyye üzerinden 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon, 2009.
- Halil İbrahim Düzenli, *Mimari Otonomi ve Medeniyet Ben-İdraki Kavramları Bağlamında Turgut Cansever Projelerinde Biçim İşlev Yapı ve Anlam Analizleri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2005.
- Hilal Çelik, Halil Ekşi, “Söylem Analizi”, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, İstanbul, 2008, sayı 27.
- Ian Fraser, *Hegel ve Marks İhtiyaç Kavramı*, Beyza Sumer Aydaş(çev.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- İbrahim Kalın, “Bir Klasik, Nasıl Olur? Klasiklerin Anlam ve İşlevi Üzerine”, *Medeniyet ve Klasik*, Hz. Halit Özkan, Nurullah Ardic, Alim Arlı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.
- İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2005.
- İsmail Tunalı, *Estetik*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

- Jacques Derrida, *Önemsizin Arkeolojisi*, Ali Utku, Mukadder Erkan(çev.), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Jean Baudrillard, *Anahtar Sözcükler*, Oğuz Adanır, Leyla Yıldırım (çev.), Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.
- Jean Baudrillard, *Nesnelerin sistemi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Jean Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, Oğuz Adanır, Aslı Karamollaoğlu (çev.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Oğuz Adanır (çev.) Doğubatı, Ankara, 2003.
- Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Oğuz Adanır (çev.) Doğubatı, Ankara, 2010.
- Jean Baudrillard, *Siyah 'An'lar*, Ayşegül Sönmez (çev.), Nami Başer (yay. haz.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- John Berger, *Görme Biçimleri*, Yurdanur Salman (çev.), Metis Yayınları, İstanbul, 1995.
- John O'Neil, *Piyasada Gazetecilik Yapmak, Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, Der: Andrew Besley, Ruth Chadwick, Nurçay Türkoğlu (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.
- Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- Michael Kuyucu, *Türkiye'de Medya Ekonomisi*, Esen Kitap, İstanbul, 2012.
- Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, Işık Ergüden, Osman Akınhay (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

- Mike Gane, *Radikal Belirsizlik*, Ali Utku, Serhat Toker (çev.), De Ki Basım Yayım, Ankara, 2008.
- Murat Belge, “Muhafazakarlık Üzerine, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kitaplığı”, *Muhafazakarlık*, Cilt 5, İstanbul, 2003.
- Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.
- Ömer İskender Tuluk, Halil İbrahim Düzenli, Evrim Düzenli, “Osmanlıda Fetih Sonrası Dinsel Mekanı Camileştirme Anlayışı: Trabzon Örneği (1461-1665)”, *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2010, s. 93-118.
- Ömer Özer, *Haber Söylem İdeoloji*, Literatürk, Konya, 2011.
- Recep Yılmaz, “Medya Aracılığı ile Toplumsal Belleğin İnşası”, *1. Ulusal Toplumsal Bellek ve Medya Paneli*, Beykent Üniversitesi, 2014.
- Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, Mehmet Rıfat, Sema Rıfat (çev.), Kaf Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Roland Barthes, *Yazı ve Yorum*, Tahsin Yücel (çev.), Metis Yayınları, İstanbul, 1990.
- Selçuk Mülayim, “Antik'ten Bugüne Klasik Anlayışları”, *Sanat ve Klasik*, Hz. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006.
- Şener Büyüköztürk, Ömay Çokluk, Nilgün Köklü, *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, Pagem Akademi, 2012.
- Türker Baş, Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 25
- Uğur Tanyeli, “Söylem ve Kuram: Mimari Bilgi Alanının Sınırlarını çizmek”, *Mimarlık Dergisi*, sayı 5, 1999.

Uğur Tanyeli, *Rüya, İnşa, İtiraz Mimari Eleştiri Metinleri*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Yalçın Akdoğan, *Görsel İktidar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

5.2 Cami Hakkında Süreli Yayınlar Kaynakçası

A. Muzaffer Tunçağ, “Cami ile Göz Boyamak”, *Gözlem Gazetesi*, 04.08.2012, s. 9.

Abdullah Eraçıkbaş, “İstanbul Biterken...”, *Yeni Asya Gazetesi*, 19.04.2013, s. 8.

Abdullah Tekin, “Baş Nereye Giderse...”, *Milliyet Akdeniz Ek*, 05.12.2012, s. 5.

Abdurrahim Boynukalın, “Batının İlmî, Doğu'nun Görgüsüzü, Hayalperesti, Romantiği”, *Milat Gazetesi*, 10.07.2012, s. 10.

Abdurrahman Dilipak, “Cami Tartışması, Ak Parti + Has Parti=?”, *Yeni Akit Gazetesi*, 16.07.2012, s. 11.

Ahmet Fatih Erturan, “Dünyanın En Modern Camii Payitahta Tepeden Bakacak”, *Star Gazetesi*, 25.07.2012, s. 14.

Ahmet Hakan Coşkun, “İstanbul Modern' tadında bir cami”, *Hürriyet Gazetesi*, 10.05.2009.

Ahmet Hakan, “Mimari Geleneksel, Avizeler Postmodern, Şadırvan Devrimci”, *Hürriyet Gazetesi*, 24.07.2012, s. 1.

Ahmet İnel, “Çamlıca'ya Cami İnşasından Ürpermek”, *Radikal Gazetesi*, 12.06.2012, s. 5.

Ahmet Kekeç, “Cahil, Kurnaz, İkiyüzlü”, *Star Gazetesi*, 07.07.2012, s. 2.

Ahmet Kekeç, “Sen de 'Batı'nın Çakmasıydın”, *Star Gazetesi*, 19.11.2012, s. 2.

- Ahmet Kekeç, “Sen Yahya Kemal'i Önce Patronuna Okut”, *Star Gazetesi*, 24.07.2012, s. 2.
- Ahmet Selim, “İstanbul ve Çamlıca”, *Zaman Gazetesi*, 28.06.2012, s. 23.
- Ahmet Selim, “Muhteşem Sadelik, Vakur İhtişam, Müşfik Mehabet”, *Zaman Gazetesi*, 26.07.2012, s. 25.
- Ahmet Taşgetiren, “Bir Öcalan Analizi”, *Bugün Gazetesi*, 21.11.2012, s. 11.
- Ahmet Taşgetiren, “Camiden Öte Bir Tartışma”, *Bugün Gazetesi*, 24.06.2012, s. 20.
- Ahmet Taşgetiren, “Camilerin Hüznüne Bakarak...”, *Bugün Gazetesi*, 22.07.2012, s. 12.
- Ahmet Taşgetiren, “Din mi, O da ne ki?”, *Bugün Gazetesi*, 11.07.2012, s. 11.
- Ahmet Taşgetiren, “Erdoğan, Doğup Büyüdüğü İstanbul'u Korumak İstiyor”, *Yeni Akit Gazetesi*, 23.07.2012, s. 13.
- Ahmet Tezcan, “Kaber Revakları Çamlıca'ya”, *Sabah Ankara Ek*, 23.07.2012, s. 8.
- Ahmet Turan Alkan, “İkaz”, *Aksiyon Dergisi*, 19.11.2012, s. 24.
- Ahmet Turan Alkan, “Parayla Güzellik Olmaz: Şakirin Camii'ne Tenkidçi Bakış”, *Aksiyon Dergisi*, 18.05.2009, s. 14.
- Ahmet Turan Alkan, “Bundan Böyle Derneğin İş Zor!”, *Zaman Gazetesi*, 17.11.2012, s. 23.
- Ahmet Turan Alkan, “Rant Ya Hu!..”, *Zaman Gazetesi*, 20.04.2013, s. 23.
- Ahmet Turan Alkan, “Usûl, Esası Böyle Dövüyor İşte...”, *Zaman Gazetesi*, 25.07.2012, s. 27.
- Ahmet Turan Alkan, “Fetva”, *Zaman Avrupa Ek*, 09.07.2012, s. 17.

- Ahmet Turan Alkan, “Başbakan'ı Severim; Çamlıca'yı daha çok Severim”, *Zaman Pazar Ek*, 10.06.2012, s. 3.
- Ahmet Turan Alkan, “Sancaklar Camii'ni Niçin Eleştiriyorum?”, *Zaman Pazar Ek*, 03.11.2013, s. 4.
- Ahmet Turan Köksal, “Erdoğan'ın Mimari Tercihleri”, *Radikal Gazetesi*, 21.06.2013, s. 17.
- Ahmet Turan Köksal, “Cami Mimarisi İçin 'Yarışma' İmtihanımız”, *Zaman Gazetesi*, 25.11.2012, s. 24.
- Ahmet Turan Köksal, “Günümüz Camisini Düşünmek”, *Zaman Gazetesi*, 08.06.2012, s. 26.
- Ahmet Turan Köksal, “Selçuklu-Osmanlı Sentezini Aşmak”, *Zaman Gazetesi*, 07.04.2013, s. 22.
- Ahmet Turan Köksal, “Yarışmalar ve Camiler”, *Zaman Gazetesi*, 03.08.2012, s. 26.
- Ahmet Turan Köksal, “Yeni bir Cami Mimarisi”, *Zaman Gazetesi*, 27.11.2013, s. 20.
- Ahmet Zeki Gayberi, “Silüeti Bozmaz, Anten!”, *Millat Gazetesi*, 07.07.2012, s. 11.
- Ali Adıgüzel, “Muhafazakarlığın Simgesi”, *Sol Gazetesi*, 18.11.2012, s. 5.
- Ali Atıf Bir, “Cami Yeri Seçimi Önemli” *Bugün Gazetesi*, 22.07.2012, s. 8.
- Ali Büyükçapar, “Cami Mimarlığında Mütevazılık”, *Milli Gazete*, 24.09.2012, s. 14.
- Ali Ferşadoğlu, “Camiden Ziyade Cemaat Yapmak Lazım!”, *Yeni Asya Gazetesi*, 10.07.2012, s. 5.
- Ali Ferşadoğlu, “Gulgü'yü Bilmeyeler Çamlıca'ya Cami İsterse!”, *Yeni Asya Gazetesi*, 07.07.2012, s. 5.
- Ali Saydam, “Camiler Dekoratörleriyle Değil, Mimarlarıyla Anılır”, *Akşam Gazetesi*, 15.05.2009, s. 16.

- Ali Saydam, “Teşekkürler Zeynep Hanım!..”, *Akşam Gazetesi*, 17.05.2009, s. 11.
- Ali Saydam, “Zeynep Hanım'a Tevazu Yakışır”, *Akşam Gazetesi*, 10.05.2009, s. 18.
- Ali Saydam, “Çamlıca İçin 5 Küçük Anahtar!..”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 24.11.2012, s. 4.
- Andrew Finkel, “Toki'nin Babil Kuleleri”, *Taraf Gazetesi*, 25.11.2012, s. 2.
- Arslan Tekin, “Allah'ını Seven Para Vermesin!”, *Yeni Çağ Gazetesi*, 10.07.2012, s. 11.
- Asım Yenihaber, “Tayyip Bey Mimar Sinan'ını Arıyor!”, *Yeni Akit Gazetesi*, 22.07.2012, s. 2.
- Atakan Yavuz, “İstanbul'u Kim Alacak?”, *Gerçek Hayat Dergisi*, 02.12.2013, s. 7.
- Atilla Dorsay, “Cami, Kilise Ve İnanç Özgürlüğü”, *Sabah Gazetesi*, 25.06.2012, s. 6.
- Atilla Dorsay, “İstanbul'dan Çıkarılacak Dersler”, *Sabah Gazetesi*, 26.11.2012, s. 2.
- Atilla Dorsay, “Taksim, Çamlıca ve James Bond Potpurisi”, *Sabah Gazetesi*, 19.11.2012, s. 2.
- Atilla Dorsay, “Camilerimiz ve Ben”, *Sabah Cuma Ek*, 15.05.2009, s. 2.
- Ayhan Demir, “Çamlıca Camii Meselesi...”, *Yeni Akit Gazetesi*, 27.11.2012, s. 18.
- Ayşe Böhürler, “Sanatlı mı Bu İş Şimdi?”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 24.11.2012, s. 10.
- Bayram Coşkun, “Akp Yeşilköy'e Kilise Yapıyor”, *Yeni Mesaj Gazetesi*, 14.12.2012, s. 2.
- Behruz Çinici, “Şakirin'in Mimarisi Cami Adabına Aykırı”, *Habertürk İstanbul Ek*, 09.07.2009, s. 1.
- Beşir Ayvazoğlu, “Mimar Sinan Camii”, *Zaman Gazetesi*, 26.07.2012, s. 23.
- Bozkurt Güvenç, “Çamlıca'ya Büyük Cami!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12.06.2012, s. 2.

- Burak Killoğlu, “İstanbul Dokusunu Kaybediyor”, *Milli Gazete*, 17.06.2012, s. 4.
- Burak Kuru, “Dünya Bu Camiyi Konuşuyor”, *Radikal Gazetesi*, 13.10.2013, s. 1.
- Burcu Özbek, “Şakirin Camii”, İstanbul Lıfe Dergisi, 01.09.2009, s. 128.
- Burhan Özfatura, “Alarm Zilleri...”, *Gözlem Gazetesi*, 14.07.2012, s. 11.
- Bülent Onur Şahin, “Çamlıca'ya Jet Hızında Mimar”, *Taraf Gazetesi*, 24.07.2012, s. 4.
- Can Ataklı, “Neden Güzel Cami Yapamıyoruz?”, *Vatan Gazetesi*, 11.07.2012, s. 18.
- Can Dündar, “Kostüm Müslümanlığı”, *Milliyet Gazetesi*, 05.07.2012, s. 13.
- Cem Erciyes, “Siparişı Verenin Hiç mi Kabahati Yok”, *Radikal Gazetesi*, 21.07.2012, s. 33.
- Cem Erciyes, “Talimatla Kültür Yılı”, *Radikal Gazetesi*, 29.12.2012, s. 37.
- Cem Erciyes, “Mimar Sinan ve Patronları”, *Radikal Kitap Ek*, 27.09.2013, s. 1.
- Cemal Kafadar, “Haliç Metro Köprüsü Uykularını Kaçırıyor”, *Taraf Gazetesi*, 09.01.2013, s. 1.
- Cenay Toprakkaya, “Çamlıca Camii”, Kadıköy Lıfe Dergisi, 01.12.2013, s. 40.
- Cevher Kantarcı, “Böbürlenme!”, *Yurt Gazetesi*, 02.06.2012, s. 3.
- Cevher Kantarcı, “Hünkar Mahfili”, *Yurt Gazetesi*, 25.07.2012, s. 3.
- Cihan Aktaş, “Çamlıca Camii ve İnce Bağlantılar”, *Taraf Gazetesi*, 26.11.2012, s. 16.
- Cihan Aktaş, “İssız Cami' Kimin Projesi”, *Taraf Gazetesi*, 02.08.2012, s. 16.
- Cihan Aktaş, “İnşaat Tozunun Kara Büyüsü”, *Taraf Gazetesi*, 20.12.2012, s. 16.
- Cihan Aktaş, “Tavır, Nostalji, Cündioğlu”, *Taraf Gazetesi*, 04.02.2013, s. 16.

Cihat Zafer, “Yeni Anayasa Madde 1: İnsan Olunacak”, *Yeni Sakarya Gazetesi*, 28.02.2013, s. 6.

Cüneyt Özdemir, “Çakma Çamlıca Camii”, *Radikal Gazetesi*, 18.11.2012, s. 18.

Cüneyt Özdemir, “Görkemli Recep Tayyip Erdoğan Camii Bu Mu Olmalı?”, *Radikal Gazetesi*, 20.11.2012, s. 8.

Cüneyt Özdemir, “Türk Ateistler için Minimalist Bir Cami”, *Radikal Gazetesi*, 29.12.2013, s. 8.

Çilem Kaya, Mimarlar Camiler için Biraraya Geldi”, *Hürriyet Emlak Ek*, 07.10.2012, s. 1.

D.Mehmet Doğan, “Çamlıca Camii Şerifi”, *Yeni Akit Gazetesi*, 11.07.2012, s. 2.

D.Mehmet Doğan, “Caminin “Dev'i!””, *Yeni Akit Gazetesi*, 31.05.2012, s. 4.

Devrim İnce, “İnşaat Ya Resulullah/Mücahitler Meteahhit Olurken”, *Habertürk Egesi Ek*, 21.02.2013, s. 5.

Dilhan Hız, “O Bir Kent Duayeni: Prof.Dr. Ahmet Vefik Alp”, *Kadıköy Lıfe Dergisi*, 01.07.2013, s. 54.

Doğan Hasol, “Çamlıca'ya Camii'nin Düşündükleri”, *Yapı Dergisi*, 01.07.2012, s. 6.

Doğan Hasol, “Olaylar-Yorumlar”, *Yapı Dergisi*, 01.09.2012, s. 6.

Doğan Hasol, “Taksim Cumhuriyet Meydanı ve Çamlıca Camisi'nin Düşündükleri”, *Yapı Dergisi*, 01.12.2012, s. 6.

Doğu Ergil, “Bir Bardak Suda...”, *Bugün Gazetesi*, 02.12.2012, s. 4.

Doğu Ergil, “Uygarlık, Estetik ve Çamlıca”, *Bugün Gazetesi*, 03.03.2013, s. 13.

Dücan Cündioğlu, “Çamlıca için Yakarış”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 22.11.2012, s. 1.

- Düccane Cündioğlu, “Şakirin Camii'nin ne 'Espri'si Var?”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 10.05.2009, s. 20.
- Elif Çakır, Çamlıcadan Bakınca, *Star Gazetesi*, 08.07.2012, s. 14.
- Emeti Saruhan, “Şakirin'in Mimarı Şakirin'den Muzdarip”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 12.02.2012, s. 1.
- Emine Ucak Erdoğan, “İstanbul'a Muhafazakâr Olmak”, *Zaman Gazetesi*, 14.07.2012, s. 20.
- Emre Aköz, “Çamlıca Camii'nin Simgesel Değeri”, *Sabah Gazetesi*, 26.07.2012, s. 6.
- Emre Aköz, “Sanat: Yapanda mı, Yapılanda mı?”, *Sabah Gazetesi*, 21.04.2012, s. 34.
- Emre Arolat, “Adına Bad-I Saba Dedim”, *Hürriyet Ek*, 28.01.2013, s. 22.
- Engin Akyürek, “Çamlıca Camisi: Sanat Yapıtı mı, Siyasal Proje Mi?”, *Sol Gazetesi*, 05.12.2012, s. 1.
- Engin Ardıç, “Demek ki Yapılamıyor”, *Sabah Gazetesi*, 19.11.2012, s. 3.
- Engin Ardıç, “Huysuz İhtiyarlar”, *Sabah Gazetesi*, 13.07.2012, s. 3.
- Engin Ardıç, “Engin Ardıç, Can Dünder ve Avanesine Ders Verdi”, *Yeni Akit Gazetesi*, 07.07.2012, s. 13.
- Enis Kortan, “Bir Milliyet Klasığı”, *Milliyet Gazetesi*, 12.04.2013, s. 1.
- Enver Gülsen, “Camilerimizin Kurulduğu Toprak”, *Milat Gazetesi*, 30.07.2012, s. 14.
- Ergün Diler, “Büyük Aşk”, *Takvim Gazetesi*, 22.07.2012, s. 1.
- Ergün Diler, Çamlıca, Cami Ve Uğur Mumcu, *Takvim Gazetesi*, 04.12.2012, s. 1.

Erkan Aktuğ, “Çamlıca'ya Cami için 'Acele' Yarışma”, *Radikal Gazetesi*, 25.07.2012, s. 31.

Ertan Altan, “İstanbul'un Yeni Camilere İhtiyacı Yok”, *Taraf Gazetesi*, 26.11.2012, s. 4.

Ertan Altan, “Ülkem için Bir Kâbus gibi”, *Taraf Gazetesi*, 24.11.2012, s. 1.

Fadime Özkan, Çamlıca'ya Cami, Meclis'e Cemevi, *Star Gazetesi*, 11.07.2012, s. 17.

Faruk Çakır, “Çamlıca'dan Önce Taksim'e Yapılsın!”, *Yeni Asya Gazetesi*, 01.06.2012, s. 8.

Faruk Köse, “Camiye mi İhtiyaç Var, Müslümana mı?”, *Yeni Akit Gazetesi*, 08.07.2012, s. 4.

Fatih Altaylı, “Ağabey Kalmak için”, *Habertürk Gazetesi*, 23.11.2012, s. 19.

Fatih Altaylı, “Çakma Sinancıklar”, *Habertürk Gazetesi*, 21.11.2012, s. 15.

Fatma Aksu, “Arap Dünyası Camilerini Ona Yaptırıyor”, *Hürriyet Pazar Ek*, 09.12.2012, s. 18.

Fehmi Kuru, “Tayyip Erdoğan'a Yakışır Bir Cami için”, *Star Gazetesi*, 21.02.2013, s. 3.

Fehmi Kuru, “Tepeler Bazen Tefekkür içindir”, *Star Gazetesi*, 06.07.2012, s. 3.

Fehmi Kuru, “‘Ülkem Kaybetti' diye Seviniyorlar”, *Star Gazetesi*, 24.11.2012, s. 3.

Ferhat Kentel, “Betoncuların Dini”, *Taraf Gazetesi*, 05.01.2013, s. 3.

Gökhan Tan, “Erdoğan Silueti”, *Radikal İki Ek*, 15.07.2012, s. 8.

Gülây Göktürk, “Taksim'e ya da Çamlıca'ya Cami”, *Bugün Gazetesi*, 07.07.2012, s. 13.

Gülşenay Börekçi, “Çamlıca Camii de Gökdelendir“, *Habertürk Pazar Ek*, 19.05.2013, s. 15.

Güntay Şimşek, “Boş Geçmeyelim“, *Habertürk Gazetesi*, 30.08.2012, s. 12.

Gürkan Ateş, “Çamlıca Camisi'ne Estetik Eleştiri“, *Milliyet Gazetesi*, 05.07.2012, s. 1.

H. Hümeysra Şahin, “Yeni Türkiye'nin Mikro Hikayeleri“, *Star Açık Görüş Ek*, 11.08.2013, s. 6.

H.Hakkı Özsoy, “Şakirin Camii“, *Türkeli Gazetesi*, 25.01.2011, s. 2.

Hadi Türkmen, “İşte Burası Türkiye“, *Politik Ekonomik Durum Gazetesi*, 01.09.2012, s. 3.

Hakan Gülseven, “Camiler Yükseliyor Camiler!“, *Yurt Gazetesi Gazetesi*, 05.12.2012, s. 8.

Hande Zeyrek, “Fatih Fethetti, Akp Katletti“, *Sözcü Gazetesi*, 29.05.2013, s. 1.

Hasan Aksay, “Çamlıca Camii ve Heyecan Katan Çizgiler“, *Yeni Akit Gazetesi*, 23.07.2012, s. 2.

Hasan Karakaya, “Tayyip Erdoğan Olmasa“, *Yeni Akit Gazetesi*, 21.07.2012, s. 9.

Hasan Pehlivan, “Çamlıca'nın 7. Minaresi“, *Taraf Gazetesi*, 23.11.2012, s. 9.

Hasan Sabaz, “Camiye Karşımış!“, *Doğru Haber Gazetesi*, 15.06.2012, s. 7.

Hasan Subaşı, “Silüeti Bozmaz, Anten!“, *Sabah Antalya Akdeniz Ek*, 24.07.2012, s. 2.

Hıdır Geviş, “Rtük Üyeleri Lezbiyen Çifte Misafir Olur mu“, *Taraf Gazetesi*, 07.12.2012, s. 14.

Hikmet Çetinkaya, “Mimar Sinan, Cami, Özgürlük Ve Din...“, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12.12.2010, s. 9.

Hilmi Yavuz, “‘İslam Estetiği' ve 'Türk Oryantalizmi’”, *Zaman Gazetesi*, 28.11.2012, s. 21.

Hilmi Yavuz, “‘İstanbul mu? O Nerde?’”, *Zaman Gazetesi*, 20.03.2013, s. 19.

Hulusi Yavaşlar, “‘İslam Coğrafyasında Kan Ve Gözyaşı Aktırılmasın...’”, *İstanbul Gazetesi*, 21.07.2012, s. 5.

Hüseyin Kulaoğlu, “‘İstanbul'un çok Camiye İhtiyacı var’”, *Yeni Akit Gazetesi*, 19.07.2012, s. 2.

İbrahim Ekinci, “‘Çimentoculardan Çevre için 250 Milyon Euroluk Yatırım’”, *Dünya Gazetesi*, 05.06.2013, s. 1.

İbrahim Kiras, “‘Çamlıca Camii’”, *Star Gazetesi*, 06.07.2012, s. 13.

İhsan Özkes, “‘Vıp Haccı’”, *Yeni Ulus Gazetesi*, 26.10.2012, s. 8.

İpek İzci, “‘Türkiye'nin En Uzun Mimarlık Tartışması’”, *Radikal Gazetesi*, 27.06.2012, s. 29.

İpek Özbey, “‘10 Soruda Çamlıca Camii’”, *Hürriyet Pazar Ek*, 25.11.2012, s. 14.

İsa Tatlıcan, “‘3 Tartışma, 3 Cami’”, *Milat Gazetesi*, 29.11.2012, s. 5.

İsmail Ruhlukürkçü, “‘Çamlıca Camii Yarışması...’”, *Kayseri Haber Gazetesi*, 03.12.2012, s. 2.

İsmet Özçelik, “‘Akp Camilerde de 'Sınıf' Yarattı’”, *Aydınlık Gazetesi*, 22.07.2012, s. 1.

Jülide Güngör, “‘Kerkük'ün Anadolu'nun Bir Parçası Olduğunu Herkese Anlatmak İstedim’”, *Zaman Gazetesi*, 26.08.2013, s. 17.

Kaan Özbek, “‘Bir Adın Daha!’”, *Şok Gazetesi*, 24.05.2013, s. 5.

Kadir Cangızbay, “‘Şişmece Şişirmece: Betondan Sultan Ahmet’”, *Birgün Gazetesi*, 25.11.2012, s. 7.

- Kadri Gürsel, “İstanbul'un Her Yerinden Görülecek...”, *Milliyet Gazetesi*, 12.07.2012, s. 19.
- Kadri Gürsel, “O Abidenin Ömrü Betonun ki Kadar”, *Milliyet Gazetesi*, 25.11.2012, s. 27.
- Kazım Güleçyüz, “Cami Tartışması ve Ayasofya”, *Yeni Asya Gazetesi*, 07.06.2012, s. 9.
- Koray Gümüş, “Kapitalizme Güncel Sanat Aşısı”, *XXI Mimarlık Dergisi*, 01.07.2012, s. 28.
- Kurtul Altuğ, “Neden Çamlıca'ya Cami ?”, *Aydınlık Gazetesi*, 02.06.2012, s. 3.
- Kutlu Esendemir, “Cemevi Olsa Yer Yarılmaz”, *Habertürk Gazetesi*, 23.07.2012, s. 1.
- Kutlu Esendemir, “Çamlıca'ya Sembol Olacak Çağdaş Bir Cami Yapmalı”, *Habertürk Gazetesi*, 26.11.2012, s. 7.
- Kutlu Esendemir, “Mimar Alp: Şehirleşmede Sınıfta Kaldık, Paçozlaştık”, *Habertürk Gazetesi*, 15.04.2013, s. 6.
- Kürşat Başar, “Çamlıca”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27.11.2012, s. 12.
- M.Latif Salihoğlu, “Milletin ve Hükümetin Gündemi”, *Yeni Asya Gazetesi*, 02.06.2012, s. 5.
- Maaz İbrahimioğlu, “Çamlıca'da Cami Coşkusu”, *Milat Gazetesi*, 06.02.2013, s. 12.
- Mahmut Övür, “Chp'de Yerel Seçim 'Operasyonu'”, *Sabah Gazetesi*, 13.07.2013, s. 32.
- Mahmut Övür, “Çamlıca'ya Cami ama Nasıl?”, *Sabah Gazetesi*, 18.11.2012, s. 22.
- Mehmed Şevket Eygi, “Çamlıca Camii Güzel Olacak mı?”, *Milli Gazete Gazetesi*, 29.11.2012, s. 3.

Mehmet Baransu, “Neyleyim Namazsız Camiyi”, *Taraf Gazetesi*, 16.07.2012, s. 13.

Mehmet Çubuk, “Neden Çamlıca'ya Dev Cami?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20.02.2013, s. 2.

Mehmet Doğan, “Çamlıca'da Yedi Minare!”, *Yeni Akit Gazetesi*, 21.11.2012, s. 4.

Mehmet Kara, “Fethin Sembolü Hala Mahzun...”, *Yeni Asya Gazetesi*, 25.05.2013, s. 9.

Mehmet Nezir Gül, “Çamlıca Camii”, *Milat Gazetesi*, 10.07.2012, s. 15.

Mehmet Ocaktan, “Çamlıca Camiine Karşı Çıkararak Sola Yaranamazsınız”, *Star Gazetesi*, 27.11.2012, s. 15.

Mehmet Ocaktan, “Çamlıca'da Camiye Karşı Çıkan Laikçiler Radikallere Sığındı”, *Star Gazetesi*, 10.07.2012, s. 15.

Mehmet Ocaktan, Erdoğan, “Necip Fazıl'ı da Bilir Yahya Kemal'i de”, *Star Gazetesi*, 24.07.2012, s. 15.

Mehmet Şarkışla, “Şehre Dair Hoşbeş”, *Hürdoğan Gazetesi*, 03.08.2012, s. 2.

Mehmet Şevket Eygi, “Ayasofya İbadete Açılırsa Duvarları Deleriz, İğrenç Ve Korkunç Hoparlörler Asarız”, *Ntv Tarih Dergisi*, 01.07.2012, s. 38.

Mehmet Şevket Eygi, “Şakirin Camii İyi Niyetli Bir Çaba Ama Tam Olarak Olmuş Diyemeyiz”, *Vatan Pazar Ek*, 24.05.2009, s. 1.

Mehmet Tezkan, “Seçmen Hep Sahada Olacak”, *Bursa Hakimiyet Gazetesi*, 20.11.2012, s. 3.

Mehmet Tezkan, “Başbakan'ın Hedefi Yüzde 50'De Kalmak”, *Milliyet Gazetesi*, 29.11.2012, s. 7.

Mehmet Tezkan, “Cuma Camii Yapılır Selatin Cami Yapılamaz”, *Milliyet Gazetesi*, 22.07.2012, s. 5.

- Mehmet Tezkan, “Dindarların Camiye Bakışı”, *Milliyet Gazetesi*, 11.07.2012, s. 5.
- Mehmet Tezkan, “Çamlıca Camisi'nin Mimarı Kim”, *Yapı Dergisi*, 01.05.2013, s. 52.
- Mehmet Türker, “Demir Coplu İleri Demokrasi!..”, *Sözcü Gazetesi*, 01.06.2012, s. 4.
- Mehmet Y. Yılmaz, Hiç Olmaza Yanlıştan Dönüldü, *Hürriyet Gazetesi*, 24.07.2012, s. 19.
- Mehpare Evrenol, “Mimari Platform”, *İnşaat Dünyası Dergisi*, 01.12.2012, s. 56.
- Mehveş Evin, “Sultanın Camisi”, *Milliyet Gazetesi*, 23.07.2012, s. 6.
- Melih Aşık, “Çamlıca Camisi”, *Milliyet Gazetesi*, 05.06.2012, s. 13.
- Meryem Koray, “Köyümüz, Büyüklerimiz Ve Tanıklıklarımız!”, *Birgün Gazetesi*, 13.07.2012, s. 8.
- Mete Tapan, “Cami Yapımına Neden Karşı Olalım?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 03.12.2012, s. 14.
- Mete Tapan, “Çamlıca Cami Projesi Yarışması Üzerine”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19.11.2012, s. 15.
- Mimar Osman GÜDÜ, Çamlıca'ya Cami, İstanbul'a İhanettir, *Aydınlık Gazetesi*, 28.11.2012, s. 2.
- Miraç Zeynep Özkartal, “Türk Mimarisinin Camiyle İmtihanı”, *Milliyet Pazar Ek*, 29.07.2012, s. 1.
- Muharrem Bayraktar, “Ayasofya Cami Olmuyor, Çamlıca Verelim!”, *Yeni Mesaj Gazetesi*, 20.06.2012, s. 1.
- Muharrem Bayraktar, “Ben O Camide Namaz Kılmam”, *Yeni Mesaj Gazetesi*, 10.07.2012, s. 6.

- Muharrem Hilmi Şenalp, “Eğer Mimar Sinan Yaşasaydı, Bu Camiyi İnşa Ederdi”, *Star Gazetesi*, 16.07.2012, s. 12.
- Murat Belge, “Cami ve Mimarlık”, *Taraf Gazetesi*, 27.07.2012, s. 3.
- Murat Çetin, “AB'ci Devrimci Erdoğan'dan, Camici Sünni Erdoğan'a...”, *Taraf Gazetesi*, 16.07.2012, s. 9.
- Murat Çetin, “Büyümede Nitelik Yok ise Mimaride Estetik Olur mu”, *Taraf Gazetesi*, 09.07.2012, s. 9.
- Murat Metiner, “Sinan'ın Torunları Kolları Sıvadı”, *Kent Haber Gazetesi*, 25.05.2013, s. 1.
- Murat Sevinç, “Taksim'e de, Çamlıca'ya da Cami!”, *Bursa Hayat Gazetesi*, 29.11.2012, s. 2.
- Mustafa Akkoca, “Bir Kere Daha Çamlıca Cami'i!..”, *Demokrat Gazetesi*, 01.05.2013, s. 4.
- Mustafa Akkoca, “Çamlıca Cami'i Şerifi!..”, *Önce Vatan Gazetesi*, 08.03.2013, s. 4
- Mustafa Akkoca, “Çamlıca Cami'i ve Altın Kubbeli Cami Projesi!..”, *Önce Vatan Gazetesi*, 06.05.2013, s. 4.
- Mustafa E. Erkal, “Batı'da Çok Kültürlülükten Dönüş ve Çamlıca'ya Cami”, *Yeni Çağ Gazetesi*, 08.07.2012, s. 8.
- Mustafa Kutlu, “Cami, Sembol ve Zihniyet”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 08.08.2012, s. 15.
- Mustafa Miyasoğlu, “Camiler Şehri İstanbul”, *Milli Gazete Gazetesi*, 08.07.2012, s. 14.
- Mustafa Miyasoğlu, “Cami Düşmanlığı”, *Yeni Akit Gazetesi*, 10.07.2012, s. 17.
- Mustafa Mutlu, “Battal İlgezdi'nin İlginç Yolculuğu!”, *Vatan Gazetesi*, 26.07.2012, s. 19.

- Mutlu Tönbekici, “Bari Çınarlayın Camilerinizi”, *Vatan Gazetesi*, 17.07.2012, s. 6.
- Muzaffer Arslan, “Sosyete Camii”, *Antalya Ekspres Gazetesi*, 11.05.2009, s. 9.
- Nazlı Ilıcak, “Şakirin Camii”, *Sabah Gazetesi*, 11.05.2009, s. 23.
- Necati Doğru, “Aldatmak!”, *Sözcü Gazetesi*, 28.11.2012, s. 3.
- Necdet Saraç, “Çamlıca'ya “Dev Cami”...”, *Yurt Gazetesi*, 04.06.2012, s. 9.
- Necmettin Durmuş, “Akp'nin Camisi ve Gökdeleni”, *Sol Gazetesi*, 18.08.2013, s. 10.
- Necmettin Turinay, “Çamlıca Camii ve Yeni Kardeşleri”, *Yeni Akit Gazetesi*, 05.07.2012, s. 5.
- Necmettin Turinay, “Şehirler, Camiler ve Kamu Binaları”, *Yeni Akit Gazetesi*, 25.07.2012, s. 5.
- Necmettin Turinay, “Yeni Bir Model: Çamlıca Külliesi”, *Yeni Akit Gazetesi*, 26.07.2012, s. 5.
- Nedim Hazar, “Saçmalıklar Ülkesi”, *Karadenizden Güne Bakış Gazetesi*, 26.07.2012, s. 7.
- Nedim Hazar, “Yükseklik Kompleksi”, *Zaman Gazetesi*, 05.09.2013, s. 19.
- Nevzat Sayın, “Bu Coğrafyanın Şifreleri”, *Xoxo The Mag Dergisi*, 01.12.2013, s. 78.
- Nihal Bengisu Karaca, “Çamlıca'ya Cami: Evet Ama Yetmez!”, *Habertürk Gazetesi*, 08.07.2012, s. 16.
- Nihat Demirkol, “Butik Cami'ye Geline...”, *Hürriyet İzmir Ege Ek*, 20.07.2012, s. 12.
- Nilgün Cerrahoğlu, “Çamlıca'ya Cami ve Bizim Michelangelo...”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21.07.2012, s. 12.

- Nuh Gönültaş, “Millet Sizden Cami Değil Demokratik Anayasa İstiyor!”, *Bugün Gazetesi*, 14.07.2012, s. 12.
- Nur Çintay, “En Tasarım Cami *Bugün* Açılıyor”, *Radikal Gazetesi*, 08.05.2009, s. 2.
- Nur Çintay, “Şakirin Camii ve Mardan Palaca Oteli”, *Radikal Gazetesi*, 25.05.2009, s. 2.
- Oktay Ekinci, “Çamlıca'daki 'Hayal'et!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25.11.2012, s. 14.
- Oktay Ekinci, “Çamlıca'ya Cami Yarışması!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.08.2012, s. 15.
- Oktay Ekinci, “İstanbul için Alarm”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.01.2013, s. 3.
- Oktay Ekinci, “İstanbul Kültüründe Çamlıca”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12.07.2012, s. 15.
- Oktay Ekinci, “Mimar Sinan'ı Anarken 'Mimar Sinan Camisi'!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 08.04.2012, s. 15.
- Oktay Ekinci, “Tapınak Tepede, Cami Şehirde Olur”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20.12.2012, s. 21.
- Orhan Kemal Cengiz, “Özgürlük/Tahakküm Çamlıca Camii”, *Radikal Gazetesi*, 20.07.2012, s. 15.
- Osman Gülü, “Çamlıca'ya Camii”, *Alu&Art Dergisi*, 01.12.2012, s. 128.
- Ömer Kanıpak, “Dev Bloklar Arasında Ezilen Anıtsal Cami”, *Radikal Gazetesi*, 22.07.2012, s. 33.
- Ömer Kanıpak, “Yenilenmekte Olan Mekke'nin Sekizde Biri Onun Fikri!”, *Radikal Gazetesi*, 03.12.2012, s. 31.
- Ömer Lekesiz, “Bir Camiden Daha Fazlası”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 18.07.2012, s. 19.

- Ömer Lekesiz, “Eyleyen Eylediğiyle Nitelenir”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 08.12.2012, s. 17.
- Ömer Şahin, “Kabe'nin Revakları Çamlıca Camii Ne”, *Radikal Gazetesi*, 21.07.2012, s. 13.
- Özgen Acar, “Çamlıca Camisinin Füzeleri!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17.07.2012, s. 12.
- Özgün Çeçen, “En Güzel Cami Henüz Yapılmamış Olandır!”, *Yeni Meram Gazetesi*, 04.12.2012, s. 6.
- Özlem Albayrak, “Cami Tartışması Ve Küçük Bir Hatırlatma!”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 10.07.2012, s. 14.
- Pakize Suda, “Çamlıca'ya Cami Konusu”, *Habertürk Gazetesi*, 08.07.2012, s. 3.
- Pelin Özgen, “Emre Arolat ile Üç Yapı, Üç Hikâye“, *İstanbul Art News Dergisi*, 01.09.2013, s. 56.
- Pınar Ögünç, “Hata Yapmamak için Çok Gerildim”, *Radikal Cumartesi Ek*, 02.05.2009, s. 1.
- Rahim Er, “Çamlıca Camii”, *Türkiye Gazetesi*, 06.07.2012, s. 3.
- Rahim Er, Taksim Ulu Camii, *Türkiye Gazetesi*, 30.11.2012, s. 3.
- Remide Arsan, “Taksim'de Pantolola Dolaşırım”, *Yeni Gün İzmir Gazetesi*, 02.12.2012, s. 13.
- Rengin Soysal, “Güzeli Korumak”, *Taraf Gazetesi*, 20.11.2012, s. 17.
- Rengin Soysal, “İklim Çamlıca'ya Cami Yapmaya Uygun Mu”, *Taraf Gazetesi*, 17.07.2012, s. 16.
- Ruşen Çakır, “Akp İslamcılığa mı Dönüyor?”, *Vatan Gazetesi*, 07.06.2012, s. 17.

- Sabahattin Önkibar, “Başbakan mı Cami Derneği Başkanı mı?”, *Aydınlık Gazetesi*, 30.11.2012, s. 10.
- Sabri Ünal Erkol, “Özal'dan Erdoğan'a Sevda Tepesi Gerçeği”, *Akdeniz Beyaz Gazetesi*, 29.06.2012, s. 7.
- Sadrettin Karaduman, “Yerel Seçimler Yaklaşırken”, *Milli Gazete Gazetesi*, 30.04.2013, s. 7.
- Salih Bilici, “Bunların Derdi Yeşil Alan Değil”, *Türkiye Gazetesi*, 07.07.2012, s. 19.
- Samet Akten, “Mimari Çağını Yansıttı”, *Milliyet Ankara Taşra Baskısı Ek*, 23.11.2012, s. 15.
- Samet Karagöz, “Sembolik Binalardan Çok Ortalama Mimarlık Lazım”, *Habertürk Pazar Ek*, 20.10.2013, s. 1.
- Semih Akşeker, “Çamlıca Camii Mimarına Açık Mektup”, *Express Dergisi*, 01.09.2012, s. 43.
- Semih İrteş, “21.Yüzyılın Nakkaşı”, *Gentleman Dergisi*, 01.08.2009, s. 88.
- Serhan Bali, “Opera'dan 'Kültür Merkezi'ne Akm”, *Radikal Gazetesi*, 04.06.2013, s. 31.
- Serkan Ayazoğlu, “Çamlıca Camii'ne Muhafazakâr Tepki”, *Taraf Gazetesi*, 23.11.2012, s. 1.
- Sevilay Yükselir, “Camileri Artık Kadın Mimarlar Yapsın!”, *Sabah Gazetesi*, 14.10.2012, s. 1.
- Sibel Eraslan, “Başbakan, Mimar Sinan'ını mı Arıyor?”, *Star Gazetesi*, 11.07.2012, s. 16.
- Süleyman Küçüksucu, “Çamlıca Camii”, *Konya Postası Gazetesi*, 09.08.2012, s. 4.
- Sümevra Tansel, “Sanatta Kopya Çekilmez”, *Taraf Gazetesi*, 22.07.2012, s. 4.

- Şafak Çak, “Türkiye'ye Yakışacak Cami Projesi”, *Alem Dergisi*, 06.03.2013, s. 192.
- Şamil Kucur, “İstanbul'un Yeni Sembolü Çamlıca'daki Cami Olacak”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 28.06.2012, s. 22.
- Şükrü Yavuz, “Çamlıca Camii'nin Gizli Özellikleri”, *Yurt Gazetesi*, 20.11.2012, s. 9.
- Taha Akyol, “Cami Yapmak...”, *Hürriyet Gazetesi*, 21.07.2012, s. 18.
- Taha Akyol, “Duyarlı Olmak”, *Hürriyet Gazetesi*, 23.11.2012, s. 18.
- Taha Akyol, “Yine Çamlıca Camisi Üzerine”, *Hürriyet Gazetesi*, 26.11.2012, s. 18.
- Taha F. Ünal, “Geleneğin Modernlikle Buluşması”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 04.08.2012, s. 18.
- Taha Kıvanç, “Bir Güzel ki En Güzeli Güzelin...”, *Star Gazetesi*, 09.08.2013, s. 15.
- Tuğçe Tatari, “Beyaz Müslümanlar Cami Açılışında”, *Akşam Gazetesi*, 10.05.2009, s. 4.
- Tülay Şubatlı, “Şan için Yapılacak Cami Dine Antipati Yaratır, İktidarı Yıpratır“, *Habertürk Gazetesi*, 28.07.2012, s. 15.
- Türey Köse, “Mimarlık Dışı, Görgüsüz Bir Proje”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15.01.2013, s. 1.
- Uğur Tanyeli, “Türkiye'de Artık Mimarlık Konuşulamıyo”r, *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 01.03.2013, s. 6.
- Uğur Tanyeli, “Yeni Osmanlıcılık: İdeoloji. Politika, Ruh Hali ve Estetik Olarak”, *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 01.10.2012, s. 112.
- Veli Behruz Çinici, “Şakirin Camisi ve Mimarı”, *Yapı Dergisi*, 01.10.2009, s. 18.
- Yahya Düzenli, “Şehirlerimizde Urlaşma ve Kaybedilen Ölçü”, *Milat Gazetesi*, 16.06.2012, s. 13.

- Yalçın Doğan, “Çamlıca'da Şükür Namazı”, *Hürriyet Gazetesi*, 06.10.2012, s. 14.
- Yalçın Doğan, “İlk Turda Yüzde 51 için”, *Hürriyet Gazetesi*, 12.06.2012, s. 14.
- Yazgülü Aldoğan, “Camiye Herkes Karışabilir”, *Posta Gazetesi*, 27.11.2012, s. 16.
- Yetvart Danzikyan, “Camiler ve Heykeller Üzerinden Egemenlik Mücadelesi”, *Agos Gazetesi*, 13.07.2012, s. 4.
- Yıldıray Oğur, “Affet Bizi Sinan Usta!”, *Taraf Gazetesi*, 22.07.2012, s. 13.
- Yılmaz Özdil, “Çamlıca Camisi”, *Hürriyet Gazetesi*, 18.11.2012, s. 7.
- Yusuf Karaca, “Ben O Camide Namaz Kılmam...”, *Yeni Mesaj Gazetesi*, 06.12.2012, s. 8.
- Yusuf Karaca, “Çamlıca'ya Cami Karşılığında Ayasofya Kilise mi Yapılacak?”, *Yeni Mesaj Gazetesi*, 09.07.2012, s. 8.
- Zafer Özcan, “Yeni Camilere Hanım Eli Değişiyor”, *Aksiyon Dergisi*, 03.09.2012, s. 64.
- Zeynep Akar, “Kültür Ve Turizm Bakanı'ndan Parlak Fikirler!”, *Bizim Kocaeli Gazetesi*, 28.11.2012, s. 2.
- Zeynep Çengil, “Bu Sıradışı Cami Yeni Bir Çığır Açacak”, *Vatan Gazetesi*, 06.04.2009, s. 15.
- Zeynep Göğüş, “Çamlıca'ya Camiyi O Mimar Yapacak!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14.07.2012, s. 13.
- Zühtü Kazancı, “Taksim-Çamlıca Hattı”, *Yeni Mesaj Gazetesi*, 11.07.2012, s. 3.
- Yazarı Yok, “Düşünenlerin Düşünceleri”, *Haber Ekspres Gazetesi*, 24.07.2012, s. 11.
- Yazarı Yok, “Biat Düzenine Simge”, *Aydınlık Gazetesi*, 27.06.2012, s. 3.

Yazarı Yok, “Mimarlar Camilere Niye Küstü”, *Aydınlık Gazetesi*, 19.09.2012, s. 14.

Yazarı Yok, “Çamlıca Camii Tasarımı Neyin Kanıt”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13.02.2013, s. 9.

Yazarı Yok, “Suphi Saatçi'den Camilerimi”, *Milli Gazete Gazetesi*, 12.07.2012, s. 15.

Yazarı Yok, “Satmayın Bekletin İmara Açacağız”, *Sol Gazetesi*, 24.04.2013, s. 1.

Yazarı Yok, “Üsküdar Gençliği Camiye Evet Dedi”, *Türkiye Gazetesi*, 01.09.2012, s. 20.

Yazarı Yok, “Selatin Cami İfadesi Cuma Cami Anlamında”, *Vatan Ek*, 26.07.2012, s. 17.

Yazarı Yok, “Biz ve Diğerlerinin Ötesinde Cami”, *XXI Mimarlık Dergisi*, 01.02.2013, s. 24.

Yazarı Yok, “Camilerden Başlayarak”, *XXI Mimarlık Dergisi*, 01.11.2013, s. 26.

Yazarı Yok, “Basından”, *Yapı Dergisi*, 01.01.2013, s. 36.

Yazarı Yok, “Görüş Tartışm”, *Yapı Dergisi*, 01.12.2012, s. 16.

Yazarı Yok, “Şakirin Camisi ve Çağdaş Cami Tasarımı”, *Yapı Dergisi*, 01.08.2009, s. 40.

Yazarı Yok, “Şakirin Camisi'nin Mimarı Hüsrev Tayla İle Söyleşi...”, *Yapı Dergisi*, 01.08.2009, s. 46.

Yazarı Yok, “Mimar Sinan Hâlâ Aşılamadı”, *Yeni Mesaj Gazetesi*, 16.07.2012, s. 10.

<http://en.wikipedia.org>

<http://www.discourses.org>

<http://tdk.gov.tr/>

<http://www.etymonline.com>